

Lokale duurzame energie- initiatieven: eigenheid, groeien en samenwerken

De bijdrage van lokale duurzame energie-
initiatieven aan de energietransitie

Masterthesis Sociale Planologie

Nathan Sulman

s1975374

**Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen**

Begeleider: C. Zuidema.

30-9-2014

ABSTRACT

Een groeiend aantal mensen besluit lokaal een duurzaam energie-initiatief te starten. De initiatieven verschillen van elkaar, maar streven vaak dezelfde doelen na. Veelal wordt als beweegreden voor het opzetten van een lokaal duurzaam energie-initiatief het duurzaamheidsaspect genoemd. Als land heeft Nederland ingezet op een energietransitie, waarbij er meer energie duurzaam moet worden opgewekt. De lokale duurzame energie-initiatieven kunnen een rol spelen in die energietransitie. Om na te gaan wat die rol kan inhouden, wordt gekeken naar een drietal aspecten. Ten eerste wordt de eigenheid van de initiatieven in kaart gebracht, bestaande uit identiteit, beweegredenen, plaats en doelen. Daarnaast worden de meningen rondom groeien en samenwerken in kaart gebracht. De conclusie van het onderzoek is dat de initiatieven handelen in de richting van een duurzame samenleving en dat ze vrijwel allemaal positief aankijken tegen samenwerken en groeien. Vanuit de identiteit, de beweegredenen en de werkzaamheden kunnen de lokale duurzame energie-initiatieven een nog grotere bijdrage leveren aan de energietransitie door te groeien en samen te werken met overheden, bedrijven en elkaar. Ook op sociaal gebied heeft een lokaal initiatief positieve effecten.

INHOUDSOPGAVE

Abstract	1
Lijst met afbeeldingen en tabellen	3
Hoofdstuk 1. Introductie	4
Aanleiding.....	4
Inleiding.....	5
Methode.....	6
Onderzoeksstrategie	6
Sociaal wetenschappelijke focus.....	7
De focus op duurzaamheid.....	8
Verklaring van de aspecten beleid en plaats.....	9
Conceptueel onderzoeksmodel.....	10
Methodiek.....	11
Maatschappelijke relevantie.....	14
Theoretische relevantie.....	14
Doel van het onderzoek	15
Hoofdvraag.....	16
Deelvragen en deelonderwerpen.....	16
Hoofdstuk 2. Theoretisch kader	17
1. Energie in Nederland en de energietransitie.....	17
2. Actorennetwerk.....	21
3. Lokale duurzame energie-initiatieven.....	30
4. Eigenheid van de lokale duurzame energie-initiatieven.....	36
Beweegredenen	37
Doelen en beleid van initiatieven.....	41
Identiteit.....	42
Identiteit in relatie tot plaats	42
5. Verduurzaming van de samenleving met lokale duurzame energie-initiatieven.....	43
Hoofdstuk 3. Resultaten.....	53
Dataverwerking.....	53
bronvermelding en citeren.....	54
Steekproef.....	54
Deel 1. Algemene informatie over de lokale duurzame energie-initiatieven.....	56
werkzaamheden	56

Grootte van de initiatieven	58
Juridische vorm.....	59
Werkzaamheden	59
Initiators	59
Deel 2. Lokale duurzame energie- initiatieven.....	60
beweegredenen.....	60
Identiteit.....	63
Groeien.....	67
Identiteit en groeien.....	69
Sociale cohesie.	71
Samenwerken.....	73
Conclusie	81
Hoofdvraag.....	81
Conclusies uit het theoretisch kader.....	81
Conclusies uit de resultaten	82
Reflectie.....	84
Bronnenlijst	86
Bijlage 1. Lijst met gereageerde initiatieven	98
Bijlage 2. Vragenlijst lokale duurzame energie-initiatieven.....	100

LIJST MET AFBEELDINGEN EN TABELLEN

Figuur 1. Conceptueel model

Figuur 2. De positioneringdriehoek tussen de overheid, de markt en de burger (Mouwen, 2004).

Figuur 3. Conceptueel model van de positie van lokale duurzame energie-initiatieven in de positioneringdriehoek van Mouwen (2004).

Figuur 4. Onderzoeksmodel

Figuur 5. Samenwerken (gepositioneerd in de figuur van Mouwen, 2004)

Figuur 6. Verzonden en ontvangen vragenlijsten.

Figuur 7. Ontvangen vragenlijsten per landsdelen.

Tabel 1. Activiteiten en organisatievorm

Tabel 2. Organisatiestructuren

Tabel 3. Initiatiefnemers

Tabel 4. Beweegredenen om een initiatief te starten.

Tabel 5. Beweegredenen naar de categorisatie van Elzenga en Schwencke (2014).

Tabel 6. Mogelijke rollen van de overheid.

HOOFDSTUK 1. INTRODUCTIE

AANLEIDING

De laatste jaren zijn er meer en meer sociale activiteiten gestart, zoals buurtmoestuinen, lokale energie-initiatieven en andere sociale ondernemingen (van den Berg et al., 2011). Tegelijkertijd lijkt Nederland verder te individualiseren. Kijkend naar de maatschappij wordt de vraag gesteld of mensen zich nog wel gedragen als *joiner* (aangesloten bij een maatschappelijke organisatie), of dat ze zich meer als *loner* (individualist) gedragen (Fine en Harrington, 2004). Sociale ondernemingen laten een maatschappelijke beweging zien waar mensen zich als *joiner* kunnen gedragen. Lokale duurzame energie-initiatieven zijn voorbeelden van sociale ondernemingen. De doelen van duurzame energie-initiatieven richten zich op de thema's energie, duurzaamheid en kostenbesparing. Een zijeffect van de sociale ondernemingen is de sociale winst, in de vorm van sociaal kapitaal of sociale cohesie. Op milieugebied leveren de lokale duurzame energie-initiatieven een bijdrage aan de energietransitie naar een duurzamer samenleving.

Energieopwekking in eigen hand nemen, het idee van *Power to the people* (Tegenlicht, 2012). Zowel met energie als macht: de burger creëert zijn eigen energie en neemt de macht over de eigen energie. Het kan individueel als huishouden, maar ook als groep, zoals in een lokaal duurzaam energie-initiatief. In Nederland is er in de afgelopen jaren een sterke groei zichtbaar in het aantal zonnepanelen (Statline, 2014). Mede door het gebruik van zonnepanelen bespaart een huishouden energiekosten op de korte termijn en het is duurzamer dan elektriciteit uit fossiele brandstoffen. Daarnaast worden veel woningen beter geïsoleerd, wat als doel heeft het energiegebruik te verminderen. Verduurzaming wordt door een deel van de mensen gezien als een economische noodzaak, nu de prijs voor energie naar verwachting zal stijgen (Klein, 2012). Een ontwikkeling van de laatste jaren is het opzetten van een lokaal duurzaam energie-initiatief (Elzenga en Schwencke, 2014). Lokale duurzame energie-initiatieven zijn veelal gestart door een groep mensen die samen elektriciteit willen produceren of besparen. Opgewekte energie kan door de leden worden gebruikt of gekocht. Boon en Dieperink (2014) onderscheiden verschillende business modellen. Naast het onderling produceren van elektriciteit zijn er initiatieven die zich richten op het verstrekken van informatie en materiaal rond het thema energie. Het gezamenlijk inkopen van energie of materiaal (zoals zonnepanelen) is een andere activiteit van lokale energie-initiatieven. Een deel van de initiatieven verstrekt eigen of ingekochte elektriciteit aan haar leden. Dit creëert voor mensen die zelf niet de mogelijkheid hebben om zonnepanelen op het dak te plaatsen de mogelijkheid om lokale groene stroom te gebruiken. Burgers willen steeds meer meebeslissen (Hajer, 2011) en dat is zichtbaar in het aantal mensen dat lid is van dergelijke initiatieven. Het verschil tussen de initiatieven

en een energiebedrijf is dat er bij een initiatief (veelal coöperaties) sprake is van leden. Leden zijn vaak mede-eigenaar en zij meebeslissen wat het beleid (Houwelingen et al., 2014). Een initiatief heeft niet altijd als doel winst te maken, in tegenstelling tot bedrijven. Het idee van initiatieven is 'energie in eigen hand' (Arentsen en Bellekom, 2014).

INLEIDING

De verduurzaming van onze samenleving wordt als noodzakelijk geacht. Daarnaast is er een individualisering van de samenleving zichtbaar, terwijl de regering een samenleving wil creëren die participeert en samen de schouders eronder zet (Rijksoverheid, 2013). Voorbeelden van deze 'doe-economie' zijn het beginnen van een gemeenschappelijke volkstuin, het gezamenlijk openhouden van een bibliotheek en zorgen voor hulpbehoevende burens of familieleden (Kanne et al., 2013). Niet meer afwachtend en hoopvol naar de overheid kijken, maar als burgers het initiatief nemen (van de Wijdeven en Hendriks, 2010; van der Heijden et al., 2011), waarbij de overheid doet aan overheidsparticipatie (van Houwelingen et al., 2014). Van belerend naar lerend: uitgaan van de kracht en zelfredzaamheid van de burgers (van Ginkel, 2014). Lokale duurzame energie-initiatieven lijken de wil een participatiesamenleving te creëren en een transitie naar een duurzamer samenleving te combineren. Een lokaal duurzaam energie-initiatief handelt vaak vanuit een doel dat de omgeving duurzamer maakt of het werkt met middelen die de elektriciteit duurzaam produceert, waarbij de focus op bewoners in de buurt ligt (Hieropgewekt, 2014). De initiatieven hebben een lokaal karakter en lokale initiatieven kunnen zorgen voor meer sociaal kapitaal in de buurt (Putnam, 2000). Lokale duurzame energie initiatieven zijn initiatieven die gericht zijn op het thema energie. Daarbij kan de focus liggen op energiebesparing, maar ook op energieopwekking.

Binnen de planologie spelen energie en duurzaamheid een rol bij verschillende onderwerpen. Bij wegen, water en huisvesting speelt duurzaamheid een leidende rol. Planologen zijn meer en meer nodig in de energietransitie (Boer en Zuidema, 2013), zoals bij de decentralisatie van beleid in Nederland. Dit is de reden dat dit onderzoek wordt gedaan als onderdeel van de Master Sociale Planologie. Toegepast beleid aangaande de diverse lokale duurzame energie-initiatieven is nu mede de verantwoordelijkheid van lokale overheden (Koelega en Minten, 2013). Planning en adaptief beleid vanuit de lokale overheden zijn daarbij van belang om de initiatieven de gevraagde ruimte te geven zich zelf te ontwikkelen (Koelega en Minten, 2013).

Het onderzoek richt zich op meerdere aspecten van lokale duurzame energie-initiatieven. Bij de initiatieven zijn veel aspecten van belang, zoals de thema's duurzaamheid en de plaats waar een initiatief is gestart. Veel van de initiatieven zijn opgericht op een plaats, door mensen die elkaar lokaal kennen. Deze maatschappelijke en sociale kant van het starten van een lokaal duurzaam

energie-initiatief is interessant in het licht van duurzaamheid en de omslag naar een participatieve samenleving.

Het opzetten van een lokaal duurzaam energie-initiatief om energie te besparen of op te wekken is niet alleen een manier om onafhankelijker te worden van de grote energiebedrijven.

Energiebesparing en energieopwekking hebben een financiële, een sociale en een duurzame kant. De aanleiding om de initiatieven te onderzoeken ligt daarmee niet alleen bij de duurzaamheidkant, maar ook bij de financiële en maatschappelijke kant. De financiële kant heeft te maken met besparing op energiekosten. Het sociale aspect is dat mensen met elkaar in contact komen die dezelfde interesse hebben (duurzaamheid, energie), wat voor sociaal contact zorgt in de buurt. Het duurzame aspect gaat over hoe wij als mens en samenleving met de aarde omgaan. De wil om te verduurzamen is de wil om een transitie die ervoor moet zorgen dat onze economie binnen de draagkracht van de aarde blijft (Koelega en Minten, 2013). Hiermee kan de samenleving richting een situatie werken waarin onze huidige behoefte niet ten koste gaat van dat van komende generaties. Duurzaamheid kan worden gezien als de samenkomst van de mens, de aarde en winst (people, planet, profit) (McKinney et al, 2007). In lokale duurzame energie-initiatieven komen alle drie de aspecten naar voren, wat het een interessant onderwerp maakt om te onderzoeken binnen het thema duurzaamheid.

De energietransitie en de sterke groei van het aantal duurzame energie-initiatieven vormen de aanleiding voor dit onderzoek naar lokale duurzame energie-initiatieven. De energietransitie komt mede voort uit de duurzaamheidgedachte. Het onduurzame karakter van het huidige energielandschap in Nederland stelt ons voor keuzes rondom energiegebruik en energieopwekking. Daarin zouden lokale duurzame energie-initiatieven een rol kunnen spelen, door de al genoemde factoren mensen, planeet en winst (doelen), zijn beleid en plaats (lokaal) van belang. Deze aspecten vormen samen het fundament waarop de verschillende onderwerpen worden behandeld. De verduurzaming van de samenleving wordt als noodzakelijk gezien. Dit gecombineerd met de opkomst van lokale duurzame energie-initiatieven, creëert de vraag in hoeverre deze initiatieven een bijdrage kunnen leveren aan de energietransitie in Nederland.

METHODE

ONDERZOEKSSTRATEGIE

Het doel van een onderzoeksstrategie is een methode te ontwikkelen waarmee de hoofdvraag kan worden beantwoord. Om de hoofdvraag voldoende onderbouwd te kunnen beantwoorden, zijn meerdere bronnen van informatie te gebruiken. De onderzoeksstrategie die is gebruikt voor dit onderzoek, richt zich op informatie uit eerdere onderzoeken en op eigen informatie, verkregen uit antwoorden op een vragenlijst die is ingevuld door een vijftigtal initiatieven. De eerste stap in het

onderzoek is uitleggen welke focus er is gekozen voor het onderzoek. Daarna is er onderzoek gedaan in vier fasen. In de eerste fase van het onderzoek is informatie opgezocht over lokale duurzame energie-initiatieven. Aan de hand van deze informatie is een beeld geschept met aspecten die van belang zijn bij het onderzoek. Deze aspecten zijn opgenomen in het conceptuele onderzoeksmodel. Aan de hand van dat model is het onderzoek in drie fasen voortgezet. De tweede fase is het opzoeken van relevante wetenschappelijke informatie over lokale duurzame energie-initiatieven en de aspecten die ermee te maken hebben. Het overschrijven, combineren en kritisch analyseren van literatuur levert veel kennis op, maar bij een onderzoek naar lokale energie-initiatieven past het niet om ook die lokale energie-initiatieven informatie te laten verschaffen. Zij zijn het onderwerp van het onderzoek. De derde fase van het onderzoek is het samenstellen van vragen die naar de lokale duurzame energie-initiatieven is gestuurd. Deze vragen zijn gebaseerd op de literatuur en vragen die naar boven kwamen na de analyse van de literatuur. Deze vragenlijsten zijn verstuurd naar de initiatieven, waarna in de vierde onderzoeksfase de resultaten van de vragenlijsten konden worden geanalyseerd en vergeleken met de literatuur die in het theoretisch kader is samengevat.

SOCIAAL WETENSCHAPPELIJKE FOCUS

In dit onderzoek wordt er gekeken naar lokale duurzame energie-initiatieven die veelal door burgers worden opgericht. Er kan vanuit verschillende wetenschapsdisciplines naar deze burgerinitiatieven worden gekeken. Vanuit de bedrijfsmatige kant wordt het corporatieve aspect behandeld, zoals de organisatiestructuur en de financiële haalbaarheid (zoals Riebeek, 2013). Vanuit duurzaamheidsdisciplines ligt de nadruk op energie of duurzaamheid. Vanuit de sociale wetenschappen wordt er naar de sociale kant van lokale duurzame energie-initiatieven gekeken. Hieronder wordt kort omschreven welk kijkpunt er vanuit de sociale wetenschappen is gebruikt in dit onderzoek.

Vanuit de sociale wetenschappen kan er naar organisaties gekeken worden vanuit het oogpunt van macht en identiteit. Flyvbjerg (2001) pleit voor een phronetische aanpak bij het onderzoek binnen de sociale wetenschappen. Bij het onderzoeken van organisaties spelen volgens Flyvbjerg macht (wie bepaalt wat er wordt gedaan), waardes (identiteit) en phronesis (afgeleid van het idee van Aristoteles over kennis) (Aristoteles, 350 voor Christus) een rol (Flyvbjerg, 2006). Macht komt naar voren in de burger die de macht neemt (power to the people). Het initiatief wordt genomen door de burger, die zelf de verantwoordelijkheid neemt voor de verduurzaming van zijn energiegebruik. Waardes komen naar voren in identiteit, maar ook in beweegredenen (wat wordt er belangrijk gevonden).

Binnen de sociale wetenschappen is het gebruik van interviews en enquêtes gebruikelijk, om de kennis over een bepaald onderwerp uit te breiden. Ook in dit onderzoek is gebruik gemaakt van enquêtes en enkele interviews. Om ervoor te zorgen dat de resultaten de werkelijkheid representeren, is gekozen voor het raadplegen van alle bekende lokale duurzame energie-initiatieven. Een steekproef wordt dan gevormd door de initiatieven zelf, zonder dat de onderzoeker bepalend is welk deel van de populatie wordt geraadpleegd. Echter is het niet duidelijk vast te stellen of de respondentengroep representatief is voor de populatie. Om een zo groot mogelijke respondentengroep te krijgen, is besloten de initiatieven te mailen met een vragenlijst in Worddocument als bijlage dat kan worden ingevuld, opgeslagen en teruggestuurd. Er is in een word document ruimte om zo veel mogelijk informatie toe te voegen als dat de respondent wil, zoals tekst, plaatjes of tabellen. Deze mogelijkheden ontbreken vaak in een online vragenlijst. Voor open vragen is het gebruik van een Worddocument dus handig. Daarnaast hoeven niet alle vragen in een keer te worden beantwoord. De respondent kan de vragenlijst doormailen naar anderen en de vragenlijst uitprinten om het met de hand in te vullen.

DE FOCUS OP DUURZAAMHEID

Er wordt in dit onderzoek gekeken naar lokale duurzame energie-initiatieven die een rol zouden kunnen spelen in de energietransitie in Nederland. Daarnaast wordt er gekeken naar de participatiesamenleving, omdat de initiatieven zich bevinden in beide transitieën.

Zoals aangegeven heeft dit onderzoek een duurzaamheidsinslag die is verbreed met een focus op beleid en plaats. Duurzaamheid kan worden weergegeven als de verhouding tussen de mens, de economie (winst) en de planeet (Adams, 2006). Lokale duurzame energie-initiatieven worden opgericht door groepen burgers die samen lokaal iets op het gebied van energie gaan doen (Hieropgewekt, 2014). Daarin speelt de plaats een rol, zodat 'lokaal' onderdeel is van de term die wordt gebruikt om de initiatieven aan te duiden. Ook beleid is van belang, omdat dat het raamwerk is waarbinnen duurzame initiatieven kunnen werken. De beweegredenen zullen naar verwachting vallen binnen de aspecten people, planet profit, waar ook beleid en plaats van belang zijn. Een duurzaamheidsaspect valt binnen de zorg voor de planeet, waar het maken van winst valt onder winst en de maatschappelijke winst onder de mens. Vanuit de geografie wordt gesteld dat een persoon mede gevormd wordt door de plaats waar hij in leeft (Proshansky et al., 1983). Lokaal gebonden zijn, kan de identiteit mede bepalen. Daarom wordt er ook gekeken naar identiteit. De plaats kan een identiteit geven aan de initiatieven, wat de eigenheid van de initiatieven bepaald.

VERKLARING VAN DE ASPECTEN BELEID EN PLAATS

De interactie tussen de mens, de aarde en het maken van winst wordt in deze paper ondersteund door het politieke/beleidsmatige aspect. Het meenemen van beleid in een onderzoek is niet zozeer een verbreding van het huidige model van duurzaamheid, het voegt een extra laag toe. Beleid is niet een vierde pijler (people, planet en profit de drie veelgebruikte peilers zijn van duurzaamheid), maar een raamwerk waar de interactie tussen de aarde, de mens en de winst op voortborduurde. Het stelt een kader dat bepalend is voor de interactie (Parra, 2012). Beleid is een belangrijk aspect in de verduurzamingstransitie, omdat het medebepalend is voor de projecten die kunnen worden uitgevoerd. Beleid is niet een gegeven op zich. Het wordt gevormd door de politiek, naar inzicht wat er nodig wordt geacht voor en door de markt en burgers. Ook burgers en bedrijven creëren beleid. Bedrijven kunnen beslissen te verduurzamen en ook burgers (zoals in lokale duurzame energie-initiatieven) zetten een beleid uit dat ze volgen om hun doelen te verwezenlijken. Hoewel de burger de belangrijkste groep actoren is in de lokale duurzame energie-initiatieven, zijn ook de overheid en bedrijven van belang. Het is de interactie tussen de actoren die zorgt voor wat er kan en mag gebeuren. Samen kan er ook meer worden bereikt dat alleen, omdat beleid op elkaar kan worden afgestemd en men elkaar kan helpen. Om deze reden is een deel van het onderzoek gefocust op samenwerken tussen bedrijven, overheden en burgers (initiatieven).

Het geografische begrip plaats is de tweede toevoeging. Deze toevoeging komt voort uit het feit dat veel duurzaamheidsinitiatieven lokaal gebonden zijn. De beginnen lokaal en opereren lokaal, mede door de postcode-roosregeling (SER, 2014). Binnen het vakgebied van de sociale planologie is er aandacht voor maatschappelijke onderwerpen, die gekoppeld zijn aan een plaats. Onderwerpen zoals plaats, leefbaarheid, sociale cohesie, wijkvernieuwing of milieu zijn allemaal ruimtelijke vraagstukken. Plaats speelt een rol in de planologie en zal om die reden worden meegenomen in het onderzoek. Verschillende schaalniveaus zijn van belang. Op lokale schaal zijn er de lokale duurzame energie-initiatieven en de gemeente. Daarnaast is er sprake van een multi-level governance, waarin alle politieke schaalniveaus van belang zijn (Jordan et al., 2005). De centrale overheid is van belang, omdat het verantwoordelijk is voor wet- en regelgeving en op nationaal en regionaal niveau zijn initiatieven met elkaar verbonden of lid van koepelorganisaties. Op lokale schaal is er een verbinding tussen mensen en duurzaamheid, omdat men er gezamenlijk lokaal mee bezig is. De drie aspecten van duurzaamheid en de begrippen beleid/doelen en plaats kunnen worden samengevat in een zin: mensen uit een dorp of wijk beginnen samen lokaal een duurzaam initiatief, met bepaalde doelen, al dan niet samenwerkend met bedrijven of overheden. Daarbij rijzen meerdere vragen. Deze vragen houden verband met elkaar en vormen samen dit onderzoek.

Ten eerste is er de vraag waarom men een initiatief start. Waarom een initiatief wordt opgericht vormt een richting waar de initiatieven naartoe werken en veelal bepaald dat het doel van een initiatief. Dit doel bepaald het beleid van het initiatief, wat de werkzaamheden van het initiatief vormgeeft. Omdat initiatieven lokaal gebaseerd en vaak kleinschalig zijn, kan de vraag worden gesteld in hoeverre er een eigen identiteit zichtbaar is in een initiatief. Het onderzoek richt zich op de lokale initiatieven en welke rol zij kunnen spelen in de energietransitie. Daarvoor is het nodig om inzicht te krijgen in hoe de initiatieven aankijken tegen verschillende aspecten. Ten eerste is groeien een manier om meer mensen duurzaam te laten zijn op energiegebied. Dit bevordert de energietransitie. Echter is het de vraag of groeien samengaat met de doelen en bij de identiteit van het initiatief. Daarnaast kan samenwerken meer opleveren dan alles alleen doen. Samenwerken kan met bedrijven, de overheid en met andere initiatieven. Binnen het sociale vlak wordt onderzoek gedaan naar sociale cohesie. Ook op dat vlak wordt een positief effect verwacht van de initiatieven, omdat het contacten in de buurt bevordert. Doelen en beleid bepalen de werkzaamheden. Samen met de identiteit bepalen die de eigenheid van een initiatief. Kort samengevat richt dit onderzoek zich op lokale duurzame energie initiatieven, die ontstaan in de transitie richting een participatiesamenleving en in de gewenste energietransitie. Beide transities worden benoemd als eindpunten van het conceptueel model dat als leidraad voor dit onderzoek wordt gebruikt. Dit conceptuele onderzoeksmodel is weergegeven in figuur 1.

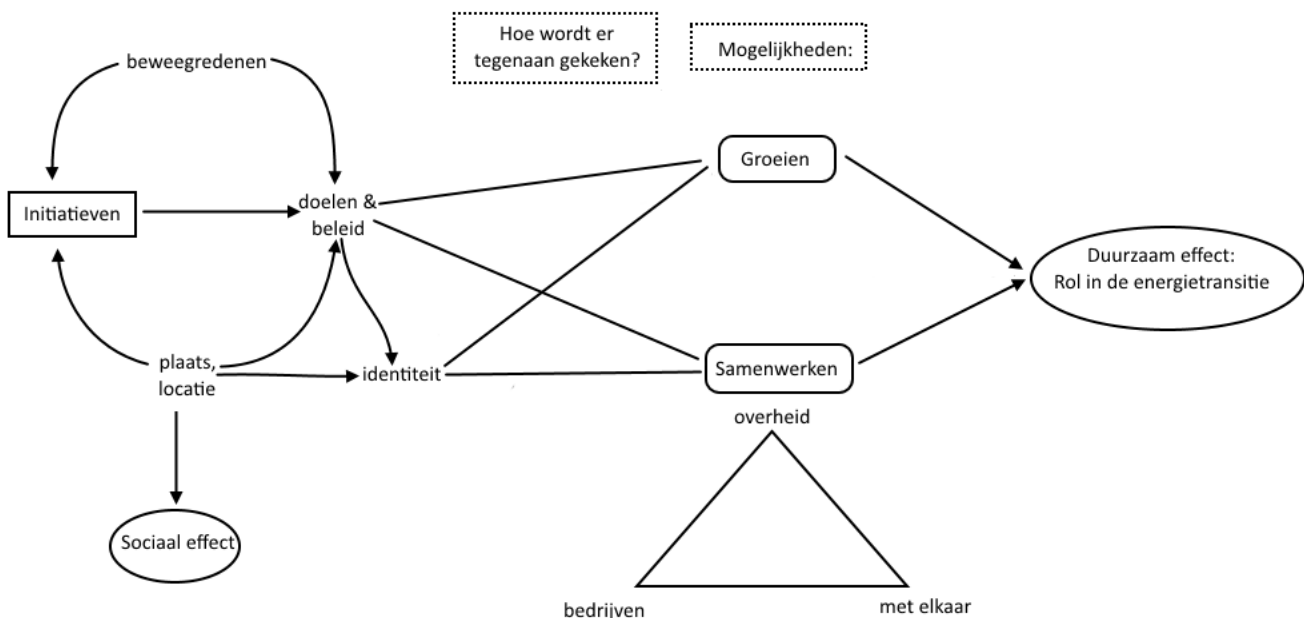
CONCEPTUEEL ONDERZOEKSMODEL

In het conceptueel model (figuur 1) is weergegeven dat meerdere aspecten bepalen wat de eigenheid van een initiatief is. In het model zijn de beweegredenen, de plaats en de doelen opgenomen. Zowel de beweegreden als de plaats is van invloed op de doelen (die ook de werkzaamheden vormgeven). In een dorp waar het weinig waait (bijvoorbeeld in heuvelachtig gebied of bij bebouwing), zal men geen windmolens plaatsen. Plaats is daarnaast sociaal. Het is een groep mensen dat samen besluit iets te doen wat bij het dorp past. Om die reden wordt er ook gekeken naar identiteit. De identiteit en de doelen/beleid, wat ook de werkzaamheden weerspiegelt, vormen samen de eigenheid van het initiatief. De plaats kan zorgen voor een sociaal effect, is de verwachting. Het sociale aspect van de initiatieven wordt meegenomen, omdat het past in een sociaal planologische inslag van dit onderzoek.

Zowel groeien als samenwerking kunnen de bijdrage van initiatieven aan de energietransitie vergroten, zo zal later worden uitgelegd. Dit onderzoek richt zich, naast de beschrijving van de eigenheid van de initiatieven en het sociale effect, op hoe er tegen groeien en samenwerken wordt aangekeken. Aan de hand van het conceptuele model kan de opzet van dit onderzoek worden uitgelegd. De focus van dit onderzoek ligt op initiatieven waarin vooral de burger het initiatief neemt.

Allereerst worden lokale duurzame energie-initiatieven behandeld, waarbij verschillende aspecten de revue passeren. Er zal worden ingegaan op wat de initiatieven zijn en op hun eigenheid. Die eigenheid bestaat uit de beweegredenen (motief), de doelen, de plaats en de identiteit.

De mogelijkheden tot groeien en samenwerken worden daarna behandeld. Zowel groeien als samenwerken houden in dat er veranderingen plaatsvinden in het initiatief, waarbij er aan de initiatieven de vraag wordt voorgelegd, hoe zij aankijken tegen groeien en samenwerken. Een eventuele spanning tussen de originele motieven van burgers en wat er van het initiatief wordt na opschaling en samenwerken is een centraal thema in dit onderzoek.

Figuur 1. Conceptueel model, dat zal worden gebruikt in het theoretisch kader.

In het theoretisch kader zullen alle onderdelen van het conceptueel model behandeld worden vanuit de theorie. In het hoofdstuk met resultaten zal worden ingegaan op wat de initiatieven hebben aangegeven over de verschillende aspecten.

METHODIEK

Er is gezocht naar literatuur rondom de verschillende onderwerpen, die later in het conceptueel model zijn geplaatst. Het conceptueel model is tot stand gekomen naar aanleiding van literatuur.

Uit de literatuur is een overzicht gemaakt, dat in het hoofdstuk theoretisch kader is geplaatst. Naast het gebruiken van literatuur zijn er initiatieven benaderd met een vragenlijst. De vragen uit de vragenlijst zijn voortgekomen uit de kennis uit de literatuur. Hieropgewekt heeft een lijst samengesteld met lokale duurzame energie-initiatieven, die heeft gediend als opzet voor het maken

van een lijst met te benaderen initiatieven. Om deze lijst aan te vullen is op internet gezocht naar koepelorganisaties, waar initiatieven op kunnen zijn aangesloten (Hieropgewekt, 2014). Daarnaast is er gezocht naar initiatieven op het internet. Dit heeft geresulteerd in een lijst met 291 initiatieven. Deze lijst bevat alle bekende initiatieven van half juli 2014.

Er is gekozen voor een onderzoekopstelling waarbij de focus ligt op initiatieven waarin burgers zijn vertegenwoordigd. Overheidsinitiatieven en bedrijfsinitiatieven zijn aparte groepen. Initiatieven van overheden of bedrijven zijn niet meegenomen, omdat dat veelal projecten zijn of een winst oogmerk hebben. Dit onderzoek richt zich op burgerinitiatieven, en de initiatieven waarin burgers zijn vertegenwoordigd. Daarnaast hebben overheden allerlei projecten lopen op het gebied van duurzaamheid. Slechts een deel van de overheidsprojecten staat vermeld op de website van Hieropgewekt. Het is dan lastig vast te stellen of de resultaten over overheidsprojecten representatief. Om resultaten te krijgen die iets zeggen over initiatieven waarin burgers (mede)oprichters zijn, is besloten om initiatieven van bedrijven en overheden niet te benaderen. Uit de lijst met initiatieven is dus onderscheid gemaakt tussen burgerinitiatieven, bedrijven en overheden en samenwerkingen. Dit onderzoek richt zich op initiatieven waarin burgers (mede)oprichters zijn. Dit is gedaan om de sociale aspecten mee te kunnen nemen. In een onderzoek is het beter om in te zoomen, zodat er meer kan worden gezegd over een kleine groep, dan weinig over een grote groep.

In het begin van de dataverzameling is er gesproken met de Groningse Natuur en Milieufederatie. Bij het interview is de vragenlijst gebruikt die naar de initiatieven zou worden gestuurd. Het doel van het interview was om inzicht te krijgen in de initiatieven en na het interview is besloten om de initiatieven zelf te vragen antwoorden te geven op een aantal vragen.

In totaal zijn er 212 initiatieven benaderd, nadat bleek dat enkele initiatieven vaker voorkwamen in de lijst en nadat bleek dat een deel van de initiatieven niet bereikbaar was. Dit had als oorzaken dat e-mailadressen niet meer werkten, dat het initiatief nog niet was gestart of al was opgeheven. Enkele initiatieven die hebben gereageerd, zijn wel vanuit de overheid of vanuit bedrijven geïnitieerd. Echter verschilde de resultaten niet wezenlijk met dat van andere initiatieven. Daarom is er besloten die antwoorden wel als waardevol te achten en het mee te nemen in het onderzoek.

Naar de 212 initiatieven is een e-mail gestuurd met de vragenlijst in de bijlage, waarbij kon worden vermeld of de antwoorden mochten worden gebruikt met naamsvermelding, om de initiatieven de mogelijkheid te geven geanonimiseerd mee te werken aan het onderzoek. De beginvraag richtte zich op het mogen gebruiken van citaten onder vermelding in de bronnenlijst. Volgens van Selm en Jankowski (2006) kan een respondent niet willen antwoorden, omdat het e-mailadres gecombineerd

is met de vragenlijst. Met de vraag of de antwoorden mochten worden gebruikt, is geprobeerd die twijfel weg te nemen. Niet elk initiatief heeft deze beginvraag beantwoord. Ook deze initiatieven zijn geanonimiseerd in de literatuurlijst opgenomen, omdat ze geen toestemming tot naamsgebruik hebben gegeven. De vragenlijsten zijn per e-mail verstuurd in de periode 13 juli tot en met 25 juli, wat in de zomervakantie valt voor Noord Nederland en in het begin van de vakantie voor het Zuiden van Nederland. Om die reden is er geen periode aangegeven waarbinnen de vragenlijsten konden worden geretourneerd. Er is gekozen voor het e-mailen van vragenlijsten, omdat het kosteneffectief is (Sue en Ritter, 2007, in McGuirk en O'Neill, 2010) en omdat het om grotere aantallen gaat en het daarom meer inzicht biedt in waarden, meningen en standpunten (McGuirk en O'Neill, 2010). Echter zijn mensen minder snel geneigd te antwoorden dan bij wanneer zij mondeling worden gevraagd mee te werken aan het onderzoek (Baarda, 2009). Echter is van het allergrootste deel van de initiatieven geen telefoonnummer bekend, waardoor e-mailen de voorkeur genoot.

De vragen zijn opgedeeld in drie onderdelen: 1. Algemene vragen over het initiatief, 2. Vragen over identiteit, groeien en sociale aspecten en 3. Vragen over samenwerken. Het allergrootste deel van de vragen zijn open. Dit levert meer informatie op dan gesloten vragen en is vaak rijker (gedetailleerder) (O'Leary, 2010). Op deze manier kan kwalitatieve data worden verzameld, waarbij initiatieven niet zijn gebonden aan een keuze van vooraf aangegeven antwoorden. Kwalitatieve data is te gebruiken wanneer individuele aspecten een rol spelen (Winchester en Rofe, 2010). Daarnaast geeft het inzicht in structurele zaken, zoals beweegredenen (Bradshaw en Stratford, 2010). Ieder initiatief is uniek, qua opzet, doelen en leden. Om die reden is er sprake van individuele (context en initiatiefafhankelijke) antwoorden. Kwalitatieve antwoorden kunnen worden vergeleken met behulp van een categorisatie. Met een ordinale schaal kan worden bepaald hoe participanten ten opzichte van elkaar geantwoord hebben (Saunders et al., 2009). Bij vragen over samenwerken, kan een initiatief er negatief over zijn, positief of er tussenin. Wanneer de antwoorden in een ordinale schaal worden geplaatst, wordt zichtbaar hoe de antwoorden verschillen. Dit maakt kwalitatieve data beter verwerkbaar, zoals wanneer er veel participanten zijn. Volgens de Vaus (2002, in McGuirk en O'Neill, 2010) kunnen in vragenlijsten vragen worden gesteld rondom verschillende aspecten, zoals kenmerken van de respondent, gedrag, attitudes en overtuigingen. De eerste drie aspecten komen in de vragenlijst van die onderzoek voor: de kenmerken van het initiatief, de doelen en werkzaamheden en de attitude of houding tegenover groeien en samenwerken.

In het hoofdstuk met de resultaten zal er verder worden ingegaan op de opbouw van de steekproef en de methode van dataverwerking.

MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE.

Bij het opzetten van een lokaal duurzaam energie-initiatief spelen sociale, financiële en duurzaamheidsaspecten. Vanuit maatschappelijk oogpunt zijn het burgers die samen een initiatief starten. In enkele gevallen wordt er samengewerkt met overheden of bedrijven, maar veelal zijn de bottom-up organisaties. Het opzetten van duurzaamheidsinitiatieven in de maatschappij is een recente ontwikkeling die samenhangt met de vergrootte wens naar een samenleving die duurzamer bezig is (Elzenga en Schwencke, 2014), de dalende prijs van onder andere zonnepanelen (Solar Value, 2014) en de wens om te verduurzamen van de overheid (Rijksoverheid, 2014). De maatschappelijke relevantie van het onderzoek naar lokale duurzame energie-initiatieven blijft uit meerder aspecten. Ten eerste wordt er inzicht verkregen in de motieven van initiatieven om te starten. Daarnaast wordt er inzicht verkregen in werkzaamheden, doelen en identiteit. Dit gezamenlijk inzicht kan door anderen worden gebruikt die ook een initiatief willen starten. Daarnaast kan het worden gebruikt om initiatieven te ondersteunen die willen beginnen. Kennisdeling voorkomt dat anderen opnieuw het wiel moeten uitvinden. Daarnaast kan informatie over groeien en samenwerken inzicht opleveren over hoe de initiatieven hun rol zien in het energielandschap van Nederland. Nu zijn er veel kleine spelers op de markt, maar willen ze groter worden, wat de energietransitie ten goede kan komen. Samenwerking zorgt voor het gezamenlijk nastreven van doelen, wat ook ten goede komt aan de energietransitie, die maatschappelijk nodig is. Identiteit en sociale cohesie zijn beide interessant, wanneer de initiatieven worden geanalyseerd vanuit een sociaal geografisch oogpunt. In de wens naar een participatiesamenleving, kunnen deze initiatieven een rol spelen op lokaal niveau. Groeien en identiteit maakt duidelijk welke transitie de initiatieven zelf doormaken in het verduurzamen van de samenleving. Wanneer duidelijk is wat de motieven en voorwaarden zijn voor het beginnen van een initiatief, kan er vanuit de (lokale) politiek en wellicht vanuit bedrijven op ingespeeld worden. Zowel vanuit bedrijven als vanuit de overheid kan er op de initiatieven worden ingespeeld, om samen te werken aan een duurzamer Nederland. Daarvoor is het logisch te willen weten hoe initiatieven tegen samenwerken aankijken. De maatschappelijke aspect van samenwerken en een duurzame samenleving, vormen de maatschappelijke relevantie van die onderzoek.

THEORETISCHE RELEVANTIE

Het uitbreiden van de kennis over een onderwerp is een van de doelen van onderzoek doen. Die nieuwe kennis die wordt verkregen, wat in dit onderzoek vooral een praktische invulling heeft, is behandeld in de paragraaf over de maatschappelijke relevantie.

Er kan worden gesteld dat inzicht krijgen in de beweegredenen voor het oprichten van een initiatief kennis geeft over dergelijke initiatieven. Boon (2012) stelt in het concluderend hoofdstuk van zijn onderzoek dat onderzoek naar lokale energie-initiatieven nodig blijft, omdat er steeds meer

initiatieven worden gestart. In dit onderzoek wordt kennis geproduceerd over de motieven die een rol spelen voor initiatiefnemers en over de verschillende aspecten die een rol kunnen spelen: sociaal, politiek, duurzaamheid, financieel, of andere redenen. Door hier inzicht in te krijgen kan worden gekeken in hoeverre het laten oprichten van lokale duurzame energie-initiatieven kan worden gestimuleerd. Ten tweede wordt er kennis verkregen over de meningen over samenwerken met andere actoren. Dit onderzoek valt binnen onderzoek naar een transitie naar een participatieve en duurzame samenleving (energietransitie). Dit onderzoek kan inzichtelijk maken hoe maatschappelijke verduurzaming in de praktijk tot stand kan komen. De context waarbinnen gehandeld wordt zal verschillen per initiatief.

DOEL VAN HET ONDERZOEK

Het doel van het onderzoek is om inzicht in de mogelijke rol in de energietransitie te krijgen van lokale duurzaamheid energie-initiatieven. Een nevendoeel is het maatschappelijke inzicht te verkrijgen in de bijdrage van de lokale duurzaamheid energie-initiatieven aan de participatiesamenleving. Dit onderzoek past binnen onderzoek naar een duurzamere samenleving. Daarnaast past het binnen het onderzoek naar de energietransitie in Nederland. Duurzame energie-initiatieven kunnen een rol spelen in de verduurzaming van de Nederlandse energie, maar op dit moment is de bijdrage van de lokale duurzaamheid energie-initiatieven klein. Om het positieve duurzame effect van de initiatieven te benutten als samenleving, is inzicht in de initiatieven nodig. Veel van de initiatieven worden gestart door burgers en iedereen kan er lid van worden. Omdat het vooral burgerinitiatieven zijn, is gekozen voor een standpunt vanuit de burger. De rol van de initiatieven in het verduurzamingproces van de samenleving is gebaseerd op een aantal aspecten. Allereerst zijn er de beweegredenen van de initiatieven. Daarnaast streeft men in een lokaal duurzaam energie-initiatief doelen na. Daaruit volgen werkzaamheden en projecten. Identiteit kan een rol spelen bij een initiatief en door de lokale binding kunnen ook sociale aspecten een rol spelen, zoals lokale sociale cohesie en sociaal kapitaal. Groeien is een mogelijkheid om meer mensen duurzamer te laten omgaan met energie. Informatie over in hoe initiatieven tegen groeien aankijken geeft inzicht in de haalbaarheid van plannen om de initiatieven te laten groeien. Veel initiatieven zijn klein en die kleinschaligheid vormt hun identiteit. Groeien kan die kleinschalige identiteit veranderen. Om die reden wordt gevraagd naar hoe initiatiefnemers aankijken tegen groeien en identiteit. Zoals in het conceptueel model is aangegeven, vormt samenwerken het laatste onderdeel van het onderzoek. Samenwerken zorgt voor voordelen (samenwerken wordt bij de energietransitie als noodzakelijk geacht) en de vraag is hoe de initiatiefnemers tegen samenwerken met verschillende actoren kijken.

Samenvattend is het doel van dit onderzoek inzicht te krijgen in de lokale duurzame energie-initiatieven, om duidelijk te krijgen hoe zij vanuit hun eigenheid een rol kunnen vervullen in de

energietransitie. Daarbij gaat ook aandacht uit naar het idee van de participatiesamenleving in relatie met lokale duurzame energie-initiatieven. De eigenheid blijkt uit de identiteit, beweegredenen, doelen, beleid en meningen over groeien en samenwerken.

HOOFDVRAAG

Dit onderzoek heeft meerdere onderdelen die samen één geheel vormen in de vorm van een hoofdvraag. Het doel is om te onderzoeken hoe de rol van lokale duurzame energie-initiatieven zou kunnen zijn in de transitie naar een duurzamer samenleving. Volgend op het doel van het onderzoek, luidt de hoofdvraag:

Hoe kunnen lokale duurzame energie-initiatieven, vanuit hun eigenheid, een bijdrage leveren aan de energietransitie van de maatschappij?

In deze hoofdvraag staan twee aspecten centraal. Ten eerste is er de vraag wat de eigenheid van de initiatieven bepaalt. Deze vraag is onder te verdelen in vele zaken, zoals wie het initiatief start, waarom, wat de doelen zijn en wat de identiteit van het initiatief is. Daarnaast is er het aspect van een bijdrage leveren aan de energietransitie. Daarbij geldt dat de energietransitie meer is dan de overstap op duurzame energiebronnen. De transitie focust zich op een verandering van de maatschappij. De maatschappij bestaat uit de burgers, de overheid en bedrijven. Daarom wordt er gekeken naar alle drie de actoren.

Om de hoofdvraag te beantwoorden, zijn er deelvragen en deelonderwerpen opgesteld. Deze vragen en onderwerpen worden behandeld in het theoretische kader en in het hoofdstuk met resultaten. Ook in de conclusie zal er worden ingegaan op deze vragen.

DEELVRAGEN EN DEELONDERWERPEN

1. Wat houdt de energietransitie in?
2. Welke actoren spelen een rol in de energietransitie?
3. Wat zijn lokale duurzame energie-initiatieven?
4. Waaruit kan een eigenheid van een lokaal duurzaam energie-initiatief uit blijken?
5. Welke motieven/beweegredenen zijn er om een lokaal duurzaam energie-initiatief te starten?
6. Waaruit blijkt een identiteit van een initiatief, waar wordt het uit gevormd?
7. Welke mening hebben initiatiefnemers over groeien in aantal leden?
8. In welke mate is er frictie tussen groeien en de eigen identiteit behouden?
9. Welke lokale sociale effecten zijn zichtbaar voor de initiatiefnemers?
10. Hoe wordt er tegen samenwerken met overheden aangekeken door de initiatiefnemers?
11. Hoe wordt er tegen samenwerken met marktpartijen aangekeken door de initiatiefnemers?
12. Hoe wordt er tegen samenwerken met andere initiatieven en koepelorganisaties aangekeken?

HOOFDSTUK 2. THEORETISCH KADER

Lokale duurzame energie-initiatieven kunnen een bijdrage leveren aan de energietransitie in Nederland Bergman en Eyre (2011). Dit onderzoek richt zich op de bijdrage die de lokale duurzame energie-initiatieven kunnen leveren, door te kijken naar hun eigenheid. Voordat er wordt ingegaan op de resultaten van de enquête, wordt er ingegaan op literatuur over een aantal aspecten, die te maken hebben met het onderzoek. Allereerst zal er worden ingegaan op het thema energie en de energietransitie. Vervolgens worden de actoren behandeld die van belang zijn in de energietransitie. Vervolgens zal er worden ingegaan op de lokale duurzame energie-initiatieven en hun eigenheid. Daarbij wordt ingegaan op de beweegredenen, het groeien en samenwerken. Als laatste wordt identiteit behandeld. Deze thema's komen terug in het conceptueel model dat in het hoofdstuk methode is behandeld en wordt gevolgd in het theoretisch kader.

1. ENERGIE IN NEDERLAND EN DE ENERGIETRANSITIE.

Duurzaamheid heeft in de afgelopen decennia een steeds grotere rol gekregen in beleidsvraagstukken op alle schaalniveaus. De verduurzaming van energie is daarbij een van de kernelementen in de zoektocht naar een duurzame toekomst (Boer en Zuidema, 2013).

Nederland is vrijwel compleet afhankelijk van het gebruik van fossiele brandstoffen voor het opwekken van elektriciteit (Statline, 2014; Blokhuis et al., 2012). In Europees verband heeft Nederland in 2009 afgesproken om in 2020 voor 14% van het totale energiegebruik energie te gebruiken uit hernieuwbare bronnen (Blokhuis et al., 2012). Deze doelstelling is breder dan het elektriciteitsgebruik en het geeft de doelstelling weer voor energie in het algemeen, waar elektriciteit een rol in speelt. In 2010 was slechts 3,5% van het totale energiegebruik van Nederland niet opgewekt met fossiele brandstoffen (Haar et al, 2011, in Boon, 2012). In 2012 was dit gestegen naar 4,5% (Eurostat, 2014). Hiermee staat Nederland op de 4^e plaats van landen met het kleinste percentage duurzame energiebronnen (Eurostat, 2014^a). De relatieve groei van hernieuwbare energie in het totale energiegebruik van voor 2010 wordt deels toegeschreven aan de verminderde energieconsumptiegroei door de economische crisis (ECN, 2010). Voor de crisis was er de verwachting dat de groei in consumptie de groei in duurzame productie zou inhalen (Midden et al., 2007), maar de crisis lijkt ervoor te zorgen dat de doelstellingen van de rijksoverheid sneller worden gehaald dan verwacht. Echter worden in dit tempo de doelen niet gehaald. Een transitie naar duurzame energievoorziening is gewenst, maar betaalbaarheid en betrouwbaarheid zijn belangrijke aspecten (Milieu- en Natuurplanbureau, 2007). In 2010 was de helft van de hernieuwbare energie opgewekt uit hout of houtafval (Eurostat, 2012^a). Deze biomassa wordt mee gestookt in de productie van elektriciteit door elektriciteitsbedrijven. Daarnaast wordt er afval verstoekt om elektriciteit op te

wekken. Deze duurzame energiebronnen zijn zowel schoon, betrouwbaar en betaalbaar. In tegenstelling tot energie uit wind en zon, waarbij het weer een belangrijke factor is.

Door het gebruik van biomassa is het percentage duurzame/hernieuwbare energie in de productie van elektriciteit hoger dan voor het geheel aan energie. In 2013 was 10,1% van de elektriciteit duurzaam opgewekt, 0,4%-punt minder dan in 2012 (Compendium voor de Leefomgeving, 2014). Dit was verwacht en is deels toe te schrijven aan het openen van nieuwe – niet duurzame – elektriciteitscentrales (ECN, 2010). Van de 10,1% is meer dan de helft de eerder beschreven meegestookte biomassa's. Elektriciteit uit zonnepanelen is slechts 0,2% van de totale elektriciteitsconsumptie (Compendium voor de Leefomgeving, 2014).

De industrie is de grootste energieverbruiker van Nederland (Rijksoverheid, 2014), maar ook de huishoudens zijn verantwoordelijk voor een groot deel van het energieverbruik in Nederland. Een transitie naar duurzamere energie is zowel bij bedrijven als huishoudens mogelijk, maar zij moeten wel worden aangemoedigd om te verduurzamen (Steg en Vlek, 2009). Dit onderzoek richt zich op huishoudens, omdat de meeste lokale duurzame initiatieven zijn opgericht door en voor burgers. In 2012 heeft het tweede kabinet Rutte zich ten doel gesteld om in 2020 16% van de geconsumeerde energie duurzaam te laten zijn opgewekt (Rutte en Samson, 2012). Er wordt een beleid gevoerd wat de nadruk legt op het effectiever gebruiken van de fossiele brandstoffen, de inzet van duurzame energiebronnen en energiebesparing (Compendium voor de Leefomgeving, 2014^a). Dit komt overeen met de Trias Energetica van Lysen (1996). Lysen (1996) stelt dat het gebruik van duurzame energiebronnen de beste manier is om een transitie naar duurzame energie te verwezenlijken. In het energieakkoord dat werd gesloten in juli 2013 staat dat er de bereidheid is van velen om zich in te zetten voor de verduurzaming van de samenleving en de economie. Het doel is om enerzijds in te zetten op energiebesparing (kernpunt) en anderzijds op hernieuwbare energieopwekking (SER, 2013).

De fossiele brandstoffen waar Nederland van afhankelijk is bij het opwekken van elektriciteit worden gezien als de veroorzaker van de helft van het versterkte broeikaseffect door de CO₂ die ontstaat bij de verbranding van de brandstoffen (McKinney et al., 2007). De impact van het gebruik van fossiele brandstoffen kan worden bekeken met de functie I=PAT. Daarin staan de letters staan voor impact (I) = bevolking (P) maal consumptie (A) maal technologie (T). Het veranderen van de P, A, en T zorgt voor een verandering van de impact. De impact (gevolgen) van het gebruik van niet-duurzame energiebronnen voor het milieu zijn bekend: meer dan 50% van de antropogene broeikasgassen heeft zijn oorsprong in de verwerking en verbranding van fossiele brandstoffen (Höök et al., 2010). De toename van broeikasgassen heeft gevolgen voor de hoeveelheid warmtestraling die de aarde

kan verlaten, met als gevolg dat de aarde opwarmt. Het verbranden van steenkool en gas om elektriciteit op te wekken, zorgt voor uitstoot van veel CO₂ en is om die reden onwenselijk (McKinney et al., 2007). Op lokale schaal heeft het winnen van fossiele brandstoffen negatieve effecten op het milieu. Daarbij valt te denken aan de vervuiling in armere gebieden (zoals Nigeria) of conflictgebieden (zoals in de Golfstaten). Andere milieueffecten zijn zichtbaar in Amerika, waar natuur moet wijken voor dagbouwminen voor kolen en olie. Wereldwijd neemt de hoeveelheid fossiele brandstoffen af. De productie van olie zal naar verwachting binnen een decennium teruglopen (Sorrell et al., 2012), maar de productie van steenkool groeit op dit moment nog, met een prijsdaling als direct gevolg (NOS, 2014). Een dalende hoeveelheid fossiele brandstoffen (voornamelijk olie en gas) en de milieueffecten dwingen ons te kijken naar vervanging door duurzame energiebronnen (Milieu- en Natuurplanbureau, 2007). Een derde punt is dat de afhankelijkheid van olieproducerende landen niet gewenst is (Rijksoverheid, 2014).

Kijkend naar de bevolking (P), dan groeit de impact wereldwijd door een groeiende wereldbevolking. In Nederland groeit de bevolking het laatste decennia nauwelijks en daalt de bevolkingsgroei per jaar sinds 1950 gestaag (Statline, 2012). De consumptie (A) van elektriciteit neemt toe en zal naar verwachting in de toekomst verder toenemen als er niet genoeg wordt ingezet in energiebesparing vanuit de overheid (ECN, 2010). De techniek (T) is de derde bepalende factor voor de impact die het opwekken van elektriciteit heeft. Op dit moment wordt 90% van de elektriciteit niet-duurzaam opgewekt (Statline, 2014). Deze 90% is medeverantwoordelijk voor de impact (I): het versterkte broeikas effect. Het gebruik van duurzame methodes en technieken vermindert de impact, wat het doel is van de transitie naar een duurzamer samenleving (Rijksoverheid, 2014; Sulman, 2012). Naast deze vergelijking is er het gebruik van afval/restmateriaal/output voor elektriciteitsopwekking. Deze technieken vallen onder hergebruik, wat onderdeel kan zijn van consumptie en techniek (McKinney et al., 2007). Hierbij kan worden gedacht aan mestvergisting, afvalverbranding, het gebruik van restwarmte of het meestoken van biomassa, dat anders zou verrotten. Duurzame energiebronnen kunnen op deze manier van redeneren worden verdeeld in twee groepen. Enerzijds het gebruik van rest- en bijproducten van menselijke consumptie. Daarnaast het gebruik van bronnen die op aarde voorradig – en hernieuwbaar – zijn: zon, wind, biomassa, water (osmose en waterkracht) en geothermie. De Nederlandse regering zet in haar beleid en in het energieakkoord in op zowel de consumptie (A) als op de techniek (T): energiebesparing en opwekking van hernieuwbare energie. Duurzame energie heeft het voordeel dat het geen uitstoot heeft van schadelijke stoffen die schadelijk zijn voor het milieu of de gezondheid. Geopolitiek zorgt een transitie naar duurzame bronnen voor een verminderde kwetsbare afhankelijkheid van een klein aantal olie- en gasproducerende landen (Rijksoverheid, 2014). Deze transitie is de energietransitie. De eerste

deelvraag richt zich op wat de energietransitie inhoudt. De focus op energiebesparing en hernieuwbare energieopwekking is de gewenste energietransitie.

Het gebruik van fossiele brandstoffen draagt bij aan klimaatsverandering (McKinney et al., 2007). Daarnaast heeft het gebruik van fossiele brandstoffen effect op de luchtkwaliteit in Nederland (Planbureau voor de leefomgeving, 2010). De antropogene factor is de veroorzaker van het versterkte broeikaseffect, maar het is ook het slachtoffer. Veerkracht (resilience in de Engelstalige literatuur) is van belang in hoe er wordt omgegaan met de negatieve impact van het huidige energiesysteem (Hopkins, 2008). Lokaal veerkracht hebben in een veranderende wereld is een van de manieren waarop kan worden omgegaan met de negatieve kanten van de huidige oliemaatschappij (Hopkins, 2008). Een voorbeeld van een dergelijke lokale weerstand is het starten van transitie initiatieven van burgers, zoals het beginnen van een lokaal energiebedrijf gebaseerd op duurzame energie. Met behulp van een transitie naar een nieuw energiesysteem (zoals de overstap naar duurzame elektriciteitsopwekking) kan de milieudruk van het energiegebruik worden verminderd (Weaver et al., 2000, in Verbong en Geels, 2007).

Lokale duurzaamheidsinitiatieven hebben verschillende doelen en werkzaamheden, die ook vallen binnen de I=PAT-formule: consumptie (zoals voorlichting, isolatie, energiebesparende maatregelen) en techniek (duurzame energie opwekken of verkopen). De lokale duurzame energie-initiatieven spelen een rol in de decentraliseringsprocessen, maar ook in de energietransitie (Elzenga en Schwencke, 2014). Daarnaast richten veel van die initiatieven zich op de verduurzaming van de samenleving of een lokaal gebied. Verduurzaming is onderdeel van de energietransitie die als doel heeft om de impact van energiegebruik te beperken.

De opkomst van duurzame lokale duurzame energie-initiatieven heeft meerdere oorzaken die verband houden met de technische factor (T) uit de I = PAT-formule. In de afgelopen twintig jaar is de ontwikkeling van nieuwe elektriciteitssystemen en distributiesystemen tot stand gekomen (Hoffman en High-Pippert, 2005). Hierdoor zijn decentrale opwekkingsmethodes zoals windmolens en zonnepanelen enkele decennia veelbelovende alternatieven voor fossiele brandstoffen (Sawin, 2004).

Samenvattend is er een noodzaak tot het verminderen van de impact van energiegebruik in Nederland. Het verminderen van impact kan op verschillende manieren, waar overgaan op duurzame energie (in de vorm van de energietransitie) een belangrijke is. De energietransitie is een complex en langdurend proces (Boer en Zuidema, 2013). Dit onderzoek is voornamelijk gericht op burgerinitiatieven, die op dit moment een kleine rol spelen in de energietransitie, maar in aantal en omvang aan het groeien zijn. Voordat er wordt ingegaan op de rol die lokale duurzame energie-

initiatieven kunnen spelen in de energietransitie, wordt er ingegaan op wat lokale duurzame energie-initiatieven zijn en wat hun eigenheid vormgeeft.

2. ACTORENNETWERK

In de energietransitie zijn veel actoren van belang op verschillende niveaus. Deze actoren zijn onder te verdelen in drie groepen actoren): de overheid, de markt (bedrijven) en de burgers (Mouwen, 2004). Samen vormen deze groepen actoren de maatschappij.

Al deze actoren zijn afhankelijk van elkaar en hebben met elkaar te maken op tal van gebieden. De overheid heeft de mogelijkheid om wetten te maken die bedrijven en burgers in de richting van een meer duurzame samenleving sturen. Echter heeft de overheid niet de mogelijkheid om de samenleving te veranderen. De burgers en bedrijven zijn diegenen die moeten veranderen, want zij consumeren de meeste energie. De markt is gefragmenteerd en bestaat uit veel verschillende actoren die verschillende standpunten hebben aangaande energie. Bedrijven hebben de mogelijkheid om te veranderen, ze hebben de middelen, maar het ontbreekt de markt zelf aan de slagkracht van de overheid op het gebied van wet- en regelgeving. De markt is niet uniform en het zal aan de individuele bedrijven zijn om mee te gaan in een energietransitie of niet. Burgers zijn afhankelijk van de kaders van de overheid en ook zij zijn gefragmenteerd en handelen niet als één actor. Burgers beschikken vaak wel over middelen, maar kennis en technologie komt vanuit de markt. Dit geeft aan dat de actoren niet apart van elkaar worden gezien. Er is sprake van wederzijdse afhankelijkheid (InfoNu, 2011). De actoren zijn verweven en hebben elkaar nodig voor het verduurzamen. Het is daarom van belang om, wanneer er wordt gekeken naar lokale duurzaamheid energie-initiatieven, ook te kijken naar de overheid en de markt.

Een recent voorbeeld van samenwerking tussen bedrijven (koepelorganisaties, werkgeversorganisaties), overheden en burgers (via consumentenorganisaties, en andere organisaties) is het energieakkoord uit 2013 (SER, 2013). Uitgangspunt van het energieakkoord is dat burgers en bedrijven zelf belang hebben bij het nemen van de verantwoordelijkheid voor energiebesparing (SER, 2013). Die verantwoordelijkheid lag eerst voornamelijk bij de overheid. De overheid heeft nu mogelijkheden op het gebied van beleid, maar ook op het financiële vlak of op het informatieve vlak kan de overheid zich ten dienst stellen van de energiesector.

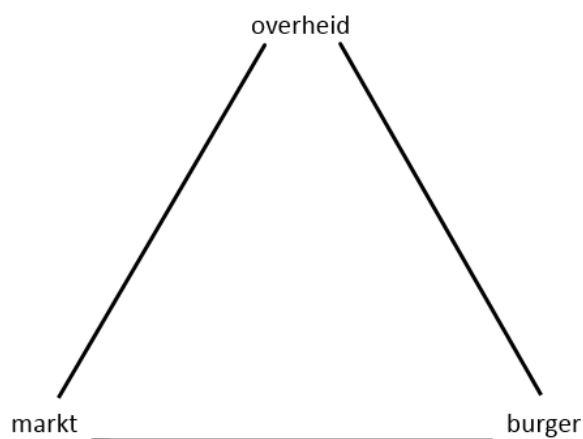
Er is sprake van decentralisatie van beleid en bevoegdheden en er is een verschuiving geweest van technische rationeel naar een meer communicatief rationele benadering van planning (de Roo en Porter, 2012). De communicatief rationele benadering houdt in dat planning en beleid niet meer enkel top down gebeurt, maar met verschillende partijen samen (*governance*). Daarbij is een plan een middel tot consensusvorming (van Vliet, 2013). Dit houdt in het proces tot een transitie/plan

belangrijker is dan het plan. Het gaat om de samenwerking (in dit geval tussen overheden, bedrijven en burgerorganisaties) die leidt tot een consensus. De overheid bepaalt niet meer alleen het te voeren beleid, maar er kan in overleg worden gegaan over beleid, zoals op het gebied van planning. Interactie en communicatie staan daarin centraal (de Roo en Porter, 2012; van Vliet, 2013).

De afgelopen jaren zijn er lokaal duurzame energie-initiatieven gestart die een bottom-up beweging laten zien. De burger neemt het initiatief. Hiermee is er een verandering gekomen in de verhouding tussen de overheid, de markt en de burgers (Loorbach, 2010). De overheid ziet zichzelf ook liever als participant in burgerinitiatieven dan dat het burgers als participant wil hebben in overheidsinitiatieven. In de praktijk betekent dit echter niet dat de overheid het initiatief legt bij de burger. Bij ruimtelijk planning wordt de burger aangemoedigd mee te denken in plannen, wat een voorbeeld is van burgerparticipatie in overheidsplannen (de Roo en Voogd, 2007). Het idee dat de overheid wil participeren in burgerinitiatieven is samengevat in het idee van de participatiesamenleving (Rijksoverheid, 2013). Maatschappelijk (vanuit de burger) gebaseerde duurzaamheidsinitiatieven met een hoge mate van participatie zullen eerder geaccepteerd worden dan top-down energieplannen (Rogers et al., 2008). Burgerinitiatieven hebben daarmee een groter lokaal draagvlak. Burgerinitiatieven waarin de overheid participeert zullen dus een groter draagvlak hebben onder de bevolking dan overheidsinitiatieven waar de burger in participeert. Het grootste gedeelte van de lokale energie-initiatieven wordt gestart vanuit de burgers/maatschappij. Zij hebben te maken met een lokale overheid die er meer taken bij krijgt (Elzenga en Schwencke, 2014). Lokale duurzame energie-initiatieven zitten midden in de veranderingen rondom de decentralisatie en middenin de energietransitie (Elzenga en Schwencke, 2014). Deze veranderingen vinden overlap in het beleid aangaande de initiatieven en stelt de lokale overheden de keus hoe met de initiatieven om te gaan. Echter start een deel van de initiatieven juist uit onvrede over de overheid (Klopstra en Schuurs, 2013). Toch is het van belang dat de overheid betrokken is bij lokale duurzame energie-initiatieven, omdat overheidsbeleid terugkomt in de initiatieven. Daarbij kan worden gedacht aan thema's als duurzaamheid, sociale cohesie, burgerparticipatie, leefbaarheid en een lokale economie (Klopstra en Schuurs, 2013).

Kijkend naar de energietransitie en de opkomst van lokale duurzame energie-initiatieven spelen verschillende groepen actoren een rol op een lokale schaal. Decentrale overheden hebben meer verantwoordelijkheden gekregen en krijgen te maken met burgers die lokaal energie-initiatieven opstarten. Daarnaast zijn er bedrijven die lokaal een bijdrage leveren aan verduurzaming. Bedrijven op verschillende schaalniveaus hebben te maken met energie-initiatieven, zoals in het geval van het creëren van een lokale economie (Elzenga en Schwencke, 2014), of het leveren van producten aan de initiatieven. Een klein deel van de lokale duurzame energie-initiatieven wordt door burgers gestart in

samenwerking met bedrijven of de lokale overheid. Daarbij is de rol van de overheid duidelijker dan bij burgerinitiatieven waar de lokale overheid kan reageren. De overheid is veelal reactief, in plaats van proactief (Hopkins, 2008). De energietransitie is een transitie die door de maatschappij (de overheid, de bedrijven en de burgers) moet worden omarmd. Daarvoor is samenwerking belangrijk (SER, 2013). Deze samenwerking kan verschillende vormen aannemen en daarnaast zijn de machtsverhoudingen tussen de partijen in deze samenwerking afhankelijk van de gekozen samenwerkingswijze. De samenwerking kan lokaal vorm hebben met de drie eerder genoemde groepen actoren: de overheid (op lokale schaal de gemeente), bedrijven (die niet per se lokaal hoeven te handelen, zoals energiebedrijven, maar ook leveranciers) en burgers (die de lokale duurzame energie-initiatieven starten). Deze groepen actoren kunnen in een figuur worden weergegeven, om de verhoudingen tussen de actoren te tonen. Mouwen (2004) heeft in een positioneringfiguur de driehoeksverhouding tussen de overheid, de markt en de burgers weergegeven. Deze positioneringdriehoek is opgenomen in figuur 2. De drie groepen actoren uit de driehoek worden een voor een besproken.

Figuur 2. De positioneringdriehoek tussen de overheid, de markt en de burger (Mouwen, 2004).

Overheid/politiek

Binnen de positioneringdriehoek staat de overheid bovenaan. Dit kan worden geïnterpreteerd als het laten zien van de top-down positie die de overheid lange tijd vervulde. Echter kan het figuur ook anders worden geïnterpreteerd. Elke groep actoren zit aan een hoek van een driehoek, waarbij elke groep actoren gelijkwaardig is: ze hebben allemaal een gelijke hoek. De overheid is de eerste groep actoren die wordt besproken. In de laatste decennia is de rol van de overheid veranderd. Zowel met de decentralisatie, als op het gebied van energie. Tot aan de liberalisering van de Nederlandse energiemarkt in 1998 had de overheid de verantwoordelijkheid en het monopolie op de energiemarkt in Nederland. Bij de privatisering zijn de verantwoordelijkheid en het toezicht overgedragen aan een toezichthouder (Verbong en Geels, 2007). Commerciële bedrijven hadden

vanaf dat moment de energiemarkt in handen, die was onderverdeeld in verschillende regio's. In deze situatie had de consument nog steeds geen keuzevrijheid. Vanaf 2004 is de energiemarkt open. Voor de overheid is er daarmee in de afgelopen decennia veel veranderd op het gebied van energie. Eind jaren 80 zijn een aantal energie-initiatieven gestart (Boon en Dieperink, 2014), veelal in windenergie en zonder dat duurzaamheid een rol speelde. Sinds 2007 is er een nieuwe golf van lokale energie-initiatieven gekomen.

Op het gebied van beleid is de verhouding tussen de burger en de overheid ook verandert. Er is sprake van een communicatieve rationaliteit, waarin participatie van burgers wordt aangemoedigd (de Roo en Voogd, 2007). Het decentralisatieproces zorgde voor een veranderde rol van de overheden. De decentrale overheden kregen meer zeggenschap over duurzaamheidsbeleid (De Gemeente, 2014). De lokale overheid speelt een rol in lokale duurzame energie-initiatieven, omdat veel zaken die de gemeente aangaan worden teruggevonden in de lokale duurzaamheidsinitiatieven (Kloptstra en Schuurs, 2013). Het belang van dit onderzoek vanuit de planologie ligt in de vraagstukken rondom de besluitvorming rondom decentralisatie en het beleid aangaande deze initiatieven. Samenwerken met lokale overheden zorgt voor een vergroting van de kans op slagen van lokale energie-initiatieven (Blokhuys et al., 2012). Om goed samen te kunnen werken heeft de overheid wel inzicht nodig in deze initiatieven en in wat de initiatieven van de overheid verwachten. In die zin is dit deel van het onderzoek relevant voor de planologie, de initiatieven zelf en de actor overheid. Lokale overheden kunnen studies doen naar de haalbaarheid van plannen en ze hebben contacten en contracten met andere lokale actoren. Ook kunnen zij helpen op het financiële vlak, indien dat nodig is (Blokhuys et al., 2012). Naast deze samenwerkende overheid, is er nog steeds sprake van een regulerende overheid (van bovenaf). Beleid aangaande energie bestaat ook uit belastingen en regulaties (Stern, 2006), zoals belasting over benzine..

Sinds het jaar 2000 heeft de Nederlandse regering wetten en regelingen opgesteld om over te stappen op energie waarbij er bij opwekking minder CO₂ bij vrijkomt. Daarbij ligt de focus op een energietransitie: een verandering in energiegebruik door substitutie van duurzame energiebronnen voor fossiele brandstoffen. Echter is duidelijk dat deze maatregelen niet het gewenste resultaat hebben geboekt (zie bijvoorbeeld Kemp et al., 2007), zoals bij beleid dat bedrijven moet stimuleren duurzamer te worden (PWC, 2014). Het is de vraag of de 16% in 2020 gehaald gaat worden, ondanks gestroomlijnde wetgeving en het energieakkoord (Alders, 2013).

De overheid wil meer lokale duurzame energie-initiatieven hebben (Rijksoverheid, 2014), omdat ze een rol kunnen spelen in de energietransitie. Om meerdere redenen is het voor de overheid aantrekkelijk dat de burgers met duurzame energie bezig zijn. Ten eerste is een energietransitie een

stap in de richting van een duurzamer samenleving. Daarnaast verkleint het de afhankelijkheid van olieproducerende landen, wat als wenselijk wordt geacht (Rijksoverheid, 2014). Op sociaal-maatschappelijk gebied vergroten sociale organisaties de sociale cohesie, wat goed is voor een dorp of buurt. De overheid heeft een beeld voor ogen van een samenleving die meer zelf organiseert en minder leunt op de overheid. Dit ideaal dat is verwoord in de participatiesamenleving. De initiatieven zijn een verwezenlijking van dit ideaal. Door een stijgende prijs voor fossiele brandstoffen dalen relatief de kosten voor hernieuwbare energie. Hierom hoopt de overheid dat investeren in nieuwe technologieën en de energietransitie aantrekkelijker worden (Rijksoverheid, 2014). Dalende kosten voor duurzame energie is daarnaast voor initiatieven een stimulans om te beginnen, hoewel er nog niet altijd zonder subsidie gehandeld wordt. Echter is de prijs van steenkool in de zomer van 2014 in prijs gedaald, wat als gevolg heeft dat duurzame energie relatief duurder is geworden.

Naast de politieke noodzaak van verduurzaming, is er de planeetkant aan verduurzaming. Er worden nu teveel fossiele brandstoffen gebruikt en dat kan worden verminderd door het gebruik van duurzame energiebronnen. Duurzaamheid en overheid samen komen in het raakvlak van de planologie. De vraag hoe de maatschappij kan worden verduurzaamd, of de vraag hoe er beleid kan worden gemaakt dat initiatieven de ruimte geeft, zijn planologische vragen. Het is de overheid (naast de burgers) die wil verduurzamen, maar de vraag is in hoeverre die overheid invloed heeft op de verduurzaming van de samenleving. Zoals wanneer de verduurzaming van onderop komt. Aan de initiatieven is de vraag gesteld welke invloed de overheid wat hen betreft mag hebben op de initiatieven: in hoeverre is samenwerken met een overheid mogelijk – en vooral – gewenst.

Vanuit de Rijksoverheid is de wil tot verandering op papier gezet en ook veel gemeenten hebben een duurzaam beleidsplan opgesteld. Echter blijkt dat plannen en ideeën niet altijd effectief werken of dat het bij plannen blijft. De energietransitie is op dit moment nog steeds relatief klein. Dit blijkt uit de minieme groei in duurzame energie in Nederlandse energieconsumptie. De International Energy Agency stelt in haar perspectief voor 2008 dat er wel veel wordt gepraat over klimaatwijzigingen en energieproblemen, maar ze stelt daarbij de vraag of er wel een wil is om tot actie over te gaan. Vanuit de overheid is beleid nodig, waarop de markt (en de burger) kan voortborduren (IEA, 2008). De overheid kan stappen zetten in de richting van een duurzame samenleving. In 2010 schreef de International Energy Agency (2010) dat de energiegerelateerde technologierevolutie niet meer alleen vanuit de overheden moest worden verwacht. De energie technologie revolutie, zoals de IEA het noemt, komt van onder uit (*bottom up*). De overheid is aan zet (bijvoorbeeld op het gebied van beleid), maar de burger handelt (bijvoorbeeld door een initiatief te starten). Dit is een positieve ontwikkeling, omdat burgers oplossingen voor energievraagstukken kunnen vinden in een lokale context. Daarnaast hebben deze initiatieven van onder uit een positief effect op de verhouding

tussen de overheid, de markt en het maatschappelijk middenveld. Daarmee wordt benadrukt dat lokale initiatieven een bijdrage kunnen leveren aan de benodigde energietransitie enerzijds en dat de overheid, marktpartijen en de burgers samen moeten en kunnen werken rondom energievraagstukken anderzijds (IEA, 2010).

De overheid richt zich naast de energietransitie op de participatiesamenleving. Daarbij speelt de burger een grotere rol. Het doel is om een doe-economie te ontwikkelen, waarbij de initiatieven bij de burgers liggen en de overheid een bescheiden rol speelt. Daarbij is er een transitie van burgerparticipatie naar overheidsparticipatie. De overheid faciliteert bij burgerinitiatieven waar de burger eerder participeerde bij overheidsinitiatieven (Rijksoverheid, 2013). Het woord werd woord van het jaar 2013 in de categorie politiek (Van Dale, 2014), wat aangeeft dat het idee leeft. Lokale duurzame energie-initiatieven voldoen aan de wens van de overheid, waarin de overheid faciliteert in een initiatief van de burger. De rol van de overheid op het gebied van energie is dus verandert van die van energieleverancier naar participator en regelgever.

Markt/bedrijven

De markt is de plaats waar alle vragers en aanbieders van een goed of dienst bij elkaar komen en waar vraag en aanbod lijden tot een prijs voor het product. In dit geval is er sprake van de energiemarkt, waar verschillende bedrijven actief zijn. Op lokale schaal begeeft een lokaal duurzaam energie-initiatief zich ook op deze markt, hoewel zij vaak zonder winst oogmerk handelt. Door het relatief kleine bereik van de lokale duurzame energie-initiatieven handelen velen op een eiland, zonder directe concurrentie van andere lokale duurzame energie-initiatieven. Dit is mede de uitwerking van de postcode-roosregeling (SER, 2013). De initiatieven zijn hierdoor vooral een concurrent van de grotere, landelijke, energiecoöperaties en niet van elkaar, omdat de initiatieven zich niet op elkaars markt begeven.

Bedrijven kunnen uiteenlopende rollen hebben binnen een energietransitie. Omdat in het energieakkoord het kernpunt energiebesparing is, stelt de regering daarin dat bedrijven zich in moeten zetten voor energie-efficiëntie (SER, 2013). Dit geldt vooral voor de industrie, die in Nederland de grootste verbruiker is van energie (Rijksoverheid, 2014). Bedrijven hebben echter veel meer te bieden dat verduurzaming van de eigen bedrijfsvoering. Bedrijven hebben middelen en kennis die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan een energietransitie (bijvoorbeeld in samenwerking met burgers en overheden). Samenwerking met bedrijven kan op verschillende manieren. Samenwerking met energiebedrijven is nodig om de opgewekte elektriciteit aan het lichtnet te leveren en daar voor betaald te krijgen. Daarnaast kunnen bedrijven op praktisch vlak van

dienst zijn, zoals met het verhuren van platte daken, waarop een initiatief zonnepanelen kunnen plaatsen.

Grote energiebedrijven zijn bezig met het verduurzamen van hun elektriciteitsproductie, maar tot op heden verduurzamen grote energiebedrijven hun elektriciteit door het meestoken van biologisch materiaal en afval. Deze conventionele energiebedrijven hebben niet de positieve druk tot verduurzaming gevoeld van de overheid en zijn niet voldoende geïnteresseerd dat er voldoende wordt geïnvesteerd in duurzame energie om de overheidsdoelstelling te halen. Het kan daarom niet van deze bedrijven verwacht worden dat zij de energietransitie zullen leiden (Hvelplund, 2006; Lund, 2010). Een recente ontwikkeling in Nederland is de opkomst van lokale energie-initiatieven. Deze initiatieven krijgen te maken met complexe zaken op het technische, financiële en organisatorische vlak (Blokhuis et al., 2012). Ook op die gebieden kunnen bedrijven de initiatieven ondersteunen.

Bedrijven zijn ook van belang bij innovatie op het gebied van elektriciteitsopwekkingsystemen (Allen et al., 2008), wat afhankelijk is van de interventies van de overheid (zoals onderzoeksondersteuning en maatregelen die het gebruik van duurzame energie bevorderen). Door de innovaties is de prijs voor elektriciteit uit duurzame bronnen gedaald, waar de prijs voor elektriciteit uit fossiele brandstoffen gelijk is gebleven. Dit bood de mogelijkheid voor duurzame initiatieven om elektriciteit op te wekken die niet veel duurder is dan conventionele elektriciteit (IEA, 2000 in Allen et al., 2008).

Burgers

Burgers is een term dat wordt gebruikt in de beschrijving van het politieke systeem. Ieder mens is een burger, wat betekent dat ook de bedrijven en de overheidorganisaties gevormd worden door burgers. Echter wordt er met burgers de mensen bedoeld die niet vanuit de overheid of het bedrijfsleven handelen, maar uit eigen initiatief: als particulier persoon. Een maatschappij waarin de burger zich actief voor inzet wordt aangeduid met de term *civil society* (van Houwelingen et al., 2014), wat in het Nederlands vertaald wordt met burgermaatschappij. Het woord burgermaatschappij is afgeleid van het idee van Aristoteles van de burger (πολίτες) binnen de maatschappij (κοινωνία) (Miller, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2012). Sinds enkele jaren is er in Nederland hernieuwde aandacht voor het idee van de burgermaatschappij. De overheid zet zich in voor een actieve burger, die zelf opzoek gaat naar oplossingen voor problemen (InfoNu, 2011; Rijksoverheid, 2013). In Aristoteles' gedachtegoed zijn burgers mannen die invloed mogen hebben (geen slaven, kinderen of buitenstaanders) (Aristoteles, 350 voor Christus, 2003). In de huidige samenleving is ieder mens burger en wil men dat iedereen een bijdrage levert aan de publieke zaak, door een actieve burger te zijn iets te gaan doen (Van de Wijdeven, 2012 in van Houwelingen et al., 2014).

Volgens Steg en Vlek (2009) komt gedrag dat te maken heeft met het verduurzamen van de samenleving tot stand door een vijftal factoren. Deze factoren zijn: 1. De verwachte kosten en baten, 2. Morele en normatieve zorgen, 3. Invloed van de handeling, 4. Contextuele factoren en 5. Gewoontes (Steg en Vlek, 2009). Aan de hand van deze factoren bepaalt een persoon of het zijn gedrag gaat verduurzamen, of niet. Een voorbeeld is de vraag of iemand overgaat op het aanschaffen van zonnepanelen. Het gedrag (aanschaf van zonnepanelen) is afhankelijk van deze vijf factoren. Deze factoren zijn ook van belang in waarom een lokaal duurzaam energie-initiatief wordt gestart en waarom mensen er lid van worden. Ook de SER (2013^b) noemt een aantal factoren waarom burgers willen verduurzamen. Zij geven een aantal voordelen aan van verduurzaming (alleen of in een groep). Het eerste voordeel van het voorzien in de eigen energiebehoefte is financieel (minder energiekosten), Daarnaast zijn er voordelen op het sociale vlak (meer betrokkenheid bij de omgeving), op het milieuvlak (minder belasting van het milieu) en het geopolitieke vlak (minder afhankelijkheid van het buitenland wat betreft energie) (SER, 2013^b). Zowel Steg en Vlek (2009) als de SER (2013b) noemen de financiële baten en de normatieve zorgen, zoals over het milieu.

De burger wordt gezien als centrale speler in de decentrale opwekking van elektriciteit (Watson, 2004; Walker en Cass, 2007; Warren en McFadyen, 2010). De burger kan zowel handelen als persoon en als groep. Daarbij is de opzet van een lokaal duurzaam energie-initiatief in principe niet bedrijfsmatig. De burger neemt veelal het particuliere initiatief om bepaalde maatschappelijke doelstellingen te realiseren (Mouwen, 2004; van der Heijden et al., 2011). Het doel van een initiatief is meestal ideaal van aard en niet financieel gedreven. Daarnaast zijn burgers vaak lokaal bezig, omdat ze zich verbonden voelen met de eigen leefomgeving (PBL, 2010) en de kwaliteit van de ruimte waarin ze leven. De kwaliteit wordt ondermeer bepaald door het sociale aspect van een plaats, door de ervaren plaats (het gevoel bij een plaats) en de milieumatige kant van de plaats (Rapoort, 1970). Initiatieven die door burgers worden gestart worden vaak gekenmerkt door de kleinschaligheid en vaak door een sterke persoonsgebondenheid (Mouwen, 2004). Dit creëert de informele component enerzijds en de ideële component van de initiatieven anderzijds. Lokale initiatieven begeven zich dus op een energiemarkt, maar zijn geen bedrijf. Er is sprake van een informeler organisatiestructuur en meestal zijn het vrijwilligers. Daarnaast zijn de doelen niet financieel van aard, maar zijn het idealen. Specifiek voor de lokale duurzame energie-initiatieven betekent dat het sociale aspect (participatiesamenleving, power to the people) en het duurzaamheidsaspect (energietransitie en duurzaamheid).

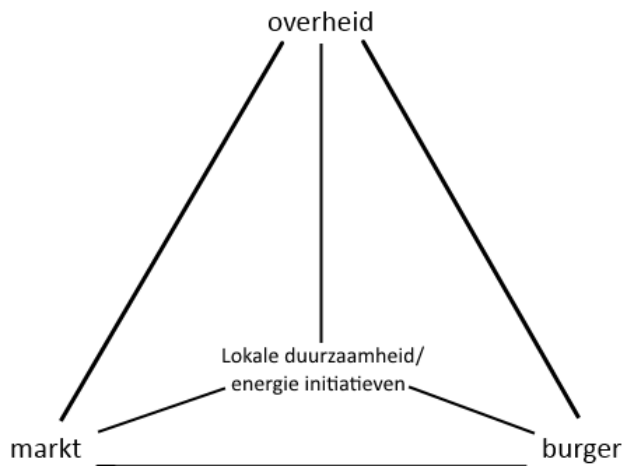
Een nieuwe groep actoren: lokale duurzame energie-initiatieven.

De plaatsing van lokale duurzame energie-initiatieven in de positioneringdriehoek is niet eenduidig. Een initiatief is, zoals zojuist beschreven, onderdeel van de energiemarkt, maar het is geen bedrijf,

maar een burgerinitiatief. Het is veelal opgezet door burgers, maar samenwerking met bedrijven en overheden zal leiden tot meer resultaat. Ook kan er met elkaar worden samengevat. Kijkend naar de doelen van lokale duurzame energie-initiatieven, wordt zichtbaar dat ideële doelen belangrijker kunnen zijn dan financiële (Mouwen, 2004). Bedrijven worden gekenmerkt door commerciële belangen en de daarbij horende wil tot groeien van de organisatie om meer omzet te kunnen maken in de toekomst. Het financiële aspect staat daarin centraal. Dit komt niet overeen met de verwachte doelstellingen van de burgerinitiatieven, die gericht kunnen zijn op winst in de vorm van meer duurzaamheid, meer duurzame energie, een lagere energierekening en meer. De burger is in politiek opzicht in de afgelopen decennia meer betrokken geraakt bij beleid door middel van participatie in de communicatieve rationaliteit. Burgerparticipatie kan op verschillende manieren worden vormgegeven, van interactief (samenwerking tussen overheid en burger) tot symbolisch interactief (zoals participatie of voorlichting) (Pröpper en Steenbergen, 1999; Voogd, 1995). Op dit moment ziet de overheid zichzelf ook als participant, maar dan bij burgerinitiatieven.

De overheid heeft contact met een lokaal duurzaam energie-initiatief en het kan een rol hebben in deze initiatieven (Klopstra en Schuurs, 2014). Daarnaast begeeft een initiatief dat zich richt op de verkoop van elektriciteit zich op de energiemarkt. Het initiatief kan samenwerken met bedrijven, zoals op het gebied van kennisuitwisseling of in partnerships. De werkzaamheden van initiatieven verschillen ook: sommigen delen eventuele winsten (rechtsonder in de positioneringdriehoek) en sommigen zijn verkoper (meer linksonder). Ook zijn er initiatieven die starten in samenwerking met overheden of bedrijven, zij worden op andere plaatsen in het model geplaatst. De positie hangt dus ook af van de mate van samenwerken met de overheid en de markt. Om deze redenen is een lokaal duurzaam energie-initiatief niet volledig bij de burger te plaatsen, maar ergens in de positioneringdriehoek (zie figuur 3). Samenwerken wordt vaak als wenselijk gezien (van der Heijden et al., 2011; SER, 2013), maar vaak ook als noodzakelijk. Samenwerken door de drie groepen actoren is van belang, zoals zojuist is aangekaard. Een samenwerking tussen de actoren krijgt vorm in de positioneringdriehoek. Daarbij is de locatie van de initiatieven in de driehoek afhankelijk van de mate van samenwerking door de initiatieven, die vanuit de burgers worden gestart. De overheid wil participeren in de initiatieven, wat samengevat is in het gedachtegoed van de participatiesamenleving (Rijksoverheid, 2013). Bedrijven kunnen verduurzamen door eigen beleid, maar zij kunnen met hun kennis en middelen de maatschappij helpen verduurzamen door de initiatieven te ondersteunen. De conceptuele samenwerking tussen overheid, de markt en de initiatiefnemende burger is weergegeven in figuur 3. Figuur 3 is het voorlopige conceptueel model dat zicht richt op samenwerken tussen de actoren. Samenwerken vanuit het oogpunt van de burgerinitiatieven is veelzijdig. Samenwerken is belangrijk voor de netwerken en contacten, maar

ook voor het vinden van breed draagvlak voor de initiatieven en het aanboren van kennis en ervaring (DR09, Energie-initiatief in Drenthe, 2014).

Figuur 3. Conceptueel model van de positie van lokale duurzame energie-initiatieven in de positioneringdriehoek van Mouwen (2004).

3. LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN

Er zijn veel verschillende bedrijven, organisaties en initiatieven die zich bezighouden met energie in Nederland. Na de liberalisering (en de privatisering) van de energiemarkt, die in 1998 begon, is er sprake van een bedrijfsmatige energiemarkt in Nederland. De liberalisering van de groene energiemarkt in 2001 wordt gezien als een belangrijke interventie, die de energiemarkt in Nederland structureel veranderde (Boon, 2012). De energiebedrijven die startten na de privatisering zijn de grootste spelers op de energiemarkt van Nederland. (Verbong en Geels, 2007). Sinds 2004 hebben consumenten de mogelijkheid om hun energieleverancier te kiezen (ConsuWijzer, 2014), wat voor de consumenten inhoudt dat de zij de aanbieder kan kiezen die de methode van energieopwekking gebruikt die de consument wil (Faiers et al, 2007). Hiermee is er een open markt gecreëerd waarop iedereen zich mag aanbieden. Dit zorgde in eerste instantie tot concurrentie tussen de grote en nieuwe energieaanbieders en de bijkomende voordelen voor consumenten. Het achterliggende idee achter de vrije energiemarkt is dat de aanbieders zouden gaan concurreren, zodat de bedrijven efficiënter zouden gaan opereren (Agterbos, 2006). De liberalisering van de energiemarkt creëerde mogelijkheden voor lokale energiecoöperaties (Jacobsson en Johnson, 2000) om energie te verkopen.

Geschiedenis

Sinds eind jaren 80 van de 20^e eeuw zijn er lokale energiecoöperaties. Deze coöperaties hebben gezamenlijk windmolens gekocht en verkochten en verkopen die energie aan de nutsbedrijven en, na de liberalisering, aan energiebedrijven. Deze coöperaties zijn vaak gestart vanuit een beweging tegen

nucleaire energie (Boon en Dieperink, 2014). Sinds 2007 is er sprake van de opmars van lokale duurzame energie-initiatieven (Elzenga en Schwencke, 2014). Deze initiatieven houden zich bezig met energie, maar niet altijd met energieopwekking. Vaak zijn de doelstellingen van dergelijke lokale burgerinitiatieven gericht op duurzaamheid en energie (Hieropgewekt, 2014). In het Verenigd Koninkrijk is een vergelijkbare groei aan lokale initiatieven, begonnen naar aanleiding van de conferentie in Rio de Janeiro, met doelstellingen die klimaat- en duurzaamheid gerelateerd zijn (Seyfang en Haxeltine, 2012). Naast de duurzaamheidgerelateerde beweegredenen komen lokale energie-initiatieven ook voort uit een groeiend sociaal verantwoordelijkheidsgevoel en sociaal samenwerkend ondernemerschap (Boon en Dieperink, 2014). Hieropgewekt noemt deze initiatieven lokaal duurzaam energie-initiatief (Hieropgewekt, 2014). Deze term wordt ook in dit onderzoek gehanteerd. Lokale duurzame energie-initiatieven richten zich op het thema energie, vaak vanuit een duurzaamheidgedachte. Een klein deel van de initiatieven richt zich ook op duurzaamheid in brede zin: van Repaircafé tot de leefbaarheid van de buurt. Lokale duurzame energie-initiatieven verschillen onderling sterk in zowel hun grootte, bereik en organisatie (Hisschemoller, 2012). De organisatie is een randvoorwaarde voor het succes van een organisatie (Riebeek, 2013). Doelen verschillen in haalbaarheid en de haalbaarheid is een van de factoren die het succes van initiatieven bepaalt. De doelstellingen van de lokale duurzame energie-initiatieven die in de afgelopen jaren zijn opgericht zijn breder die van de burgercoöperaties die al decennialang bestaan (Elzenga en Schwencke, 2014). Zij richten zich op lokale energie (voorlichting, besparing of opwekking) en de lokale gemeenschap (lokale werkgelegenheid en sociale cohesie). Lokale duurzame initiatieven richten zich ook op leefbaarheid en duurzaamheid in algemene zin. Vaak zien de organisaties zichzelf als onderdeel van een nieuw soort milieubeweging (Hisschemöller en Sioziou, 2013).

Lokale duurzame energie-initiatieven in Nederland zijn opgericht in verschillende rechtsvormen. De coöperatie is de meest gekozen juridische vorm (Hieropgewekt, 2014). Een coöperatie is een notarieel vastgelegde vereniging die als doel heeft in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien, waarbij er een overeenkomst of samenwerkingsverband is met de leden (vrij naar Juridisch woordenboek, 2014). Coöperaties die notarieel zijn vastgelegd moeten het woord coöperatief bevatten in hun benaming (Burgerlijk Wetboek, 2014). Binnen een coöperatie zijn de leden actief betrokken bij het beleid dat wordt gevoerd, zij zijn zowel de eigenaar van het initiatief als de afnemer van de diensten (Houwelingen et al., 2014). Naast de coöperatie, zijn er stichtingen, BV's (Boon en Dieperink, 2014), verenigingen, coöperatieve verenigingen en werkgroepen. Het allergrootste deel van de initiatieven kent geen betaalde banen (behalve in een BV (Kamer van Koophandel, 2014)) en eventuele winst gaat naar het realiseren van doelen. Een coöperatieve vereniging is een speciale vorm van vereniging, met volledige rechtsbevoegdheid, maar het doel mag

zijn gericht op geldelijk voordeel voor de leden, in plaats van voor de vereniging (Infonu, 2014). De sociale kant van de initiatieven met leden is dat het sociale contacten mogelijk creëert. Dit heeft als positief gevolg dat lokale (vaak bij elkaar in de buurt wonende) mensen elkaar tegenkomen en leren kennen. Sociale initiatieven creëren sociaal kapitaal, doordat er nieuwe identiteiten worden gevormd en doordat sociale netwerken worden vergroot (Putnam, 2000; Diani, 1997).

Potentieel

Het aantal lokale energie initiatieven in Europa is aan het toenemen (o.a. Seyfang en Haxeltine, 2012). Over het algemeen wordt gesteld dat deze lokale, samenlevinggebaseerde, energie-initiatieven belangrijk zijn. Deze sociale duurzaamheidsinitiatieven zijn belangrijke schakels in de transitie naar een duurzamer samenleving (Arentsen en Bellekom, 2014). Het geeft aan dat de samenleving zich zorgen maakt om het milieu, maar ook dat de politiek er niet genoeg aandacht aan besteed (Hisschemoller, 2012) en dat de burger het initiatief neemt. De burger kan dat individueel doen, maar het werkt beter als dat samen wordt gedaan, in een groep mensen die dezelfde motivaties hebben om een doel te bereiken (van der Heijden et al., 2011).

Tijd, *skills* en *resources* zijn allemaal van belang om een initiatief tot een succes te maken (Hinselwood, 2001). Daarnaast spelen de interne organisatie, de kennis die aanwezig is, de institutionele bepalingen en de financiering een rol in het tot een succes worden van een initiatief (Riebeek, 2013). Wanneer een initiatief een succes is en weet te overleven, kan het een bijdrage leveren aan de verduurzaming van de leden en in bredere zin van de (lokale) samenleving.

De impact van het energiegebruik moet omlaag, omdat het huidige energiegebruik niet duurzaam is. Lokale initiatieven produceren duurzaam energie (uit zon, wind, water en warmte). Een vergroting van het aandeel van lokale initiatieven in de totale energie die in Nederland wordt geconsumeerd verkleint de impact van het energiegebruik. Volgens onder andere Bergman en Eyre (2011) en Allen et al. (2008) kan het lokaal genereren en consumeren van elektriciteit bijdragen aan de productie van 40% van de elektriciteitsbehoefte in 2050. Echter is afstemming met netbeheerders wel van belang. Op dit moment wordt door lokale initiatieven een zeer gering aandeel van het elektriciteitsverbruik opgewekt. Er is een mogelijkheid tot groei en een noodzaak tot groei, gezien de negatieve kanten van de huidige elektriciteitsopwekking (zie onder andere Verbong en Geels, 2007, Allen et al., 2008 en Agterbos, 2006).

Lokale duurzame energie-initiatieven sociaal bekeken

Naast het duurzame effect van lokale duurzame energie-initiatieven, spelen ook sociale effecten een rol. Deze sociale effecten komen voort uit het lokale aspect en het burgeraspect. Men begint lokaal

als groep een initiatief. Dit sociale en plaatsgerelateerde proces wordt behandeld in de komende paragrafen.

In het gedachtegoed van Tönnies zijn de ontwikkelingen rond duurzame initiatieven een ontwikkeling naar een *Gemeinschaft*. Daarin staan saamhorigheid en sociale banden centraal, in tegenstelling tot de *Gesellschaft*, de maatschappij waarin de economische bindingen centraal staan (Tönnies, 1887). In navolging op Tönnies, spreekt Habermas zich uit voor een 'public sphere' (Habermas, 1973). Dit is het domein van een sociaal leven waarin een publieke opinie kan worden gevormd. De burger kan handelen bij onderwerpen die van algemeen belang zijn. Hoewel het idee van de publieke sfeer zich focust op de burger die een mening verkondigt over en tegen de politiek, kunnen in het licht van de publieke sfeer ook de initiatieven worden geplaatst. De initiatieven kunnen namelijk met de overheid en de markt samen onderhandelen over beleid, in dit geval energiebeleid. Het idee van de publieke sfeer komt hiermee overeen met de conceptuele plaatsing van initiatieven in de positioneringdriehoek (figuur 3), waarin de initiatieven een manier zijn om contact tussen de burger en de overheid (en de markt) te genereren.

Op sociaal gebied is veel geschreven over burgers en hun positie in de maatschappij. Putnam (2000) heeft gekeken naar het onderwerp participatie, civil society en sociaal kapitaal. Hij komt tot de conclusie dat mensen over het algemeen steeds minder betrokken zijn in de maatschappij, zoals in verenigingen. Daarnaast participeren burgers elk jaar minder, zoals in de politiek en de maatschappij (Putnam, 2000). Dit heeft als gevolg dat een buurt minder sociaal kapitaal heeft. Wuthnow (1998), in van den Berg et al., (2011) wijst echter op het belang van kleinschalige informele groepen. In kleine groepen kunnen mensen zich met elkaar identificeren en vertrouwt men elkaar eerder. Putnams zorgen gelden niet wereldwijd, wat een onderzoek in Vlaanderen aantoont (Elchardus et al., 2000).

Sociale cohesie en sociaal kapitaal

Lokale groepen hebben een positief effect op de lokale sociale cohesie en sociaal kapitaal, zoals bij leesgroepen (van den Berg et al., 2011), groepen binnen organisaties (Oh et al., 2004) en in wijken (Forrest en Kearns, 2001). Sociale cohesie gaat over 'bij de groep willen horen' (sociale identificatie) en gedrag ten aanzien van de groep (Friedkin, 2004; van Oirschot et al., 2011). Sociaal kapitaal is te omschrijven als de aanwezigheid van algemeen vertrouwen, de aanwezigheid van netwerken en maatschappelijk engagement (Putnam, 1993; Coffé en Vandeweyer, 2002). Duurzame energie-initiatieven vormen groepen op lokale schaal, waar mensen zich mee kunnen identificeren, of waar men bij wil horen. Er ontstaan door lokale duurzame initiatieven allerlei nieuwe sociale en informele verbanden (van de Heijden et al., 2011) en dat zorgt voor het ontstaan van netwerken op lokale schaal en daarmee voor meer sociaal kapitaal. Door lokale duurzame energie-initiatieven komen

mensen uit de buurt met elkaar in contact die elkaar anders niet zouden hebben gekend (Kloppenburg et al., 1996). Daaruit komt de verwachting dat ook lokale duurzame energie-initiatieven een positief effect hebben op de lokale sociale cohesie en sociaal kapitaal. Vanuit alle lagen van de bevolking worden initiatieven gestart (Boon, 2012), wat verschillende mensen met elkaar in contact brengt.

Putnam (2000) stelt dat een tekort aan sociaal kapitaal kan worden verkleind wanneer burgers meer met elkaar te maken hebben, zoals in vrijwilligersorganisaties. Dan wordt er meer sociaal kapitaal opgebouwd in de buurt. Echter is niet iedereen van mening dat een grotere politieke betrokkenheid door burgers leidt tot een groter sociaal kapitaal (Hoffman en High-Pippert, 2005). Ook burgerparticipatie in planning is een vorm van grotere politieke betrokkenheid. Dergelijke samenspraak met een overheid is ook mogelijk bij lokale duurzame energie-initiatieven. Echter zijn veel mensen van mening dat de politiek wel de juiste beslissingen moeten maken en ze zijn pas bereid om samen te werken met een overheid als ze het gevoel hebben dat de overheid hen niet tegenwerkt (Hibbing en Theiss-Morse, 2002). De initiatieven kunnen een bijdrage leveren aan een groeiend lokaal sociaal kapitaal. Deze vorm van sociale integratie zorgt voor meer sociale cohesie (Gough en Olofsson, 1999). Sociale cohesie zorgt voor meer vertrouwen in de buurt en mensen in de buurt en het zorgt voor meer sociaal kapitaal (Chan et al., 2006). Lokale duurzame energie-initiatieven zijn vaak lokaal opgezet en ze opereren ook lokaal. Ze worden geassocieerd met een bepaalde plek, zoals een dorp, buurt of stad (Hisschemoller, 2012). Volgens Stokman (2011) hebben de coöperaties – in zijn geval Grunniger Power – een belangrijk sociaal effect. Een gemeenschappelijk project, zoals in een initiatief gebeurt, zorgt voor het ontstaan van sociale contacten in de buurt. Veel mensen verwachten ook positieve sociale effecten van een lokaal duurzaam initiatief (Rogers et al., 2008). Daarnaast ontstaat er een gezamenlijke identiteit. Een dergelijke gezamenlijke identiteit in de lokale maatschappij zorgt voor meer societyvorming (Stokman, 2011; Giddens, 1984).

Volgens Putnam (2000) zijn er twee componenten van sociaal kapitaal: de structurele (netwerken en interactie) en de culturele (wederkerigheid en vertrouwen) (Coffé en Vandeweyer, 2012). De structurele component kan worden gevonden in de organisatorische kant van het initiatief en de culturele kant is zichtbaar in mensen die, vanuit verschillende achtergronden, met elkaar in contact komen via het initiatief. Putnam (2000) maakt onderscheid tussen bonding en bridging. Bonding zijn de groepen waarin men elkaar vindt in een gemeenschappelijke identiteit, zoals boerenvrouwen, kerkverenigingen of etnische verenigingen. Bridging daarentegen komt voor bij groepen die bestaan uit mensen vanuit verschillende achtergronden. Lokale initiatieven kunnen leden hebben die allemaal een andere achtergrond hebben, zowel in etniciteit, welvaartsstatus, geloof en politieke opvatting. Bridging is voor sociale cohesie/kapitaal van groter belang dan bonding (Putnam, 2000).

Het gaat lokale secularisatie tegen en brengt mensen met elkaar in contact (het overbrugt verschillen) op lokale schaal. De verwachting is dat lokale duurzame energie-initiatieven een positief effect zullen hebben op bridging sociaal kapitaal. Dit sociale aspect is weergegeven in het conceptuele model van het onderzoek dat is weergegeven in figuur 1. Naast de duurzaamheidseffecten worden ook deze lokale sociale effecten onderzocht in dit onderzoek.

Duurzaamheid en decentralisatie van beleid

Naast de sociale factor, is ook het beleid van belang, zoals is aangegeven in de aanleiding. Hoewel de meeste initiatieven zijn gestart door burgers, hebben zij wel te maken met overheden. Er wordt kort ingegaan op het decentralisatieproces en wat dat inhoudt voor de lokale duurzame energie-initiatieven.

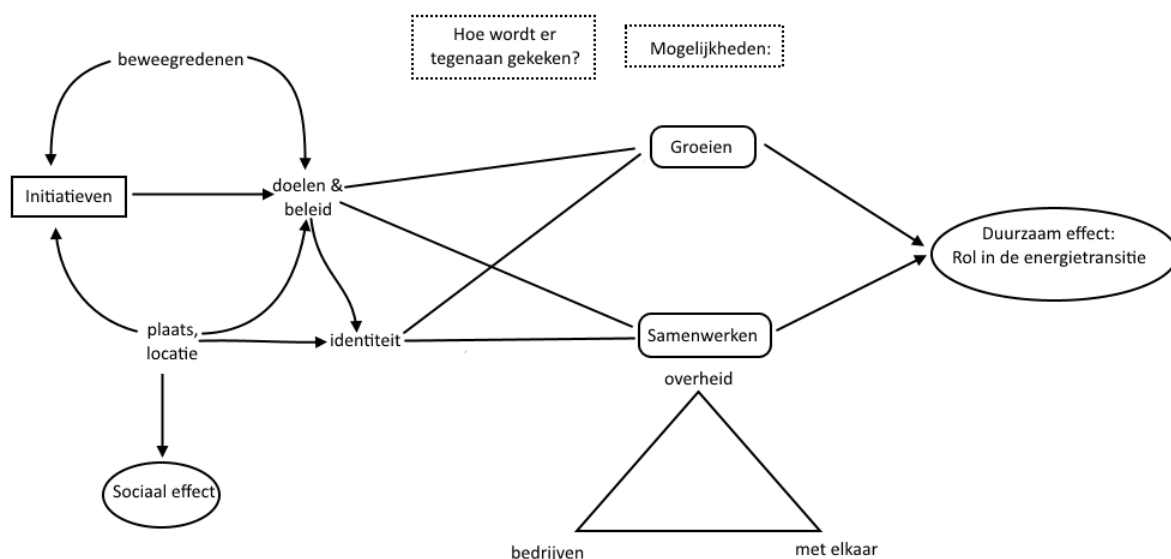
In de afgelopen decennia is er veel aandacht geweest voor decentralisatie (de Roo en Voogd, 2012). Het ruimtelijk beleid werd na de oorlog uitgevoerd op drie niveaus, waarbij het rijk aanwijzingen gaf aan provincies, de op hun beurt een kaderstellend beleid konden bepalen voor gemeenten (van Splunder, 1968). In Nederland is bij het eerste kabinet Rutte een duidelijke focus op decentralisatie gekozen in het beleid betreffende de verduurzaming van de samenleving. Het beleid hield in dat er realistische randvoorwaarden moesten worden gecreëerd voor een duurzame samenleving. Daarbij werd er ruimte geboden voor duurzame initiatieven van decentrale overheden, ondernemers en burgers (Schultz van Haegen en Atsma, 2010). Daarmee onderkent de overheid het belang van de drie actoren die eerder als essentieel zijn aangemerkt (overheid, bedrijven en burgers). Lokale overheden hebben dankzij de decentralisatie de mogelijkheid te bepalen wat het lokaal meest effectief is voor de energietransitie. Het voordeel is dat daarmee kan worden ingespeeld op de lokale context, wat lastig is voor centrale overheden (Zuidema, 2013). Elke overheid heeft een eigen gezicht, een eigen identiteit (Scherpenzeel, van 2011). Elk lokaal duurzaam energie-initiatief heeft ook een eigen identiteit en zij handelen vaak binnen de gemeentegrenzen, via de postcodevoorsorgregeling die sinds 2014 een belastingvoordeel geeft aan lokale duurzame energie-initiatieven (SER, 2013) in navolging op het regeerakkoord (Rutte en Samson, 2012). Lokale duurzame energie-initiatieven hebben vooral contact met de lokale overheden. Historisch hadden de lokale overheden ook meer inzicht in de lokale mogelijkheden binnen de thema's energie en duurzaamheid, door de toegang tot informatie over de lokale geografie, de economische, demografische en sociale factoren (Puesley en Wiseman, 2011). Het decentrale beleid heeft mogelijkheden gecreëerd voor burgers om duurzamer te worden (Schultz van Haegen en Atsma, 2010). Tegelijkertijd met de decentralisatie zijn de ministeries van Economische zaken en Financiën bepalend voor het handelingsperspectief van de initiatieven, omdat zij verantwoordelijk zijn voor beleid en subsidies (Elzenga en Schwenke, 2014). Het tweede kabinet Rutte streeft naar het mogelijk maken initiatieven

van burgers voor een duurzame en klimaatbestendige toekomst. Wetten en regelingen die te maken hadden met vergunningen zijn herzien. Veel vergunningen zijn in de Wabo (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht) opgegaan in de omgevingsvergunning, waarbij zonnepanelen meestal omgevingsvergunningvrij werden (Doorn, van & Pietermaat-Kros, 2011). Dit werd gedaan om het ruimtelijk beleid doeltreffender te maken (Wet Ruimtelijke Ordening, 2006). In bestemmingsplannen kon nu duidelijker worden omschreven wat het beleid is qua milieu en de samenwerking daarin met particuliere partijen (Rothengatter en Mathijssen, 2008).

4. EIGENHEID VAN DE LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN.

Inzicht verkrijgen in lokale duurzame energie-initiatieven is nodig om verschillende redenen. Kennisdeling is belangrijk, omdat het voorkomt dat initiatieven opnieuw het wiel moeten uitvinden. Men kan van elkaar leren. Daarnaast kan er door de verschillende groepen actoren beter op de initiatieven worden ingegaan wanneer zij kennis hebben van de initiatieven. Er nu sprake van een wildgroei aan initiatieven en is het overzicht weg (DR07, energie-initiatief in Drenthe, 2014). Het in kaart brengen van de eigenheid van lokale duurzame energie-initiatieven geeft inzicht in wat voor organisaties het zijn.

In figuur 4 is het onderzoeksmodel wederom weergegeven. Paragraaf 3 van het hoofdstuk theoretisch kader gaf een algemeen beeld van de initiatieven. Paragraaf 4 gaat in op de eigenheid van de initiatieven. In de figuur kan dat worden gezien als de beweegredenen, de doelen en het beleid (activiteiten) en de identiteit. Het sociale effect is in paragraaf 3 beschreven, waar in deze paragraaf het belang van de plaats aan wordt toegevoegd. Na deze paragraaf worden de mogelijkheden beschreven: groeien en samenwerken.

Figuur 4. Onderzoeksmodel

BEWEEGREDEKENEN

Burgers hebben verschillende motieven om duurzamer met energie om te gaan (Steg en Vlek, 2009). Daarnaast zijn er meerdere positieve effecten (voordelen) die de burgers inzien, zoals financiële baten, milieugerelateerde voordelen of sociale voordelen (SER, 2013^b). Burgers handelen in een initiatief vaak vanuit maatschappelijke overwegingen, gerelateerd aan hun persoon, dagelijks leven en identiteit (van de Heijden et al., 2011).

Veel mensen zijn zich bewust van de milieugevolgen van het gebruik van fossiele brandstoffen. Om die reden zijn veel mensen voor een transitie naar duurzame energiemethodes (Hoffman en High Pippert, 2005). Men vond een transitie wenselijk vond om uiteenlopende redenen. Het veilig stellen van energietoevoer werd gezien als belangrijkste drijfveer, maar ook maatschappelijke participatie werd gezien als een belangrijke factor om te participeren in schone energie. Het duurzaamheidsaspect werd door bijna negentig procent als belangrijke drijfveer gezien (Hoffman en High Pippert, 2005). Persoonlijke financiële voordelen werd door een kwart van de respondenten gezien als een belangrijk aspect (Hoffman en High Pippert, 2005). Recentelijk stelden Bomberg en McEwen (2012) dat vooral de zorgen over de klimaatverandering en de stijgende energieprijzen zorgden voor meer acties vanuit de samenleving. Deze acties lopen uiteen van energiebesparingcampagnes tot het gezamenlijk kopen van windmolens of zonnepaneelinstallaties.

Wanneer inzicht wordt verkregen in de beweegredenen die mensen hebben om lokale duurzame energie-initiatieven starten, kan er worden ingespeeld op de voedingsbodem van dergelijke initiatieven. Het veranderen van productiemethode in het produceren van elektriciteit, heeft een positieve werking op het terugdringen van de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen. Zoals eerder is vermeld, moet een transitie door de alle drie de groepen actoren samen worden gedragen. Het vereist actie van elke groep actoren, maar ook de samenwerking tussen de groepen actoren. Niet iedere burger is verplicht bij te dragen aan een duurzamer samenleving, maar hoe meer mensen overgaan op duurzame elektriciteit, hoe duurzamer Nederland wordt.

Lokale duurzame energie-initiatieven worden gezien als een veelbelovende mogelijkheid om de productie van duurzame energie te vergroten en het energierendement (efficiency) te vergroten (Blokhuys et al., 2012). Het biedt een goed alternatief voor het huidige energie systeem (Hoffman en High-Pippert, 2005). Daarnaast draagt het bij aan lokale veerkracht (resilience) tegen de negatieve kanten van de maatschappij waarin olie een centrale rol speelt (Hopkins, 2008). Voor Nederland zijn aardgas en aardolie de grootste energiebronnen met een gezamenlijk aandeel in de totale energieverbruik van 80% (Compendium voor de Leefomgeving, 2013). Op meerdere schalen kan er worden overgegaan op duurzame elektriciteitsopwekkingmethodes. Op lokale schaal is er een

centrale rol weggelegd voor lokale gemeenschappen, in de decentrale energieopwekking (Walker en Cass, 2007; Warren en McFayden, 2010). De mogelijkheid om decentraal op te wekken draagt bij aan het starten van een initiatief: men heeft de mogelijkheid om de eigen energie te verduurzamen, en dat is voor mensen een reden om tot verduurzaming over te gaan. Het decentraal opwekken van energie wordt naar verwachting een steeds belangrijker onderdeel van het elektriciteitsnet. Echter ontwikkelt het decentraal opwekken van elektriciteit zich overal anders. Er zijn veel verschillende mogelijkheden om als samenleving energie op te wekken (Walker, 2008). De werkzaamheden van initiatieven verschillen en ook de doelen zijn ongelijk. Dit houdt in dat er geen duidelijke definitie van het begrip decentrale opwekking te geven is (Ackermann et al., 2001).

Lokale duurzame energie-initiatieven hebben verschillende voordelen. Deze voordelen kunnen voor mensen een beweegreden zijn om zich bij het initiatief aan te sluiten. In de volgende paragraaf zal worden ingegaan op het groeien van het aantal leden van een initiatief. Eerst worden beweegredenen in kaart gebracht om lid te worden, om aan te geven waarom mensen lid zouden worden en bijdragen aan het groeien van een initiatief.

Financieel

Zoals Steg en Vlek (2009) aangegeven zijn financiële baten een reden om gedrag te verduurzamen. In Nederland is er een belastingvoordeel voor leden van kleinschalige energie initiatieven die energie afnemen van het initiatief. In het regeerakkoord van VVD en PvdA uit 2012 staat dat “het kleinschalig, duurzaam opwekken van (zonne)energie waarvoor geen rijkssubsidie wordt ontvangen, wordt fiscaal gestimuleerd door invoering van een verlaagd tarief in de eerste schijf van de energiebelasting die afkomstig is van coöperaties van particuliere kleinverbruikers, aan deze verbruikers geleverd wordt en in hun nabijheid is opgewekt.” (Rutte en Samson, 2012, p.9). Echter werden vraagtekens geplaatst bij de uitvoerbaarheid van dit plan. Het was in eerste instantie onduidelijk wat kleinschalig en ‘in hun nabijheid’ betekende (Bontenbal, 2012). Later is het beleid gedefinieerd in de postcodevoorschriften. Deze regeling houdt in dat de aansluiting van het lid binnen het postcodegebied (van 4 cijfers) van de elektriciteitopwekker zit, of aan een direct aangrenzend postcodegebied (Werken, van de, 2014; SER, 2013). Een voorwaarde is dat het initiatief geen financiële tegemoetkoming van de Rijksoverheid krijgt (Belastingdienst, 2014). Echter groeit de kritiek op deze complexe en beperkende maatregel, die stimulerend zou moeten werken (Hisschemöller, 2014). Het was stimulerend bedoeld, omdat mensen dan lokaal zich zouden aansluiten bij een initiatief (en niet bij een initiatief aan de andere kant van Nederland). Dit lokaal gerichte beleid helpt lokale voordelen (lokale economie, sociale effecten) te bestaan. Daarnaast werkt een verlaagd btw-tarief stimulerend, omdat mensen dan minder hoeven te betalen voor duurzame energie in hun buurt.

Een financieel voordeel voor de initiatieven is dat er geld te verdienen is het product (elektriciteit, gas, warmte) dat wordt geleverd. Dit geldt bijvoorbeeld voor windmolens (Stamford, 2004), die sinds de jaren 80 worden geplaatst door energiecoöperaties en waar winst wordt behaald op het verkopen van elektriciteit. De structuur van initiatieven is vaak dat eventuele winsten worden gebruikt om de investeringen te dekken, nieuwe investeringen mogelijk te maken of de prijzen te verlagen. Een uitgavenverlaging ten opzichte van reguliere elektriciteitsprijs (een goed voorbeeld is dat zonnepanelen zich terugbetalen) kan worden gezien als een direct economisch voordeel (National Renewable Energy Laboratory, 1997). Met energiebesparende maatregelen kan ook een financieel voordeel worden behaald. Zo kan energie worden bespaard met het aanbrengen van isolatiemateriaal (zie bijvoorbeeld Milieucentraal, 2014). Via een initiatief kunnen isolatiematerialen worden aangeschaft, zodat er van een inkoopvoordeel kan worden geprofiteerd.

Het gebruik van afval, zoals in het geval van een mestvergister, is ook een manier van kostenbesparing. In plaats van de mest kwijt te moeten, levert het nu geld op. Ook andere vormen van biologisch afvalmateriaal (biomassa), kunnen duurzaam worden verwerkt tot warmte of elektriciteit.

Duurzaamheid

Het onduurzame karakter van het huidige energiegebruik brengt de noodzaak met zich mee onze consumptie van fossiele brandstoffen te verminderen. Het is algemeen bekend dat elektriciteit opgewekt met gas of kolen een het broeikas effect versterken (zie bijvoorbeeld Höök et al., 2010). Om die reden zijn er mensen die duurzaam bezig willen zijn met het zelf opwekken van elektriciteit (Hinselwood, 2001). Er is een ethische en milieu motivatie om betrokken te zijn bij lokale energiecoöperaties (Walker et al., 2007). Het gebruik van fossiele brandstoffen heeft meer nadelen van voordelen, waarmee een overschakeling naar duurzame methodes wenselijk is (Lund, 2006). Een onderscheid is te maken tussen een expansionistisch wereldbeeld en een ecologisch wereldbeeld (Rees, 1995). In het expansionistische wereldbeeld was het geoorloofd om de huidige trend van het gebruik van fossiele brandstoffen voor het produceren van bijvoorbeeld elektriciteit voort te zetten, waarbij er steeds meer uitstoot was en waarbij de voorraad steeds sneller opraaft. Echter is er op dit idee teruggekomen, nu duidelijk is dat ook met duurzame energie economische groei kan worden gerealiseerd. Een ecologisch wereldbeeld doelt op ecologische veerkracht en een betere wereld op het sociale en het milieugerelateerde vlak (Rees, 1995). Het sociale aspect komt voor uit de gedachte dat er sprake is van een oneerlijke verdeling van negatieve effecten van het gebruik van fossiele brandstoffen (McKinney et al., 2007). Een vergelijkbare tweedeling is tussen een economische kijk op hoe de mens omgaat met de wereld en een ecologische kijk. Echter is er veel kritiek op deze schijnbare tegenstelling tussen ecologie en economie. Vet (2011) stelt dat er moet worden

overgestapt op een maatschappelijk verantwoorde manier van ondernemen, waarbij economie en ecologie niet in tegenspraak zijn. Daarbij hoort sociaal ondernemen en het gebruik van duurzame energie. Lokale duurzame energie-initiatieven zijn een voorbeeld van het opheffen tussen de tegenstelling economie en ecologie. Ze produceren elektriciteit op lokale schaal en creëren een lokale economie (leden of klanten die betalen), waarbij ecologie in veel gevallen een leidraad is. Op economisch gebied is duurzame innovatie de snelst groeiende sector in de wereld (Rotmans, 2011).

Sociaal

Veel energieplannen, waarbij windenergie een goed voorbeeld is, krijgen te maken met een nimby-reactie (not in my backyard) (Krohn en Damborg, 1999; Martin, 2009). Een Nimby-reactie kan worden toegeschreven aan de zichtbaarheid van de windmolens in het landschap (Cass et al., 2010). Deze reactie wordt ook toegeschreven aan een zogenaamde 'social gap'. Mensen die in de buurt van een plan wonen hebben het idee dat er buiten hun om over hun buurt wordt beslist, waardoor ze tegen de plannen zijn (Bell et al., 2005). Veelal is een nimby-reactie zichtbaar bij plannen rondom windmolens. Een voorbeeld uit de provincie Groningen, is Meeden, waar hevig geprotesteerd wordt tegen de plaatsing van windmolens bij de N33, ten noorden van het dorp (Storm Meeden, 2014).

Sociale acceptatie van duurzame energie projecten wordt gezien als belangrijke factor (Würstenhagen et al., 2007). Het is een uitdaging om duurzame projecten geaccepteerd te krijgen. Windenergie wordt geaccepteerd door de maatschappij, maar het is wat anders als de windturbine in de achtertuin komt te staan (Meerwind, 2014; Wolsink, 2007). Daarbij is er de kans dat mensen zich tegen een sociaal initiatief als een lokaal energie-initiatief keren, wat de sociale effecten van een initiatief tegenwerkt (GEL03, energie-initiatief uit Gelderland, 2014). Ook het plaatsen van zonnepanelen kan worden gezien als een ongewilde situatie, omdat dat het straatbeeld verandert. Om die reden kunnen ook zonnepanelen zorgen voor een nimby-reactie. Echter is er tegen burgerinitiatieven minder weerstand dan tegen top-down overheidsprojecten (Rogers et al., 2008). Dit houdt verband met de lokale steun die voortkomt uit het mede-eigenaar laten zijn van de lokale samenleving en lokale bedrijven (Haar et al., 2011; Walker en Devine-Wright, 2008; Walker en Cass, 2007).

De invloed van een nimby-reactie op het realiseren van plannen wordt betwijfeld. Wolsink (2000) beargumenteert dat institutionele factoren van groter belang zijn dan het nimby-gevoel. Lokale duurzame energie-initiatieven hebben over het algemeen meer steun onder de lokale bevolking omdat ze uit die samenleving komen (McLaren Loring, 2007; Walker, 2008; Rogers et al., 2008). Lokale initiatieven bieden de mogelijkheid om de lokale samenleving te verduurzamen met een grotere sociale acceptatiegraad. Op sociaal gebied hebben lokale initiatieven dus een grotere sociale haalbaarheid, omdat er minder sprake is van weerstand.

Geopolitiek is een laatste reden. De afhankelijkheid van olieproducerende landen kan een reden zijn om te kiezen voor lokale opwekking (SER, 2013^b).

Inzicht in de opstartmotieven kan voor de overheid – maar ook voor bedrijven – relevant zijn om te begrijpen waarom de initiatieven er zijn en hoe er mee kan worden omgegaan. De overheid wil het starten van initiatieven aanmoedigen. Factoren zoals opstartmotieven zijn aangrijpingspunten die de overheid kan gebruiken om de voedingsbodem voor initiatieven te verbeteren. De verwachting is dat de initiatieven die zijn benaderd voor dit onderzoek meerdere redenen zullen aanvoeren waarom er is gestart met het initiatief. Inzicht in de beweegredenen van initiatieven geeft ook inzicht in de vraag of overheden en burgers op dezelfde manier naar energie kijken en of beleid op elkaar kan worden afgestemd (adaptief beleid). De overheid wil een energietransitie en kijkt vanuit verschillende redenen. Als de burgers vanuit dezelfde redenen naar energie kijken, zal dat samenwerking vergemakkelijken. Er kan adaptief beleid worden gevoerd waarbij initiatieven worden ondersteund zoals de initiatieven dat zouden willen hebben. Inzicht in waarom mensen lid zijn van een initiatief heeft relevantie in hoe mensen kunnen worden aangemoedigd lid te worden. Economische motieven vergen ander beleid dan duurzaamheidsmotieven.

DOELEN EN BELEID VAN INITIATIEVEN

Beweegredenen en motieven geven aan waarom een initiatief is gestart en waarom mensen er lid van zijn. Doelen en beleid geven aan welke acties – veelal voortkomend uit de beweegredenen – er worden uitgevoerd door de initiatieven. Doelen komen voort uit de beweegredenen. Bij een duurzaamheidsmotief zal het doel verduurzaming zijn. Bij een financiële beweegreden, zal het doel eerder kostenbesparing of winst maken zijn. De activiteiten van lokale duurzame energie-initiatieven verschillen. Boon en Dieperink (2014) beschrijven vijf verschillende businessmodellen van lokale duurzame energie-initiatieven. Het eerste model is de organisatievorm die gericht is op educatie en voorlichting. Deze organisaties voorzien mensen van informatie over uiteenlopende onderwerpen, van isolatie tot het aanleggen van zonnepanelen. Een tweede organisatievorm is het collectief aanschaffen of verschaffen van technologie, zoals zonnepanelen. Gezamenlijke inkoop scheelt vaak in de inkoopprijs. Een derde vorm is het gezamenlijk inkopen van energie, zoals in een energiecollectief. Ook daarvoor geldt dat met goede onderhandelingen de prijs lager kan worden gehouden. Een vierde organisatievorm is het leveren van energie. Daarbij levert het initiatief energie (of warmte) aan haar klanten of leden. De vijfde en laatste vorm is het gezamenlijk opwekken van energie door de leden van het initiatief. Initiatieven richten zich zelden op één activiteit. Meerdere activiteiten kunnen naast elkaar worden gedaan.

IDENTITEIT

Zoals in het conceptuele model is weergegeven, leiden plaats, locatie en activiteiten (voortkomend uit beleid en doelen) tot de creatie van een identiteit. Plaats is van belang door de mensen die het initiatief starten, maar ook wat er mogelijk is (windenergie kan niet in een bos, maar wel in open gebieden). Activiteiten creëren ook een identiteit, zo staat een producent van energie bekend als iemand die energie produceert en dat is wat anders dan iemand die alleen aan voorlichting doet. Omdat het – vooral in het begin – gaat om kleinschalige groepen, zullen ook de oprichters of leden van invloed zijn op de gezamenlijke identiteit, omdat iedereen dingen op een eigen manier aanpakt. Hauber en Ruppert-Winkel (2010) en Krumdieck en Hamm (2009) stellen dat het de werkwijze en visie van een aantal personen is waarop de initiatieven zijn gebaseerd. Hoe die mensen zijn, wat hun werkwijze is, bepaald de identiteit van het initiatief. Ook het idealisme kan vormend zijn voor de eigen identiteit (Hoedemaker, 2014).

Identiteit kan worden gezien als datgene dat een groep herkenbaar maakt. Een duurzaam en groen karakter is nodig om je als initiatief te onderscheiden van de traditionele energiemaatschappijen (Boon, 2012). Identiteit is redelijk veranderlijk, omdat het afhankelijk is een aantal factoren, zoals van de mensen die de organisatie vormgeven en het beeld dat er van een organisatie bestaat (Gioia et al., 2000). Identiteiten veranderen dus in de loop van de tijd. De identiteit speelt een rol in beleid, de samenwerking en de ontwikkeling van een gezamenlijke agenda van een organisatie (Postmes et al., 2005). Activiteiten vormen daarmee niet alleen de identiteit, de identiteit speelt ook een rol in het vormgeven van de activiteiten.

Identiteit is een complex onderwerp bij sociale organisaties, omdat elke identiteit anders is en door andere aspecten wordt gevormd. Om die reden is geprobeerd een algemeen beeld te geven van identiteit, identiteit en plaats en identiteit en werkzaamheden.

IDENTITEIT IN RELATIE TOT PLAATS

Elke organisatie heeft op een gegeven moment een bepaalde identiteit ontwikkeld. Een identiteit, of eigenheid, wordt gevormd door een heel aantal factoren en is contextafhankelijk. Er is sprake van een persoonlijke identiteit, maar ook een groep of organisatie kan een identiteit hebben. Een persoon kan een identiteit bijvoorbeeld ontlelen aan de plaats waar hij woont, zoals aan de hand van de bebouwing (del Pozo en González, 2012). Ook een organisatie kan een identiteit ontlelen aan de plaats waar deze vandaan komt, zoals wordt gedaan met producten: van Goudse kaas tot Australische wijn, maar ook bij het zichzelf kenbaar maken. Dit zijn representatieve plaatsaspecten, waar een plaats aan te herkennen is (Laurier en Philo, 2006). De mens is onderdeel van zijn omgeving en handelt vanuit die plaats, ook op het gebied van milieu (Rapoport, 1970). Nederlandse burgers

hechten sterk aan hun directe woonomgeving (Bijl et al., 2007). De buurt is voor burgers de beleefde en begrepen dagelijkse leefomgeving (Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid, 2005) en de buurt is de plaats waar allerlei activiteiten worden gestart in de moderne, geglobaliseerde samenleving (Hajer, 2014). Lokale duurzaamheid energie-initiatieven zijn voorbeelden van de activiteiten die in een buurt beginnen. Omdat die starters onderdeel zijn van de plaats, zal naar verwachting die plaats ook een rol spelen in de identiteit van het initiatief.

Met het begrip plaats dus wordt niet alleen het fysieke aspect bedoeld, zoals de bebouwing. Het heeft ook te maken met gebeurtenissen, de mensen die er wonen (het sociale aspect), de herinneringen die gedeeld kunnen worden en het eigene aan een plaats. Deze aspecten creëren een plaatsidentiteit. Een dergelijke plaatsgebonden identiteit kan worden teruggevonden in een initiatief dat is gestart op een bepaalde plaats.

Volgens de International Co-operative Alliance (2014) hebben initiatieven een duidelijke identiteit nodig, zodat mensen weten waar ze voor kiezen, wanneer ze de keuze hebben tussen een coöperatie en een bedrijf. Die keuze is bij energie die tussen een lokaal duurzaam energie-initiatief en een niet lokaal energiebedrijf. De identiteit van het initiatief is belangrijk voor herkenbaarheid en daarmee voor het aantrekken van leden of klanten. Een organisatie die lokaal start, voelt voor mensen ook vertrouwd, waardoor de lokale basis dient als identiteitsvormer.

Samenvattend is er sprake van een eigen identiteit bij een initiatief en die identiteit hangt samen met de mensen die het initiatief starten, de werkzaamheden en de plaats. Een identiteit is nodig voor de herkenbaarheid. Inzicht in identiteit helpt in het kijken naar meningen over groeien en samenwerken, omdat het een belangrijk aspect is van de eigenheid van het initiatief.

5. VERDUURZAMING VAN DE SAMENLEVING MET LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN.

In het conceptuele onderzoeksmodel is weergegeven dat er wordt ingegaan op meningen over groeien en samenwerken, nadat de eigenheid is beschreven.

In de vorige paragrafen is aangegeven dat decentrale opwekking veelbelovend is en dat lokale initiatieven een bijdrage leveren aan de energietransitie. In paragraaf 4 is ingegaan op de eigenheid van de initiatieven, aan de hand van hun beweegredenen, doelen en identiteit.

Er zijn een drietal manieren waarop lokale duurzame energie-initiatieven een grotere rol kunnen spelen in het verduurzamen van de samenleving. Daarvoor is het nodig om inzicht te krijgen in verschillende aspecten die ervoor zorgen dat de positieve effecten (op sociaal en duurzaamheidsgebied) van de initiatieven wordt vergroot. De eerste twee punten gaan in op de

huidige initiatieven: over groeien (in ledenaantallen toenemen) en samenwerken (met de groepen actoren die in de positioneringdriehoek zijn opgenomen). Het derde punt gaat in op de voedingsbodemp van nieuwe initiatieven en welk inzicht daarvoor nodig is.

1. De lokale duurzame energie-initiatieven die op dit moment actief zijn, kunnen in ledenaantallen groeien. Wanneer meer mensen lid zijn van een duurzaam energie-initiatief, zullen meer mensen duurzamer met energie omgaan, wat bijdraagt aan de energietransitie. Daarnaast kunnen sociale effecten worden vergroot, omdat meer mensen met elkaar in contact komen op lokale schaal. Echter zijn veel initiatieven wel beperkt in het groeien, zoals wanneer een initiatief gevestigd is in een postcode waar weinig mensen wonen, zoals bij kleine dorpen het geval is.
2. Initiatieven kunnen samenwerken met de overheid, met marktpartijen en met elkaar. Deze samenwerking is vruchtbaarder dan wanneer de initiatieven bij de burgers blijft (IEA, 2010). Het op elkaar afstemmen van beleid, wensen en middelen brengt efficiënter handelen met zich mee. Kennisdeling is ook belangrijk voor het efficiënter maken van initiatieven, omdat dan niet steeds opnieuw hoeft te worden uitgevonden.
3. Een eerste aspect dat een bijdrage kan leveren aan meer duurzaamheid met behulp van de initiatieven is door het aantal initiatieven te laten toenemen. Om beleid te creëren dat het opstarten van initiatieven aan te moedigen en om samenwerking door de verschillende actoren tot stand te brengen, is een drietal aspecten van belang: inzicht in de eigenheid van de initiatieven, inzicht in meningen van initiatieven rondom groeien en inzicht rond samenwerken. Met kennis van die zaken kan worden ingespeeld op de voedingsbodemp van duurzame energie-initiatieven. Het eerste is reeds beschreven, de aspecten groeien en samenwerken worden hieronder uitgewerkt.

2 Groeien van de initiatieven

Initiatieven beginnen vaak klein: een aantal mensen besluit om samen iets te doen met duurzaamheid of energie, zoals in het geval van Texelenergie, een van de eerste lokale energiecoöperaties in Nederland (Texelenergie, 2014). Texelenergie was de eerste coöperatie in een nieuwe lichtung lokaal duurzame energie-initiatieven (Elzenga en Schwencke, 2014) die zich richten op duurzaamheid en het lokaal produceren van energie. In de afgelopen jaren zijn er zeer veel initiatieven bijgekomen, die op lokale schaal verduurzaming proberen te verwezenlijken. Sommige initiatieven zijn sterk in ledenaantal gegroeid, sommigen zijn nog klein. Deze initiatieven begeven zich in verschillende ontwikkelfases, gekoppeld aan het groeien van het aantal leden.

Riebeek (2013) stelt dat er drie fases zijn waarin een initiatief zich kan bevinden. In de opstartfase staat de interne organisatie en ledenwerving centraal. Door het ontbreken van een opstartbudget wordt er onvoldoende vaart gemaakt richting een volgende fase. In de ontwikkelfase wordt de organisatie geprofessionaliseerd. Een probleem in deze fase is vaak de financiering vanuit de leden die nodig is om plannen te realiseren. Volwassen bedrijven hebben het ledenaantal op orde evenals de financiering van het bedrijf. Deze bedrijven/initiatieven kunnen zich ook richten op sociale/buurtgerichte duurzaamheid (Riebeek, 2013).

Om doelen te verwezenlijken is het van belang dat meer mensen lid worden. Een voorbeeld is bij de inkoop van zonnepanelen, waar een grotere groep een groter inkoopvoordeel betekent. Leden en klanten moeten zich herkennen in het initiatief en zij moeten op eenzelfde lijn zitten qua wat het initiatief zou moeten doen. Zeker bij coöperaties is het van belang dat leden weten wat de doelen en het beleid is van een initiatief, omdat ze gezamenlijk eigenaar zijn. De verwachtingen ten opzichte van en de perceptie van het beleid dat wordt gevoerd door het initiatief is bepalend voor de houding van de leden tegenover de coöperatie (Bhuyan, 2007). Een goede verstandhouding met en tussen de leden is van belang voor het succes van een initiatief, omdat een de houding van de leden van invloed is op de prestaties van het initiatief (Birchall en Simmons, 2004). Echter stellen Wachenheim et al. (2001) dat niet alleen het beleid of de positieve uitkomsten van het initiatief bepalend zijn of leden tevreden zijn met wat er gebeurt. Wanneer een initiatief niet datgene weerspiegelt wat leden willen en wanneer onduidelijk is wat de gewenste koers is van het initiatief, schaadt dat het initiatief (Wachenheim et al., 2001). Wanneer er meer leden zijn, dan zijn er meer meningen en percepties over welke werkzaamheden het initiatief zou moeten hebben. Ook kan de identiteit van het initiatief veranderen, omdat er nieuwe meningen worden ingebracht, of omdat de nieuwe leden andere doelen en preferenties hebben dan de starters van het initiatief. Groeien kan hierom een effect hebben op het ideaal dat de initiatiefnemers nastreven. Grote initiatieven zouden daarom moeten waken voor het verlies van identiteit/idealisme (Hoedemaker, 2014). Leden mede-eigenaar laten zijn en het eerlijk verdelen van eventuele winst zorgt voor een grotere acceptatie en steun aan het initiatief (Boon en Dieperink, 2014), maar er kan dan nog steeds sprake zijn van verschillende meningen. Initiatieven hebben lokaal een positief sociaal effect (Stokman, 2011). Het groeien van een initiatief kan het positieve sociale effect versterken. Meer mensen komen met elkaar in contact, wat naar verwachting van Putnam (2000) zal leiden tot meer sociaal kapitaal in de buurt. Ook zal de sociale cohesie kunnen worden vergroot, omdat mensen van verschillende achtergronden samenwerken en elkaar tegenkomen binnen een initiatief, zoals in projectgroepen of op informatieavonden. Ook financieel heeft het groeien van belang. Voor het opzetten van een energieproducerende coöperatie voldoende geld nodig (Riebeek, 2013), wat door de leden

bijeengebracht kan worden. Schaalvergroting zorgt voor grotere plannen die kunnen worden gerealiseerd en meer draagvlak zorgt voor een groter resultaat. Groeien heeft dus zowel voordelen als nadelen op verschillende terreinen. Het draagt bij aan de verduurzaming van de samenleving, en het een positief effect heeft op de sociale cohesie in de buurt. Tegelijkertijd moeten de idealen en doelen in het oog worden gehouden.

3 Samenwerken

Lokale duurzame energie-initiatieven zijn in de positioneringdriehoek opgenomen te midden van de groepen actoren overheid, bedrijven en burgers. Zoals aangegeven, zijn de initiatieven vooral gebonden aan de burgers, omdat de burgers veelal de initiators zijn van de initiatieven.

Samenwerking met en tussen de verschillende actoren heeft verschillende voordelen, maar ook nadelen, zoals in deze deelparagraaf zal worden behandeld.

Verschillende groepen actoren binnen een maatschappij hebben een effect op elkaar. De overheid bepaald met beleid wat de mogelijkheden zijn van bedrijven en burgers. Bedrijven en burgers vinden elkaar op de (energie)markt, en burgers vragen om beleid en kiezen de regering (en indirect een beleid). Lokale duurzame energie-initiatieven hebben laten zien dat een energietransitie van onderaf mogelijk is. De samenleving, de markt (bedrijven) en de overheid zijn geconfronteerd met de mogelijkheden – en de beperkingen – van decentrale verduurzaming op het gebied van energie. Indirect leidt de groei van duurzame initiatieven tot een verandering in denken over duurzame energie. Ook wet- en regelgeving wordt er op aangepast, zoals te lezen is in het regeerakkoord van het tweede kabinet Rutte.

Samenwerken is een stap verder dan effect op elkaar hebben. Samenwerken leidt tot betere resultaten, omdat verschillende acties op elkaar worden afgestemd. Een lokaal duurzaam energie-initiatief kan niet zonder samenwerking met andere groepen actoren, want samenwerken is een belangrijke voorwaarde voor succes (Kloptstra en Schuurs, 2013). Op dit moment neemt vooral de burger het initiatief, waarbij er wordt samengewerkt met overheden en bedrijven. Het voortzetten van samenwerken is belangrijk en leidt tot de ontwikkeling van een doe-het-zelf maatschappij naar een doe-het-samen maatschappij (van der Heijden et al., 2011). Een voorbeeld van samenwerken op nationale schaal is het Energieakkoord, wat maatschappelijk breed gedragen is (Riebeek, 2013). Het is ondertekend door de overheid, het bedrijfsleven, de vakbodem en milieuorganisaties (SER, 2013).

Het is duidelijk dat samenwerken met andere groepen actoren uit de positioneringdriehoek voordelen heeft. Voor een deel is samenwerking een noodzaak. Allereerst moet er contact zijn met een energiebedrijf dat een overschot aan geproduceerde elektriciteit opkoopt. Via slimme meters is het mogelijk om elektriciteit terug te leveren aan het lichtnet, maar daarvoor is een energiebedrijf

nodig. Daarnaast is er samenwerking mogelijk dat minder noodzakelijk is. Bedrijven/scholen die ruimte hebben (zoals op daken) kunnen die ruimte verhuren, zodat een lokaal energiebedrijf er zonnepanelen op kan leggen. Elk initiatief heeft andere werkzaamheden en doelen. Dit bepaalt de eigenheid en vanuit die eigenheid wordt bepaald wat samenwerken of groeien voor positieve werking kan hebben op het initiatief.

De overheid is nodig voor eventuele vergunningen (zoals bij windmolens) en daarnaast kan de overheid een faciliterende rol hebben, zoals met het delen van kennis of een netwerk. De overheid kan mensen ook bij elkaar brengen en bekendheid geven aan het initiatief.

Echter is het niet alleen de vraag in hoeverre de initiatieven willen samenwerken met marktpartijen en overheden. Samenwerken is ook niet een duidelijk gedefinieerde staat van werkzaamheden: er is altijd sprake van mate van samenwerken. In sommige gevallen is er meer contact met een overheid dan bij andere initiatieven. Wanneer initiatieven groter worden (opschalen), krijgen ze meer met de overheid te maken. Grotere initiatieven moeten aan meer wetten voldoen en ze worden door overheden benaderd, want het zijn grote maatschappelijke initiatieven aan het worden. Grotere initiatieven hebben ook meer bekendheid, waar de lokale overheid gebruik van kan maken, zoals voor de eigen verduurzaming of door er reclame voor te maken onder de bevolking.

Een opschalend initiatief krijgt ook meer met de markt te maken. Grotere initiatieven worden professioneler, krijgen te maken met klanten. Daarnaast kan een initiatief commercieel worden. Over leveranties (zoals van zonnepanelen en materialen) moeten bedrijfsmatige afspraken worden gemaakt en ook op bedrijfsmatig vlak (belastingdienst, accountants) heeft een groter initiatief meer te maken met verschillende groepen actoren.

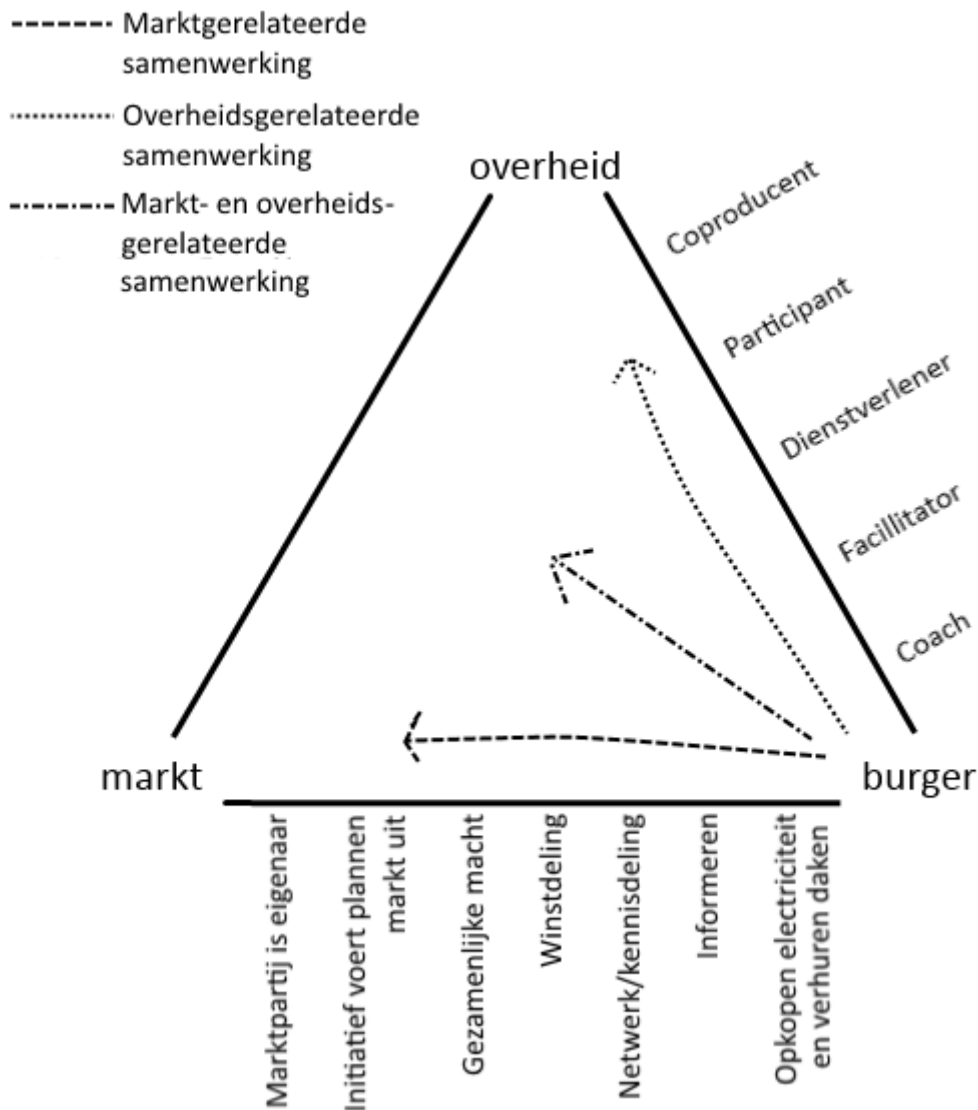
Er wordt echter ook aangegeven dat het belangrijk is om het idealisme niet uit het oog te verliezen. Een initiatief heeft bepaalde doelen en werkzaamheden en is gestart vanuit een bepaald motief. Daarnaast wordt er samengewerkt met partijen die andere doelen kunnen hebben en die van invloed kunnen zijn op het initiatief. Zowel groeien als samenwerking zijn van invloed op het initiatief. De vraag is echter of dat een probleem is. De vraag die daarbij naar voren komt is was initiatieven zelf vinden van een mogelijk spanningsveld tussen groeien en samenwerken enerzijds en de eigenheid (motieven) van het originele initiatief anderzijds. De afweging is dan wat de initiatieven belangrijk vinden: het halen van doelen, de eigenheid, het samenwerken, het groeien, de identiteit, het idealisme, een combinatie van factoren of iets anders.

De overheid kan verschillende rollen innemen ten opzichte van de initiatieven. Deze rollen geven de mate van samenwerken met een initiatief weer. Die rol van de overheid kan op de achtergrond zijn:

informerend, vergunninggevend. Een faciliterende rol kan heeft als invulling dat de overheid netwerken deelt of dat er wordt gekeken naar hoe beleid kan worden aangepast. Samen het beleid en handelen van de initiatieven bepalen zorgt voor gedeelde macht tussen burgers en overheden. De burger die doet wat de overheid bepaald is een vorm waarbij de overheid de hoofdrol inneemt.

Samenwerken met bedrijven kan verschillende vormen aannemen (het verhuren van dakruimte, het delen van kennis, het opkopen van elektriciteit enzovoort), waarbij er minder duidelijk een mate van samenwerken kan worden bepaald. Bedrijven kunnen ook informeren, de winst delen of eigenaar zijn van een initiatief. Volgens de economen Porter en Kramer moeten bedrijven het initiatief nemen om de markt en de maatschappij dichter bij elkaar te brengen (2011). De oplossing ligt in 'shared value', het idee dat er niet alleen economische winst moet worden gemaakt, maar ook maatschappelijke winst. Het is primair niet oneconomisch, maar een vernieuwde kijk op kapitalisme (Porter en Kramer, 2011). In het geval van duurzame energie-initiatieven zouden bedrijven de initiatieven met raad en daad kunnen bijstaan, om zo zowel economisch als maatschappelijk bezig te zijn. Een voorbeeld van shared value is het verhuren van het dak door bedrijven.

In figuur 5 is het samenwerken met de verschillende actoren weergegeven, vanuit het oogpunt van de burgers. In het eerste conceptuele model, weergegeven in figuur 3, zijn lokale duurzame energie-initiatieven geplaatst in de positioneringdriehoek. Met behulp van figuur 5, kan de locatie van het initiatief in de positioneringdriehoek worden bepaald. Samenwerken wordt op deze manier schematisch weergegeven.

Figuur 5. Samenwerken (gepositioneerd in de figuur van Mouwen, 2004)

Verklaring van figuur 5.

In het figuur zijn meerdere aspecten zichtbaar. De pijlen geven de richting aan van weinig samenwerken tot veel samenwerken. Wanneer de pijlen worden gevolgd, kan worden aangegeven in welke mate een burgerinitiatief samenwerkt met de groepen andere actoren. Daarbij is het van belang dat het hier gaat om initiatieven die zijn gestart door burgers. Voor initiatieven die gestart zijn door bedrijven of door de overheid, of waarbij er sprake is van een gezamenlijke oprichting door de actoren, gelden andere beginpunten. Lokale duurzame energie-initiatieven kunnen samenwerken met marktpartijen enerzijds en met de overheid anderzijds. Samenwerken met beide partijen is ook mogelijk. Ter indicatie van mate van samenwerken is er bij de assen tussen de actoren een schaal geplaatst met verschillende samenwerkingsvormen.

De samenwerkingsvormen

Deze samenwerkingvormen zijn opgesteld vanuit het standpunt van de markt en de overheid. De focus ligt hierbij op bij wat de burger voor effecten ervaart aan het samenwerken met de andere actoren. Het gaat om welke rol de andere groepen actoren kunnen spelen in en voor het initiatieven. Bij een markt- en overheidsgerelateerde samenwerking is er sprake van zowel een overheid als een marktpartij die samenwerkt met het initiatief.

Er is een bepaalde mate van samenwerken nodig, zoals bij opschaling van het initiatief. Daarnaast kan het initiatief een mening hebben over welke samenwerking volgens hem het beste is. Een voorbeeld is dat een initiatief zou kunnen willen dat de overheid een faciliterende rol inneemt, zodat kennis vanuit de overheid wordt gedeeld, maar dat het initiatief wel zelf kan blijven beslissen wat de werkzaamheden en doelen zijn. Vanuit de markt willen initiatieven geïnformeerd worden over hoe zonnepaneelsystemen moeten worden aangesloten, maar het wil niet dat de markt invloed heeft op wat er met eventuele winst wordt gedaan. Deze markt- en overheidsgeoriënteerde samenwerking leidt tot een punt niet ver van de burgers af.

De overheid kan verschillende rollen aannemen in de samenwerking met lokale duurzame energie-initiatieven. Klopstra en Schuurs (2013) hebben voor gemeenten in Nederland een rapport samengesteld met advies welke rollen een gemeente aan kan nemen. Klopstra en Schuurs (2013) benoemen vijf rollen voor de overheid: coach, facilitator, dienstverlener, participant en coproductent. Daarbij is er een oplopende hoeveelheid invloed van de overheid te zien. Deze indeling is overgenomen in figuur 5.

Bedrijven kunnen ook verschillende rollen aannemen. Een bedrijf kan ruimte op het dak verhuren, maar het kan initiatieven ook informeren of financieren. Energiebedrijven hebben over het algemeen geen interesse in het starten van de energietransitie (Lund, 2006), maar lokale duurzaamheid energie-initiatieven hebben die interesse wel. Echter hebben lokale duurzame energie-initiatieven behoefte aan informatie op het gebied van techniek, de financiën, en organisatorische zaken (Blokhuys et al., 2012). Op het gebied van regelgeving en economische en technische haalbaarheid kunnen opkomende lokale energie-initiatieven geholpen worden (Dunning en Turner, 2005). Voor figuur 5 is een lijst met verschillende rollen opgesteld, oplopend in invloed van de bedrijven. De minst verregaande vorm van samenwerken, is het opkopen van elektriciteit of het verhuren van daken. Informeren, zoals hoe systemen moeten worden aangesloten, is een tweede vorm. Daarbij kan ook worden gedacht aan het laten aansluiten van systemen door een bedrijf. Kennis- en netwerkdeling is een volgende stap, waarbij van elkaar leren centraal komt te staan. Winstdeling is een stap verder en richt zich op financiële samenwerking. Gezamenlijk eigendom houdt in dat zowel

de markt als de burger het initiatief zijn begonnen, of dat het is overgenomen. Ook kan een initiatief geprofessionaliseerd zijn, waardoor het opgeschoven is richting de markt. In de 6^e vorm handelt het initiatief onder de vlag van een bedrijf, waarbij het initiatief handelt voor het bedrijf. De laatste vorm houdt in dat een bedrijf de eigenaar of initiator is van een initiatief.

Er zijn twee manieren waarop een initiatief zich richting de markt kan verplaatsen. De eerste vorm is het samenwerken met bedrijven, zoals is weergegeven in figuur 5. De tweede vorm houdt in dat een initiatief professioneler kan worden en op die manier richting de markt verschuift. Als een initiatief groeit, zullen er meer klanten zijn en zal de dienstverlening professionaliseren, waardoor het initiatief meer de uitstraling krijgt van een bedrijf.

Samenwerken volgens de initiatieven

Als inzichtelijk is hoe de initiatieven aankijken tegen samenwerken, dan kan er adaptief op de initiatieven worden ingespeeld. De markt weet te reageren op de burgerinitiatieven als ze weten waarom de initiatieven vormen en wat hun doelen zijn. De overheid kan beleid aanpassen, om de initiatieven de ruimte te geven en de initiatieven kan ondersteunen waar de initiatieven aangeven ondersteuning nodig te hebben.

In het voorgaande is duidelijk geworden dat het binnen de positioneringdriehoek gaat om de verdeling van invloed op de initiatieven en invloed van de initiatieven op het eigen handelen. Samenwerken leidt tot het inleveren van invloed vanuit de burgers gezien. Samenwerken is echter ook vaak constructief, zoals in het geval van kennis- en netwerkdeling. Wanneer er sprake is van een coöperatie, dan zijn de leden mede-eigenaar van het initiatief. Daarmee is het initiatief een vorm van samenwerken, namelijk die van burgers. Echter zal een professionalisering (of groei) van een initiatief ook gevolgen hebben voor de leden. Naarmate burgerinitiatieven meer bedrijfsmatig gaan functioneren, lopen zij het risico dat hun leden zich minder kunnen identificeren met het initiatief. Leden worden dan als klant gezien, het wordt onpersoonlijker en elk lid heeft minder invloed op het beleid, terwijl de leden zich wel moeten blijven herkennen in het initiatief (Wachenheim et al., 2001).

Samenwerken met anderen

Ook is het mogelijk om in een netwerk te handelen waarin andere initiatieven zitten, om informatie uit te wisselen. Het is essentieel om te leren van eerdere pogingen (Walker et al., 2007). Er zijn coöperaties en koepelorganisaties die zich richten op dienstverlening voor lokale energiebedrijven. Ook brengen zij initiatieven bij elkaar, zoals in het noorden. Dit voorkomt dat elk initiatief opnieuw het wiel moet uitvinden (Drentse Koepel Energie Initiatieven, 2014). Deze organisaties staan initiatiefnemers met raad en daad bij (Ús Koöperaasje, 2014). Daarbij gaat het bijvoorbeeld om inspireren, aanmoedigen, ondersteunen en trainen om met de winst uit lokale energie vorm te geven

aan lokale duurzame en sociale ontwikkelingen (Groninger Energie Koepel, 2014). Duurzaamheid gaat daarmee verder dan het energievraagstuk: het is lokaal en sociaal. Lokale energie-initiatieven beginnen vaak klein en men heeft niet alle kennis in huis. Daarom worden er diensten aangeboden die het de initiatieven gemakkelijker maken. De diensten lopen uiteen van het regelen van leveringsvergunning, maar ook aan administratiesoftware en factureringssystemen (Duurzame Energie Unie, 2014).

Een aantal punten komen naar voren wanneer de eigenheid, groeien en samenwerken samen worden bekeken. De identiteit bepaald wat een initiatief is. Echter is duidelijk geworden dat samenwerken met bedrijven – en professioneler worden – van invloed kan zijn op het initiatief. De kleinschaligheid en het sociale karakter kunnen minder zichtbaar worden als initiatieven professionaliseren of als ze een bepaalde mate samenwerken met de markt. Samenwerken met overheden lijkt te duiden op het inleveren van zeggenschap over het eigen initiatief, terwijl er duidelijke voordelen aan verbonden zijn. Ook groeien kan leiden tot het verlies aan kleinschalige identiteit. Er dient zich de vraag op hoe er tegen deze tegenstellingen wordt aangekeken door de initiatieven, omdat zij er mee geconfronteerd worden zodra de initiatieven groeien of gaan samenwerken. Deze vraag wordt behandeld in het hoofdstuk resultaten.

HOOFDSTUK 3. RESULTATEN

DATAVERWERKING

Voor dit onderzoek is een vragenlijst opgesteld die is verzonden naar lokale duurzame energie-initiatieven in Nederland. Aan de hand van de literatuur is het conceptueel model tot stand gekomen, wat is opgenomen in het hoofdstuk methode. Voor al de genoemde onderwerpen in het theoretisch kader zijn vragen opgesteld die aan de initiatieven zijn voorgelegd. Deze vragenlijst is opgenomen in bijlage 2.

Het onderwerp van dit onderzoek is energietransitie en de rol van lokale duurzame energie-initiatieven. Er wordt gekeken naar het grotere verhaal en niet naar een klein aspect (zoals alleen naar groeimogelijkheden). Het onderzoek is opgedeeld in drie delen, te weten de eigenheid, de meningen over groeien en de mening over samenwerken. Ook de vragenlijst die naar de initiatieven is gestuurd is opgedeeld in deze drie delen. Het eerste deel gaat in op de initiatieven zelf, het tweede deel gaat in op groeien en het derde deel gaat in op samenwerken. Dit hoofdstuk volgt deze indeling, waarbij er met de resultaten wordt teruggekoppeld aan de theorie uit het theoretisch kader.

Voor een onderwerp als identiteit is het gebruik van een interview gemeengoed, maar praktisch niet mogelijk door het grote aantal initiatieven. Volgens Baarda (2009) is men bij een mondelinge vragenlijst sneller geneigd te participeren, dan bij een schriftelijke. Een voordeel van mondelinge vragenlijsten is dat er kan worden ingegaan op contextuele zaken en antwoorden. Echter is dat niet haalbaar is het geval van dit onderzoek. Om die reden is er gekozen voor een vragenlijst. Het merendeel van de vragen zijn gesteld in een open vorm. Enkele vragen over de initiatieven zelf zijn gesloten, waarbij de initiatieven uit antwoorden konden kiezen. Open vragen geeft de respondent de mogelijkheid om dat antwoord te geven wat hij wil geven, zonder gebonden te zijn aan een keuze van reeds gegeven antwoorden. Bij vragen over identiteit en meningen en houdingen is het stellen van open vragen daarom het meest logisch (McGuirk en O'Neill, 2010). Echter is gekozen voor een e-mailvragenlijst omdat dit gemakkelijker is (ik heb de gehele populatie benaderd en niet een door de onderzoeker gekozen steekproef) en omdat van het allergrootste deel van de initiatieven alleen e-mailadres beschikbaar is en niet een telefoonnummer om telefonisch een interview te houden. De keuze voor een vragenlijst is daarmee een praktische keuze geweest, waarbij de respondentengroep groter zal zijn dan wanneer er interviews zouden worden gehouden.

Naast de vragenlijst naar de initiatieven, is er een interview afgenomen met de Groningse Natuur- en Milieufederatie, die contact heeft met de Groningse initiatieven. In het interview is eerste versie van de vragenlijst gebruikt die naar de initiatieven is gestuurd, om te onderzoeken of de vragen te

gebruiken waren voor het onderzoek maar nog meer om een algemeen beeld te vormen van de initiatieven.

De provincie Drenthe is als steekproefgroep gebruikt voor de vragenlijst. Daarbij kwam naar voren dat de vragenlijst goed te beantwoorden was, maar niet volledig was. Een aantal initiatieven gaf aan dat ook het lokale sociale aspect belangrijk is bij de initiatieven. Om die reden is een vraag toegevoegd over sociale cohesie en het effect van de initiatieven daarop. Deze vraag ontbreekt daarmee bij de Drentse initiatieven.

BRONVERMELDING EN CITEREN

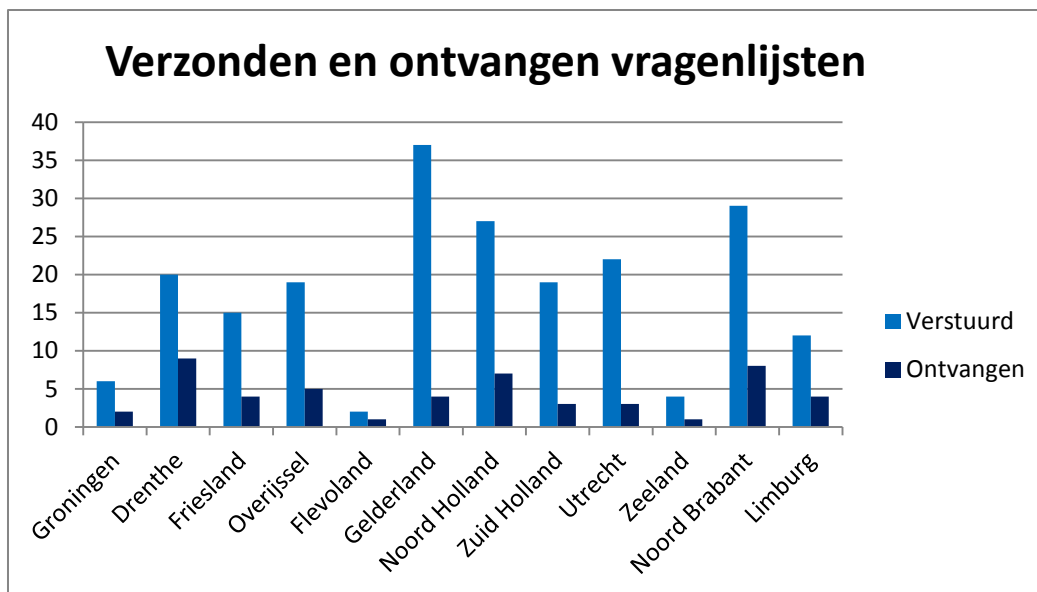
De beginvraag van de vragenlijst richt zicht op het mogen gebruiken van de naam van het initiatief om een citaat of parafraze te vermelden in de bronnenlijst. Daarbij is gevraagd of er van de antwoorden van de initiatieven citaten zouden mogen worden gebruikt onder vermelding van de naam van het initiatief. Niet elk initiatief heeft deze vraag beantwoord: 14 initiatieven gaven geen antwoord. Deze initiatieven zullen niet met naam worden geciteerd. In totaal beantwoordden 27 initiatieven de vraag met ja. Dit houdt niet in dat er ook geciteerd zal worden, maar deze initiatieven hebben geen bezwaar tegen vermelding in de bronnenlijst en het worden geciteerd. Vier initiatieven willen dat citeren in overleg wordt gedaan en de laatste vier hebben het liever niet of tot nader orde niet. Reden daarvoor is bij één de huidige politieke situatie. Een ander stelt dat de antwoorden allemaal maar erg tijdelijk en voorlopig zijn. Er is besloten dat de initiatieven die niet willen worden geciteerd, ook niet worden geparafraseerd. Ook niet anoniem. Diegenen die de vraag niet hebben beantwoord, zijn geanonimiseerd in dit hoofdstuk.

STEEKPROEF

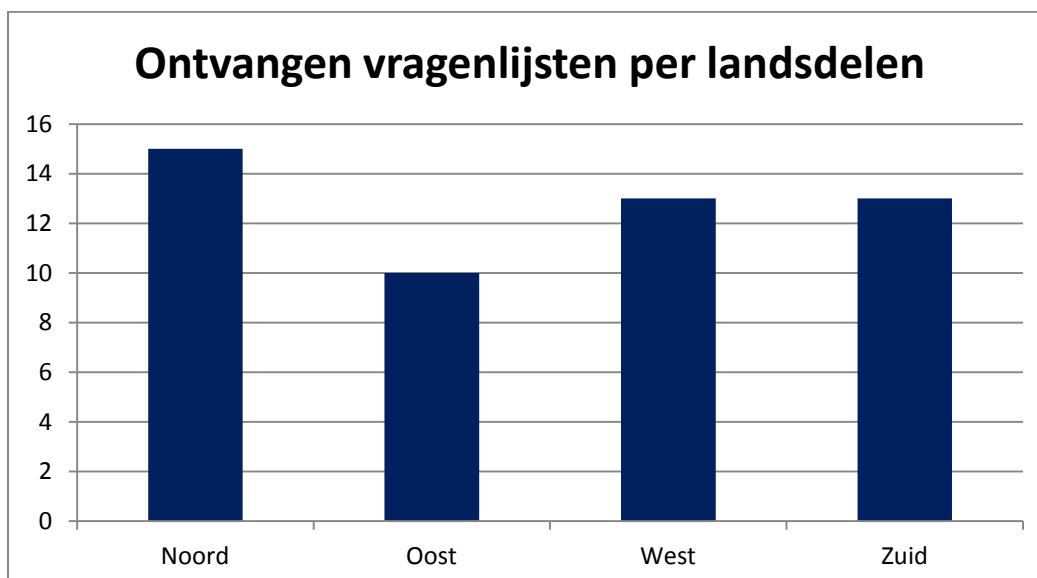
Aan de hand van de lijst van Hieropgewekt (2014), lijsten met initiatieven van verschillende koepelorganisaties en een zoektocht op internet, is een lijst van lokale duurzame energie-initiatieven gemaakt. Daar zijn de initiatieven waarin burgers zijn vertegenwoordigd in opgenomen. Dit houdt in dat overheidsprojecten en bedrijfsinitiatieven niet zijn meegenomen, zoals eerder opgegeven. Een aantal van de initiatieven zijn gemaild zonder resultaat, omdat het initiatief niet meer bestond of omdat het e-mailadres was opgegeven. In totaal zijn er 212 vragenlijsten verstuurd naar lokale duurzame energie-initiatieven. Van de 212 aangeschreven initiatieven hebben 51 de vragenlijst met antwoorden tijdig teruggestuurd. Dit is een responspercentage van 24,1%. Enkele initiatieven mailden dat zij niet participeerden aan het onderzoek, omdat er veel onderzoeken naar zijn gedaan. Dit is daarmee medeverantwoordelijk voor het lage percentage respondenten. Daarnaast speelt de vakantie een rol in het aantal respondenten. De vragenlijsten zijn verstuurd in de periode 13 juli tot en met 25 juli, wat midden in de zomervakantie valt voor Noord Nederland en in het begin van de

vakantie voor het Zuiden van Nederland. Alle initiatieven zijn benaderd per mail. Twee initiatieven zijn naast de mail ook via de website benaderd, omdat de mail niet werkte. Twee respondenten vroegen of er telefonisch een interview kon worden afgenomen, omdat dat tijd bespaarde en omdat er dan beter kan worden uitgelegd wat er wordt bedoeld. Ook kon er dan worden ingegaan op antwoorden, door de interviewer, wanneer iets onduidelijk is.

Van de 12 provincies is bijgehouden hoeveel initiatieven reageerden. De responspercentages voor de provincies ligt tussen 10 procent (Gelderland) en 50 procent (Flevoland). Er moet worden opgemerkt dat Flevoland een hoog responspercentage heeft omdat het een klein aantal initiatieven heeft. Het gemiddelde percentage respons van alle provincies ligt op 27,8%. Dit percentage is hoger dan het landelijk gemiddelde van 24,1%, omdat er twee provincies zijn met weinig initiatieven (twee en vier), wat het gemiddelde percentage omhoog haalt. Opvallend is echter het relatief hoge aantal respondenten in Drenthe (45%). In hoofdstuk 2 is aangegeven dat de locatie niet bepalend is voor welke antwoorden er worden gegeven. Het per provincie aangeven waar de initiatieven vandaan komen, geeft wel aan het starten van een lokaal duurzaam energie-initiatief in heel Nederland wordt gedaan. In figuur 6 is per provincie weergegeven waar de vragenlijsten naartoe zijn verzonden en waar de respondenten vandaan komen. Het aantal initiatieven per provincie verschilt, evenals het aantal respondenten. Voor een overzichtelijker beeld op de respondenten, zijn de respondenten per landsdeel weergegeven in figuur 7. Nederland is daarbij onderverdeeld in de gebruikelijke landsdelen Noord (Groningen, Friesland en Drenthe), Oost (Overijssel, Flevoland en Gelderland), Zuid (Limburg, Noord-Brabant en Zeeland) en West (Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht). Per landsdeel zijn er 10 tot 15 vragenlijsten ontvangen, waarmee elk landsdeel is vertegenwoordigd en het een gelijkmatige verdeelde steekproef is uit alle delen van Nederland. In de indeling per landsdelen is er minder sprake van uitschieters in ontvangen vragenlijsten in absolute en relatieve zin. In absolute zin zijn er 41 tot 68 vragenlijsten verstuurd naar de landsdelen en 10 tot 15 teruggestuurd. De responsratio ligt op 17 tot 37%.

Figuur 6. Verzonden en ontvangen vragenlijsten.

Figuur 7. Ontvangen vragenlijsten per landsdelen.

DEEL 1. ALGEMENE INFORMATIE OVER DE LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN.

WERKZAAMHEDEN

De eerste vraag richt zich op de werkzaamheden van de lokale duurzame energie-initiatieven. Wat de werkzaamheden zijn van een initiatief is belangrijk in het kijken naar de rol in de energietransitie. Als alle initiatieven zich focussen op informatieverstrekking, dan is de rol kleiner dan wanneer er op een duurzame manier elektriciteit wordt opgewekt. De bijdrage aan de energietransitie, zoals er in de hoofdvraag wordt gevraagd, is afhankelijk van de activiteiten van de initiatieven. De activiteiten van de initiatieven verschillen, zo blijkt uit het overzicht op de website van Hieropgewekt. Er is voor de hanteerbaarheid van de data naar de werkzaamheden gevraagd door een vijftal categorieën aan te

bieden. Daarbij is gebruik gemaakt van de vijf verschillende businessmodellen van Boon en Dieperink (2014). Deze zijn in het kort:

1. Verstrekken van informatie en/of materiaal, zoals zonnepanelen of isolatiemateriaal.
2. Gezamenlijke inkoop van materiaal, zoals zonnepanelen en installaties.
3. Gezamenlijke inkoop van energie.
4. Verkoop van eigen/ingekochte elektriciteit aan leden.
5. Gezamenlijk opwekken van elektriciteit door de leden.

In de vraagstelling is gebruik gemaakt van de zesde optie: anders, namelijk:. Deze optie is toegevoegd omdat niet project kan worden geschaard onder de 5 modellen van Boon en Dieperink.

In de volgende tabel zijn de antwoorden van de initiatieven die aan dit onderzoek hebben meegedaan opgesomd. Daarbij worden eerst de vijf modellen van Boon en Dieperink (2014) genoemd en daaronder de antwoorden op open vragen.

Tabel 1. Activiteiten en organisatievorm

Activiteiten en organisatievorm,	Aantal
Verstrekken van informatie en/of materiaal, zoals zonnepanelen of isolatiemateriaal.	38
Gezamenlijke inkoop van materiaal, zoals zonnepanelen en installaties	21
Gezamenlijke inkoop van energie	11
Verkoop van eigen/ingekochte elektriciteit aan leden	11
Gezamenlijk opwekken van elektriciteit door de leden	21
Met andere coöperaties een energiebedrijf starten: NLD Energie.	5
Adviseren over de transitie naar duurzaamheid	3
Opwekken energie met windturbines	3
Ontzorgen van burgers	2
Besparingprogramma	2
'Werkzaamheden klinkt te professioneel, we zijn een vrijwilligersproject'	1
Uitvoeren van projecten in opdracht van bijvoorbeeld de provincie	1
Zonne-energie is de focus	1
Gebouwen in de buurt willen volleggen met zonnepanelen	1
Samen werken aan een leefbare buurt	1
Subsidies verstrekken voor PV's	1
Aanleggen van een glasvezelnetwerk	1
Samen windmolens bouwen	1

Tabel 1 is de opsomming van het aantal initiatieven dat bepaalde activiteiten heeft. Daarbij is gebruikgemaakt van de categorisatie van Boon en Dieperink (2014). Er is geteld hoe vaak een bepaald antwoord genoemd is. Het getal in de kolom met de titel *Aantal* geeft aan hoeveel initiatieven een bepaalde activiteit hebben. Uit de tabel blijkt dat de modellen van Boon en Dieperink

(2014) gelden voor de initiatieven in dit onderzoek. 88% van de activiteiten passen binnen het model van Boon en Dieperink.

Het allergrootste deel van de initiatieven houdt zich bezig met het verstrekken van informatie en/of materieel. Ongeveer de helft van de initiatieven houdt zich bezig met gezamenlijke inkoop van materiaal. Dit geldt ook voor het gezamenlijk opwekken van elektriciteit door de leden. Een kwart van de initiatieven houdt zich ook bezig met het inkopen van energie en een kwart houdt zich bezig met de verkoop van eigen of ingekochte elektriciteit.

Antwoorden die werden toegevoegd, gaan over uiteenlopende activiteiten. Een aantal initiatieven is betrokken bij NLD energie, in het noorden van het land. Adviseren over de transitie naar duurzaamheid en een besparingsprogramma zijn apart genoemd door een aantal initiatieven, evenals het opwekken van elektriciteit met windturbines. Beide activiteiten zouden ook onder de categorisatie van Boon en Dieperink (2014) kunnen worden geschaard, onder informeren. De overige antwoorden gaan in op iets samen doen, op de wie of wat de organisaties zijn of doen (ontzorgen, vrijwilligersorganisatie, gebouwen willen volleggen, subsidies geven, projecten uitvoeren, focus hebben op zonne-energie en het aanleggen van glasvezelnetwerk).

De genoemde werkzaamheden dragen allemaal bij aan een verduurzaming van de samenleving, of tot een vergroot bewustzijn over de mogelijkheden tot verduurzamen. Vanuit de werkzaamheden gezien (als onderdeel van de in de hoofdvraag genoemde eigenheid) zijn de initiatieven veelbelovende organisaties in de verduurzaming van de samenleving. De werkzaamheden dragen voor een groot deel bij aan de energietransitie en deze positieve werking kan worden vergroot door de initiatieven te laten groeien of door ze te laten samenwerken op tal van terreinen met verschillende actoren.

GROOTTE VAN DE INITIATIEVEN

Vraag 2 van de vragenlijst is gericht op de grootte van de initiatieven. Daarbij is gevraagd naar het aantal leden, klanten of sympathisanten. 'Leden' is een juridische term die hoort bij verenigingen, stichtingen en coöperaties. Niet elk initiatief heeft leden. Om die reden is sympathisant toegevoegd. Dit is een term die ook door een aantal initiatieven zelf wordt gebruikt om de groep mensen aan te duiden die geïnteresseerd is in het initiatief en/of informatiebijeenkomsten bezoekt. Klanten zijn mensen die elektriciteit afnemen als consument van een initiatief.

Het aantal leden, klanten of sympathisanten dat een lokaal duurzaam initiatief heeft, verschilt sterk. Het aantal loopt uiteen van 0 tot en met 3300. De initiatieven boven de duizend leden zijn initiatieven die voor 2000 zijn gestart en richten zich vooral op windmolens. Bij dergelijke

windcoöperaties zijn veel mensen lid van het initiatief en bezitten ze gezamenlijk de windmolens. De initiatieven die zijn gestart in 2010 tot en met 2014 hebben een ledenaantal variërend tussen de 0 en 500. Van veel van deze initiatieven is bekend wanneer deze zijn gestart. Om iets te kunnen zeggen over groeien, is het aantal leden van belang. De initiatieven die na 2010 zijn gestart hebben gemiddeld 100 leden en dat aantal leden kan in veel gevallen groeien.

JURIDISCHE VORM

De derde vraag richt zich op de organisatorische vorm van initiatieven. Initiatieven kunnen verschillende juridische vormen hebben. De vraag is gebruikt om te kijken of de organisatiestructuur van invloed is op meningen rondom groeien en samenwerken. Dit is niet het geval. Er zijn 6 verschillende organisatiestructuren. De verdeling van de steekproef (51 initiatieven) is weergegeven in tabel 2.

Tabel 2. Organisatiestructuren

Organisatiestructuur	Aantal	Percentage
Werkgroep	5	9.8
Vereniging	3	5.9
Stichting	9	17.6
Coöperatieve vereniging	15	29.4
Coöperatie	18	35.3
BV / andere bedrijfsvorm	1	1.9
<i>Totaal</i>	<i>51</i>	<i>100</i>

Het allergrootste deel van de initiatieven is een coöperatie of een coöperatieve vereniging. Zowel bij een coöperatie als een coöperatieve vereniging zijn de leden de eigenaar van het initiatief en bestaat er de mogelijkheid dat de winst onder de leden wordt verdeeld.

WERKZAAMHEDEN

De vierde vraag richt zich op de werkzaamheden. Deze werkzaamheden komen voort uit de activiteiten en organisatievorm zoals eerder beschreven. Dit en het grote aantal respondenten heeft betekend dat de antwoorden op deze vraag niet allemaal behandeld worden. Er is gebleken dat de antwoorden veelal passen binnen de modellen van Boon en Dieperink (2014).

INITIATORS

Vraag 5 richt zich op de initiators van de initiatieven. Uit de initiatieven die Hieropgewekt (2014) op haar website heeft geplaatst, zijn de initiatieven benaderd waarin burgers participeren. De uitkomst ligt in de lijn der verwachting. In bijna 80% van de initiatieven is de burgers zelf de initiatiefnemer. In 92% van de initiatieven is de burger betrokken. Drie initiatieven zijn gestart van uit bedrijven en een vanuit de overheden. Dit resultaat laat zien dat het allergrootste deel van de initiatieven vanuit de

burger handelt – in enkele gevallen samen met andere actoren – en dat uitspraken over groeien en samenwerken gaan over burgerinitiatieven.

Tabel 3. Initiatiefnemers

Initiatiefnemers	Aantal	Percentage
Burgers	40	78.4
Bedrijf	3	5.9
Overheid	1	1.9
Burgers en bedrijven	1	1.9
Burgers en overheden	3	5.9
Bedrijven en overheid	0	0
Burgers, bedrijven en overheid	3	5.9

DEEL 2. LOKALE DUURZAME ENERGIE- INITIATIEVEN

BEWEEGREDEKENEN

Het tweede deel van de vragenlijst richt zich op de initiatieven zelf en als eerste op de beweegredenen. Veel mensen zijn voor een transitie naar duurzame energiemethodes (Hoffman en High Pippert, 2005). Zij zien dat veel mensen daarbij de financiële mogelijkheden aantrekkelijk vinden, zoals een lagere energierekening. Bomberg en McEwen (2012) geven aan dat vooral de zorgen over klimaatverandering een reden is om te verduurzamen, naast de stijgende energieprijzen. Er zijn verschillende beweegredenen. Er is de initiatieven gevraagd wat hun beweegreden was om te starten. Alle beweegredenen zijn geteld en in tabel 4 geplaatst. Initiatieven geven soms meerdere redenen aan waarom er is gestart met een initiatief. Al deze redenen zijn van belang. Daarom is er besloten om de beweegredenen te groeperen en het aantal te tellen, los van hoeveel redenen elk initiatief heeft gegeven. Op deze manier wordt er duidelijk welke redenen van belang zijn voor initiatieven om te starten.

Tabel 4. Beweegredenen om een initiatief te starten.

Beweegredenen/motieven	Aantal keer genoemd
Duurzaamheid	31
Kostenbesparing	13
Onafhankelijkheid van energiebedrijven	10
Energietransitie (van grijs naar groen)	5
CO ₂ reductie/milieudruk verminderen	4
(Bewustwording van) energiebesparende mogelijkheden	4
Leefbaarheid	4
Greep krijgen op eigen wonen, leven en welzijn (Power to the people)	4
Participatiesamenleving/ samen iets doen (voor, door burgers)	4
Lokaal: sociale cohesie en lokale economie	3
Overheidsinvulling duurzaamheid werkt niet/deugt van geen kant	3
Duurzaamheid in brede zin (sociaal, energie en milieu)	2
Verbetering informatievertrekking over duurzame projecten	2
Energietransitie (van centraal naar decentraal)	2
Bewustwording creëren afhankelijkheid internationale bedrijven	1
Samen profiteren van voordelen coöperatie (huurders + kopers)	1
Maatschappijtransitie (van overheid naar zelforganisatie)	1
Postcoderoos tot een succes maken	1
Professionele partners in de wijk betrekken, met maatschappelijk rendement als doel	1
Vergroening van het dorp	1
Naar aanleiding van de vraag vanuit dorpsbelangen	1
'Daklozen' en dakeigenaren aan elkaar koppelen	1
Ergens voor zijn in plaats van ergens tegen zijn	1
Boosheid op Poetin en de energielobby	1
Verkleinen ketens energieproductie	1

In literatuur werd vermeld dat mensen initiatieven starten om verschillende redenen. Volgens de SER (2013^b) is er sprake van een meervoud aan beweegredenen. Zij noemt onder andere redenen op het financiële vlak, het milieuvlak, het sociale vlak en het geopolitieke vlak. Duurzaamheid komt vaker naar voren als reden om een initiatief te starten (zie onder andere Hoffman en High-Pippert (2005), Bomberg en McEwen (2012)). Dit komt terug in dit onderzoek, waar duurzaamheid door bijna 60% van de initiatieven wordt genoemd. Het sociale vlak wordt genoemd als belangrijk in het tegengaan van een nimby-effect (McLaren Loring, 2007), maar vrijwel geen enkel initiatief noemt een sociaal effect als motivatie om te starten. Milieugerelateerde beweegredenen worden ook genoemd als reden (Höök et al., 2010), en die worden door veel mensen geschaard onder duurzaamheid. Het financiële aspect is voor mensen ook belangrijk (Steg en Vlek, 2009). Ook dit komt duidelijk naar voren in de resultaten.

Uit de resultaten blijkt dat veel van de verwachte redenen zijn terug te vinden. Boon (2012) vond onvoldoende bewijs voor het motief ‘onafhankelijk zijn van energieleveranciers’. Uit dit onderzoek blijkt dat een vijfde van de lokale duurzame energie-initiatieven dat als motief heeft gehad om te starten. Duurzaamheid wordt als belangrijkste motief gezien. Het wordt 29 maal genoemd. Elzenga en Schwencke (2014) laten dit vallen onder het willen laten versnellen van de energietransitie. Elzenga en Schwencke (2014) hebben een lijst opgesteld van zes doelen en beweegredenen om een initiatief te beginnen. Om de tabel met motieven overzichtelijker te maken, zijn de motieven opgedeeld in de categorisatie van Elzenga en Schwencke (2014). In tabel 5 is het aantal keer dat een bepaalde categorie noemt weergegeven, met het kleinere aantal categorieën. De laatste categorie zijn de beweegredenen die niet passen binnen de categorisatiemodel van Elzenga en Schwencke, 2014). Dit is slechts een klein aantal, wat aangeeft dat het model van Elzenga en Schwencke toepasbaar is in dit onderzoek.

Tabel 5. Beweegredenen naar de categorisatie van Elzenga en Schwencke (2014).

Beweegredenen (naar Elzenga en Schwencke, 2014)	Aantal maal genoemd
Energietransitie versnellen (energiezekerheid, klimaat, milieu), duurzaamheid	46
Energiekosten reduceren (energiebesparing)	14
De lokale economie versterken (werkgelegenheid)	3
De lokale gemeenschap versterken (leefbaarheid, sociale cohesie)	6
Meer zeggenschap over de eigen energievoorziening en leefomgeving	25
Commerciële kansen (de lokale energieniche)	1
<i>Overig (niet passend binnen Elzenga en Schwencke, 2014)</i>	7

Aan de hand van deze tabel wordt nog duidelijker dat duurzaamheid een belangrijke reden is om een initiatief te starten. 46 van 51 initiatieven geven aan dat duurzaamheid – of duurzaamheidgerelateerde aspecten – een beweegreden was om het initiatief te starten. Bij duurzaamheid ligt de focus bij het thema energie bij een energietransitie: de overstap naar duurzame energieopwekking. Dit is het allergrootste deel van de initiatieven en om die reden worden deze initiatieven lokale *duurzame* energie-initiatieven genoemd. Een duurzaam en groen imago is belangrijk voor de onderscheiding van traditionele energiemaatschappijen (Boon, 2012), en het merendeel van de initiatieven presenteert zich ook als duurzaam en groen.

Het financiële aspect komt vooral naar voren in de reductie van energiekosten en het komt minder naar voren in de lokale economie. Volgens sommigen heeft verduurzaming voor veel mensen een economische oorzaak (Klein, 2012) en minder een duurzaamheidnoodzaak. Meer zeggenschap over de eigen energievoorziening wordt door bijna de helft genoemd als een reden om het initiatief te beginnen. Dit kan verschillende achterliggende redenen hebben, zoals duurzaamheidgerelateerde of

politieke redenen. Commerciële kansen wordt maar door één initiatief genoemd, de enige in de steekproef die een BV heeft.

Steg en Vlek (2009) stellen dat gedrag dat te maken heeft met duurzaamheid afhangt van een heel aantal aspecten. Zij noemen de verwachte kosten en baten, de morele en normatieve zorgen, de invloed van de handeling, de contextuele factoren en de gewoontes als verklarende factoren. Uit de resultaten komt naar voren dat kosten en baten voor mensen inderdaad een rol speelt. Ook morele of normatieve – in dit geval duurzaamheid – zorgen spelen een duidelijke rol. De andere drie factoren zijn niet te herleiden uit deze resultaten, omdat er niet naar gevraagd is en niet naar voren konden komen met deze vraagstelling.

IDENTITEIT

In de vraagstelling naar identiteit is er voor gekozen om een beschrijving van het idee van identiteit te geven. Identiteit kan van alles betekenen en het betekent voor iedereen wat anders. Daarom is er gekozen voor de vraagstelling waarin een stelling wordt gegeven over het begrip identiteit. Er wordt gevraagd in hoeverre men het eens is met de volgende stelling (herschreven om het binnen een zin te plaatsen): Omdat veel initiatieven worden gestart door mensen die elkaar uit de buurt kennen, krijgt het initiatief een eigen identiteit, omdat mensen zich ermee verbonden kunnen voelen en omdat het dorp en de mensen het initiatief maken tot wat het is. Achteraf gezien is het een lastige formulering, omdat er veel wordt gezegd en omdat veel van de aspecten van de 5 p's er in voorkomen: people (de mensen) en place (de locatie, identiteit en het sociale aspect).

Vrijwel alle respondenten die de vraag beantwoord hebben zijn het eens of zeer eens met de stelling. Een aantal heeft geen mening, of heeft de vraag niet beantwoord (niet een mate van gegeven). Hoe lang de initiatieven bestaan heeft geen invloed op de mening. Echter geven twee initiatieven die dit jaar zijn gestart aan dat het moeilijk is om te zeggen waaruit de eigen identiteit bestaat, omdat ze nog maar kort bestaan. Meer dan zestig procent van de 51 respondenten heeft aangegeven het eens of zeer eens te zijn met de stelling. Dit houdt in dat het merendeel van de initiatieven ziet dat hun initiatief een eigen identiteit heeft en dat het gevormd wordt doordat mensen zich ermee verbonden voelen. Identiteit komt voort uit mensen die elkaar uit de buurt kennen en samen zich verbonden voelen met het initiatief. Als kanttekening wordt er gezegd dat het voor leden soms wel een afweging is van argumenten voor en argumenten tegen, waarbij identiteit en de sociale kant soms wordt overschat (Energie de Groeve, 2014).

In grote plaatsen is er minder sprake van een identiteit die is gebaseerd op de plaats, bijvoorbeeld omdat er in steden (zoals Rotterdam) een veelheid woont aan mensen uit diverse sociale klassen, culturen en achtergronden (Blijstroom, 2014). Daarnaast liggen bij grotere plaatsen dorpen die

allemaal een andere identiteit hebben, waardoor het initiatief niet een eenduidige identiteit heeft, omdat ieder dorp een eigen identiteit heeft (OV04: Energie-initiatief in Overijssel, 2014). Dit geldt ook wanneer een initiatief zich richt op meerdere dorpen bij elkaar. In dat geval is het moeilijk om een identiteit van een initiatief op te bouwen omdat de mensen zich vooral met de dorpsgenoten identificeren en niet met mensen uit de buurtdorpen (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014). Echter is een identiteit niet alleen gebaseerd op de plaats waar een initiatief is gestart. Ook de mensen die het starten zijn van invloed op de identiteit.

In het verlengde van de vraag met de stelling over identiteit, is gevraagd waar een identiteit uit blijkt bij het eigen initiatief.

Alle respondenten hebben deze vraag beantwoord. Identiteit wordt gevormd door veel verschillende aspecten. Ieder initiatief heeft een andere identiteit en die identiteit blijkt uit verschillende aspecten. Elk initiatief geeft een ander antwoord op de vraag waar een identiteit uit blijkt. Identiteit bestaat soms uit meerdere aspecten, zoals zowel de regionale begrenzing, de ideële doelstellingen als de democratische werkvorm zonder winstoogmerk (FR04: Energie-initiatief in Friesland, 2014). Deze aspecten zijn te verdelen in de locatie of plaats, de doelstellingen en de opbouw van de organisatie. Voor sommigen speelt identiteit geen rol (zoals bij Stichting Duurzaam Rijssen, 2014).

Hisschemoller (2012) stelt dat de meeste initiatieven worden geassocieerd met een bepaalde plek, zoals een dorp, buurt of stad. In dit onderzoek geeft een deel van de initiatieven aan dat de identiteit voortkomt uit de eigen locatie of plaats. Identiteit komt voor een deel uit het lokaal bezig zijn. Buurtgericht zijn of lokaal opereren is voor een tiental initiatieven datgene wat hun identiteit vormgeeft. Voor een kwart van de 51 initiatieven speelt het lokale een belangrijke rol. Het lokaal actief zijn komt door de aard van de postcodevoorsortering (Zon in Nijmegen, 2014). Hierdoor zijn initiatieven lokaal gericht (Energiecoöperatie Oss, 2014). Een lokale insteek is belangrijk omdat je jezelf ermee onderscheidt van de landelijke bedrijven (UT01: Energie-initiatief in Utrecht, 2014). Het is daarom niet verwonderlijk dat lokaliteit een rol speelt. Dit blijkt uit antwoorden zoals “het is voor en door mensen van het dorp” (GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014; Berhezer Energie coöperatie, 2014; Energiecoöperatie Oss, 2014) en “de voedingsbodem van het initiatief ligt in de gemeente” (ECNoordeveld, 2014). Buurtgerichtheid wordt door een deel gezien als een belangrijk aspect. Buurtgerichtheid is belangrijk, maar het moet kleinschalig(er) en dichterbij huis (Zon in Nijmegen, 2014). De kracht van een lokale vereniging is de laagdrempeligheid en het kunnen inspelen op lokale gebeurtenissen (Meerwind, 2014). Vrijwilligers spelen een rol in de lokale verankering van een initiatief (NB02: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014) evenals het betrokken zijn bij de eigen omgeving van belang is (NH05: energie-initiatief in Noord-Holland, 2014).

Dit zijn aspecten die te maken hebben met het cultureel geografische idee van plaats. Een plaats is meer dan de geografische locatie: het zijn ook de mensen die de plaats creëren (Thrift, 2009). Dit komt naar voren in de antwoorden van een deel van de lokale duurzame energie-initiatieven.

De locatie waar een initiatief gevestigd is heeft een eigen identiteit en die wordt weerspiegeld in het initiatief. Aan zogenaamde representatieve plaatsaspecten is een plaats te herkennen en dat vormt de identiteit van een plaats (Laurier en Philo, 2006). De diversiteit van een plaats is soms terug te zien in de identiteit die de leden uit die omgeving geven aan het initiatief (Blijstroom, 2014).

Eigenschappen als nuchter zijn en pragmatisch te werk gaan worden genoemd als eigen identiteitskenmerken, die overeenkomen met de kenmerken van de plaats waar het initiatief is gevestigd (Energie de Groeve, 2014). Het lokale aspect is buitengewoon belangrijk bij een initiatief (ZH03: energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014).

Echter wordt er ook gesteld dat territoriale begrenzing om praktische redenen is gedaan, niet vanuit een principe (LB01: Energie-initiatief in Limburg, 2014) of omdat er dan een gemeenschappelijk plaatsidentiteit is. Voor sommige initiatieven is de waardeoriëntatie belangrijker. Een duidelijk verhaal en een goede dienstverlening staan daarin centraal, waarbij lokale binding mooi en goed is, maar niet de drager (Zon Deventer, 2014). Het gaat daarbij om de 'omslag van ik naar wij en van consument naar coproductent' (LB01: Energie-initiatief in Limburg, 2014; NB04: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014). Een nieuw soort samenleving staat daarin centraal (Venloenergie, 2014), waar mensen in de wijk actief bezig zijn. Dit heeft als doel de sociale cohesie te vergroten (Berhezer Energie coöperatie, 2014; Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier, 2014; NB03: energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014; GEL04: energie-initiatief in Gelderland, 2014). Dit komt overeen met Putnam (2000) die stelt dat cohesie wordt gecreëerd door sociale maatschappelijke initiatieven, zoals deze initiatieven. Daarbij staan 'samen' en 'lokaal' centraal (Energiecoöperatie Oss, 2014). De werkvorm is vaak democratisch (met leden) (FR04: Energie-initiatief in Friesland, 2014), een combinatie van sociaal en lokaal. Ook de lokale economie wordt belangrijk geacht (Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier, 2014; Duurzaam Hoonhorst, 2014; GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014), bijvoorbeeld wanneer de winst in de gemeenschap blijft (Berhezer Energie coöperatie, 2014).

Locatie en plaats spelen voor een deel van de initiatieven een rol, maar niet bij ieder initiatief.

Andere aspecten waar identiteit uit blijkt zijn gericht op de naam en de website. Een zestal initiatieven gaf aan dat de eigen identiteit blijkt uit de naamgeving en de website. Herkenbaarheid speelt daarbij een rol (NB03: Energie-initiatief in Noord-Brabant; Zeeuwind, 2014; ZH03: Energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014). Een naam is belangrijk voor het kunnen mobiliseren en werven van

leden (LB04: Energie-initiatief in Limburg, 2014). De kracht van een lokale vereniging is de laagdrempeligheid omdat het vertrouwen groter is (Meerwind, 2014). Iets bekends klinkt vertrouwder en betrouwbaar (GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014). Ook van der Heijden et al (2011) stelden dat vertrouwen een rol speelt bij lokale initiatieven. Echter biedt dit niet altijd garantie op enthousiasme van dorpsbewoners (DR07: Energie-initiatief in Drenthe, 2014).

De werkwijze kan ook bepalend zijn voor de eigen identiteit, zoals 'nuchter, praktisch en pragmatisch te werk gaan' (Energie de Groeve, 2014), een 'niet lullen, maar poetsen'-mentaliteit hebben (DR04: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) of pioniers zijn (Kennemerwind, 2014). Een aantal gelijkgestemden creëert ook een gezamenlijke identiteit (Pekela Duurzaam, 2014). De duurzame gangmakers uit de leefomgeving zijn (DR05: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) verbindt de werkwijze met de locatie. Deze aspecten komen overeen met de verwachting die Hauber en Ruppert-Winkel (2010) en Krumdieck en Hamm (2009) schetsen. Zij stellen dat het de werkwijze en visie van een aantal personen is waarop de initiatieven zijn gebaseerd.

Als laatste ontleen een klein aantal hun identiteit aan andere aspecten, zoals de interesse vanuit de gemeenschap, zoals de opkomst bij (voorlichtings)campagnes (DR08: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) en het enthousiasme van de leden (Blijstroom, 2014). Als laatste zijn uniekheid (GEL01: Energie-initiatief in Gelderland, 2014) en een specifiek verdienmodel (ECNoordseveld, 2014) identiteitsvormende aspecten.

Als derde onderdeel van de vraag naar identiteit, is er gevraagd in welke mate er waarde wordt gehecht aan de eigen identiteit. Dit is gedaan omdat een identiteit iets is wat voor iedereen iets anders inhoudt. Voor de een is het slechts datgene waaraan ze herkenbaar zijn (een logo of een naam), voor de ander beschrijft de identiteit datgene wat elkaar bindt (zoals de plaats of het willen verduurzamen van de samenleving). Er zijn verschillende aspecten waarmee een identiteit wordt gevormd. De vraag in hoeverre er waarde wordt gehecht aan de identiteit, is daarmee afhankelijk van de identiteit.

Van de initiatieven waarbij lokaal een bepalend aspect was voor de eigen identiteit, gaf vrijwel iedereen aan dat zij de identiteit belangrijk vonden. Zij hechten er zeer tot zeer veel waarde aan. De identiteit is van belang, omdat het onderscheidend is (GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014), omdat het cruciaal voor een lokale verankering is (NB02: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014) of omdat men ergens bij wil moeten horen (Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier, 2014). Echter geldt dit niet voor iedereen, zoals bij een initiatief dat actief is in meerdere dorpen, waar sprake is van aparte identiteiten en niet van een gezamenlijke (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014).

Aan werkwijzen wordt ook veel waarde gehecht, zoals het zijn van de duurzame gangmakers in de omgeving (DR05: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Hetzelfde geldt voor de naam, die belangrijk wordt geacht voor de herkenbaarheid, maar niet door iedereen.

Er zijn een aantal initiatieven die aangeven dat er niet veel aan de identiteit wordt gehecht. Hierbij zijn de initiatiefnemers van mening dat het resultaat of het halen van de doelen belangrijker zijn dan de identiteit. Zo zijn de naam en de lokale belangstelling niet altijd belangrijk, maar is het resultaat belangrijker (NB01: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014 en DR08: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Als een identiteit helpt bij het verwezenlijken van het doel, dan is dat goed, maar zonder identiteit kan een doel ook gehaald worden (FR03: Energie-initiatief in Friesland, 2014). Identiteit kan echter ook herkenbaarheid betekenen, en dan helpt de identiteit bij het verwezenlijken van doelen (ZH03: energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014). Duurzaamheid is voor deze initiatieven belangrijker dan de identiteit die is gekoppeld aan een plaats of persoon (OV04: Energie-initiatief in Overijssel, 2014). Daarbij speelt de kracht van de lokale massa een groter belang dan de identiteit die door die locatie of mensen wordt gecreëerd (LB03: Energie-initiatief in Limburg, 2014).

Samenvattend hecht niet ieder initiatief waarde aan de eigen identiteit. De identiteit is op veel aspecten gebaseerd, zoals op de plaats, de werkwijze, doelen, naam of de website.

GROEIEN

Groeien is een mogelijkheid om meer mensen duurzaam te laten zijn. Voor een deel van de initiatieven is groeien een doel (LB03: Energie-initiatief in Limburg, 2014), voor anderen alleen een middel of noodzaak. Het allergrootste deel van de initiatieven staat er positief tegenover, een klein deel ziet veel nadelen en ziet groeien als noodzaak om te blijven bestaan. Willen groeien betekent dat iedereen een steentje bij kan dragen aan de verduurzaming van de samenleving (Stichting Duurzaam Rijssen, 2014). En groeiende initiatieven heeft voordelen ten opzichte van het starten van nieuwe initiatieven. Ten eerste hoeft het wiel niet opnieuw te worden uitgevonden (Energie de Groeve, 2014; Duurzaam Diepenveen, 2014; Duurzaam energiecoöperatie Haaren, 2014) en grotere initiatieven hebben meer inkomsten (Duurzaam Hoonhorst, 2014; Meerwind, 2014), hoewel dat ook wordt betwijfeld (Humsterland Energie, 2014). Meer leden betekent naast het financiële aspect meer draagvlak (Energiecoöperatie Oss, 2014) en dat betekent meer resultaten (Kennemerwind, 2014; Blijstroom, 2014). Groeien zorgt daarnaast voor meer draagvlak bij overheden (LB04: Energie-initiatief in Limburg, 2014): je zit als grote partij aan tafel bij de gemeente.

Volgens ECNoordeveld (2014) is groeien een overschatte en slecht doordachte reflex. De voordelen van groeien worden weleens overschat. Groeien heeft zowel voordelen als nadelen. WattPiekt Assen (2014) geeft aan dat de bestuurbaarheid van de coöperatie een probleem kan worden, maar het is

belangrijk om de doelen te halen (ECNoordseveld, 2014). Groeien moet om die reden gebeuren zonder dat het een belasting vormt voor de organisatie (DR04: Energie-initiatief in Drenthe, 2014; GEL03: Energie-initiatief in Gelderland, 2014), want een grote organisatie werkt lastiger (NB03: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014). Het moet niet boven het hoofd gaan groeien (DR05: Energie-initiatief in Drenthe, 2014; UT01: Energie-initiatief in Utrecht, 2014). Op den duur wordt een initiatief professioneel, dan is vrijwilligerswerk geen vrijwilligerswerk meer en daar moeten wel de juiste mensen voor gevonden worden (DR08: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Om te kunnen groeien zijn ook vrijwilligers nodig, maar die zijn soms moeilijk te vinden (Energie Actief Soest, 2014). Het karakter van vrijwilligersorganisatie kan verdwijnen bij groeien, wat het initiatief bedrijfsmatig maakt en het kost geld (Meerwind, 2014). Groeien kan leiden tot vercommercialisering, waardoor niet iedereen zich meer herkent in de organisatie (Zeeuwind, 2014). De herkenbaarheid van de organisatie moet niet verdwijnen als een initiatief wil groeien (Energie-Rijk Zeijen, 2014). De oorspronkelijke uitgangspunten, de kleinschaligheid en de nabijheid mogen niet uit het oog worden verloren als een initiatief groeit (Zon in Nijmegen, 2014). Dit komt overeen met Wachenheim et al. (2001) die stellen dat wanneer een initiatief niet datgene weerspiegelt wat de leden verwachten, dat dat het initiatief schaadt. Groeien kan leiden tot verandering van de organisatie, wat de organisatie kan schaden.

Er zijn ook initiatieven die stellen dat professionalisering een noodzaak is, met oog op de vrijwilligersmoeheid en hoe het in Europa gaat (commerciële economie) (O3 energie, 2014). Een professionele vrijwilligersorganisatie is een tussenweg, waarbij er meer kwaliteit kan worden geleverd dan een klein initiatief kan bieden (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014). De organisatorische kant vraagt om professionalisering (LB01: Energie-initiatief in Limburg, 2014) en dat kan worden bereikt bij een stabiel inkomstenpijl.

Groeien kan belangrijk zijn om de doelen te halen, zoals in het geval van meer leefbaarheid in de buurt, of de energietransitie (Wattpijkt Assen, 2014; De Groene Reus, 2014). Om goed te functioneren is een bepaalde schaal nodig (OV04: Energie-initiatief in Overijssel, 2014). Hoe meer er meedoen, hoe beter, is de gedachte (Zon Deventer, 2014; Zon in Nijmegen, 2014). Groei kan ook in de zin van verspreiding van de positieve berichten over resultaten en voordelen, wat positief is (Duurzaam Diepenveen, 2014).

In het kort is de mening van de initiatieven dat groeien goed is zolang het oogsten tot gevolg heeft (NB04: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014): de positieve effecten (meer duurzaamheid) moeten vooropgesteld worden bij groei. Kwaliteit (het halen van doelen) is belangrijker dan kwantiteit (het aantal leden), maar meer leden is voor het merendeel van de initiatieven wel

noodzakelijk om de doelstellingen te halen. Steg en Vlek (2009) stellen dat invloed van de handeling medebepalend is voor mensen om tot duurzame acties over te gaan. Invloed van de handeling zou kunnen worden gezien als het halen van de doelen. Dat het halen van de doelen belangrijk is voor initiatieven is niet verwonderlijk, ook niet naar aanleiding van wat Steg en Vlek (2009) stellen.

Het grootste deel van de initiatieven wil groeien, maar ze willen wel lokaal blijven (Hoedemaker-Bos). Groeien is vaak niet mogelijk door de postcoderoosregeling (zoals LB01 (energie-initiatief in Limburg, 2014) ondervindt) of omdat een dorp klein is. In een klein dorp zijn de mogelijkheden beperkt (Energie de Groeve, 2014). Soms wil een initiatief ook niet groter groeien dan het dorp groot is (Energiecoöperatie Kubaard, FR02: Energie-initiatief in Friesland, Stichting Duurzaam Hoonhorst, GEL04: Energie-initiatief in Gelderland) of binnen de vereniging (ZH01: Energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014). Groei is mooi, maar moet wel in de lokale omgeving: het verwateren van geld en energie moet voorkomen worden (Stichting Duurzaam Waterland, 2014).

IDENTITEIT EN GROEIEN

Identiteit wordt gevormd door de locatie, door de doelen die men heeft, de naam, de democratische werkvorm en veel andere aspecten. Kijkend naar de meningen over groeien, speelt voor een deel mee dat doelen halen belangrijker is dan groeien. Ook wordt er gesteld dat groeien niet ten kostte mag gaan aan de organisatie en dat de kleinschaligheid niet in geding mag zijn. Sommige initiatieven geven aan dat groeien een doel op zich is, maar die initiatieven hechten bij identiteit vooral aan een naam. Wanneer men groeit, is een naam niet in het geding. Andere aspecten waar een identiteit op berust, staan sneller onder druk wanneer een initiatief groeit. Daarbij valt te denken aan de kleinschaligheid, het lokale karakter of de gezamenlijke doelstellingen (meer mensen is meer meningen en doelen). Andere initiatieven geven aan dat groeien nodig is om doelen te halen, zoals het vergroten van de sociale cohesie, en dat groeien daarmee gewenst is.

Er is de vraag gesteld in hoeverre het mogelijk is dat de identiteit verloren gaat of minder zichtbaar wordt wanneer het initiatief groeit. Daarbij is gevraagd of dat een bezwaarlijk neveneffect is van groeien.

Er is geen eenduidig antwoord te geven op deze vraag. Wat het meest wordt genoemd door de initiatiefnemers is dat de doelen belangrijker zijn dan de eigen identiteit. Hoe meer mensen meedoen, hoe sneller de doelstellingen worden bereikt (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014; WestFriese WindmolenCoöperatie, 2014; Kennemerwind, 2014), waarbij de groei van duurzame energieproductie belangrijker is dan het behoud van het karakter van de eigen groep (Meerwind, 2014). Het groeien mag echter het resultaat niet in de weg staan (FR03: Energie-initiatief in Friesland, 2014). Blijstroom (2014) ziet in dat groeien zorgt voor een nieuwe identiteit. Zowel klein zijn als groot

zijn heeft nadelen. Echter moet er dan wel op worden gelet dat de groep niet uit elkaar groeit (Kennemerwind, 2014), hoewel de schaal van de organisatie niet altijd van invloed is op het maken van de juiste keuzes voor de organisatie (LB01: Energie-initiatief in Limburg, 2014). Groeien en de doelen nastreven gaan dus goed samen, aldus LB01 (Energie-initiatief in Limburg, 2014).

Een deel van de initiatieven geeft aan dat een initiatief lokaal moet blijven, zoals in dorpsverband (Duurzaam Hoonhorst, 2014; GEL03: Energie-initiatief in Gelderland, 2014). Dit kan verband houden met de gemeentelijke identiteit die een rol speelt in het initiatief (Energiecoöperatie Oss, 2014) of de identiteit van de wijk (ZH03: Energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014). Het houdt ook verband met het kleinschalige karakter (GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014). Deelnemers moeten elkaar kennen, zoals in een wijk of vereniging (Venloenergie, 2014) en de communicatie kent zijn kracht in een kleinschalige buurt (Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier, 2014). De Rabobank en Unive worden als 'slechte' voorbeelden genoemd van coöperaties die te groot zijn, waarbij de communicatie en het elkaar kennen niet meer bestaat (FR02: Energie-initiatief in Friesland, 2014). Bereikbaarheid is cruciaal, wat verlies aan identiteit bezwaarlijk maakt (ECNoordseveld, 2014).

De Initiatieven die aangeven dat het verlies aan identiteit bezwaarlijk is, geven daarvoor verschillende redenen. Enerzijds is er de vrees dat geld meer rol gaat spelen, en doelen verwateren (Stichting Duurzaam Waterland, 2014; Energiecoöperatie Kubaard). Anderzijds is er de vrees voor het verlies aan het eigen (de herkenbaarheid) (Berhezer Energie coöperatie, 2014) en er is de vrees dat de basis (leden) en de bestuurders uit elkaar groeien, door verschillen in inzicht en inrichting van de organisatie (Zon in Nijmegen, 2014).

Als er buiten de geografische grenzen wordt gegroeid (van het dorp, de stad of provincie), dan is de mogelijkheid om kleinere coöperaties te starten onder een moederorganisatie (De Groene Reus, 2014). Dit zorgt voor lokale identiteiten, waarmee groei en identiteit hebben samengaan (Zeeuwind, 2014; Wattpiekt Assen, 2014).

Enkele initiatieven zien geen negatief effect van groeien (FR04: Energie-initiatief in Friesland, 2014; DR07: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Anderen geven aan geen eigen gemeenschappelijke identiteit te hebben (Stichting Duurzaam Rijssen, 2014; LB03: Energie-initiatief in Limburg, 2014; GEL01: Energie-initiatief in Gelderland, 2014) of geven aan dat spanningsvelden als deze er nou eenmaal zijn (NB02: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014).

De initiatieven die aangeven dat het niet bezwaarlijk is dat identiteit verloren gaat, geven aan dat de doelen van groter belang zijn dan de identiteit, of ze geven aan dat er op kleinere schaal identiteiten worden gevormd.

Concluderend kan worden gesteld dat de doelen wederom van belang zijn en dat de meningen over het verlies aan identiteit verschillen. Een groep stelt dat de doelen belangrijker zijn en een groep stelt dat het lokaal blijft, zodat het niet groeit, waarbij er geen sprake is van het spanningsveld tussen groeien en identiteit. Deze initiatieven geven aan dat aan de eigen identiteit (vaak lokaal gebaseerd) veel waarde wordt gehecht en dat komt terug in hun plannen om lokaal te blijven handelen. Het spanningsveld tussen identiteit en groeien wordt dus door de initiatieven herkend, maar een deel geeft aan dat de doelen belangrijker zijn dan de identiteit, en het verlies van identiteit dus dan maar laten gebeuren.

SOCIALE COHESIE.

Sociale bewegingen creëren sociaal kapitaal doordat er een nieuwe identiteit wordt gevormd en doordat mensen hun sociale netwerk wordt vergroot (Diani, 1997; Putnam, 2000). Het belang van kleinschalige informele groepen is van belang bij hoe men zich met elkaar identificeert (Wuthnow, 1998). Lokale energie-initiatieven hebben een positieve werking op de sociale cohesie, omdat het mensen in contact met elkaar brengt (Kloppenburger et al., 1996; Stokman, 2011). Een grotere sociale integratie zorgt voor meer sociaal kapitaal (Gough en Olofsson, 1999). Dit zorgt voor meer vertrouwen in de mensen in de buurt (Chan et al., 2006). Om die reden zijn duurzaamheidsinitiatieven ook van positieve invloed op de leefbaarheid van een buurt of dorp. Een van de onderdelen van het conceptuele onderzoeksmodel is het sociale effect. In deze subparagraaf zal op dat effect worden ingegaan.

Bij het onderwerp identiteit is laten zien dat de identiteit kan voortkomen uit de eigen locatie of plaats. Sociale cohesie is plaatsgebonden en is naar verwachting ook zichtbaar in een deel van de initiatieven. De identiteit kan worden gevormd door de mensen die bij het initiatief betrokken zijn en die mensen komen vaak uit de buurt waar de positieve sociale werking van een initiatief zichtbaar kan zijn.

De provincie Drenthe is gebruikt als proefgroep voor de vragenlijst. In die vragenlijst ontbreekt nog de vraag over sociale cohesie. Enkele antwoorden op de vragenlijsten neigden naar de sociale werking van de initiatieven. Omdat sociale cohesie een kernthema is van sociale planologie, maar nog meer omdat het hoort bij de thema's lokaal en identiteit, is er besloten om een vraag op te nemen over sociale cohesie. 40 initiatiefnemers hebben de vraag over sociale cohesie beantwoord. De vraag was: in hoeverre merkt u dat de sociale cohesie/leefbaarheid in het dorp, buurt of wijk wordt versterkt doordat mensen met elkaar in contact komen door uw initiatief?

Antwoorden op deze vraag geven het gezichtspunt weer van de initiatiefnemers. Of de sociale effecten ook merkbaar zijn voor mensen die lid zijn van een initiatief of voor die mensen die niet lid

zijn, is niet te meten met de antwoorden van de initiatiefnemers. Daarnaast kunnen antwoorden vooringenomen (*biased*) zijn, wat wil zeggen dat men ziet wat men wil zien. Of dit het geval is, is moeilijk vast te stellen, maar niet uit te sluiten.

Antwoorden op deze vraag variëren sterk. Een zestal initiatieven geeft aan dat ze nog maar net zijn begonnen en dat daarom nog niet zichtbaar is of er een positief sociaal effect zal optreden. De groep die stelt dat er geen versterking is van de sociale cohesie (ongeveer een zesde van de respondenten) geeft verschillende argumenten. Een van de genoemde redenen is dat de leden/bevolking vooral kijkt naar de eigen portemonnee. Men is vooral geïnteresseerd in wat het hem/haar oplevert (NB01: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014) omdat iedereen zijn energierekening wel naar 0 wil brengen (Venloenergie, 2014). Dit komt overeen met het idee van Fine en Harrington (2004) die zich afvragen of de maatschappij nu bestaan uit *loners* in plaats van *joiners*. Het eigenbelang blijkt vaker voorop te staan. Het initiatief kan ook meer op het individu gericht zijn dan op de samenleving (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014).

In sommige gevallen valt een sociaal effect niet genoeg op, zoals wanneer het niet leidt tot meer klanten (via mond op mond reclame)(Duurzaam Hoonhorst, 2014). Of wanneer er veel activiteiten zijn die de leefbaarheid bevorderen, waardoor de bijdrage van het initiatief niet meetbaar is (NB03: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014). Het is ook mogelijk dat het effect slechts van korte duur is (Humsterland Energie, 2014).

Bijna de helft van de initiatieven geeft aan dat er een positief effect enigszins tot grote mate zichtbaar is. De groep die stelt dat het enigszins zichtbaar is, stelt dat ze nog te kort bezig zijn, dat het op kleine schaal zichtbaar is of dat ze een bijdrage leveren aan de grotere groep activiteiten. NB02 (Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014) stelt dat mensen elkaar spreken waar ze individueel mee bezig zijn. Nu ontdekken ze dat er nog meer mensen mee bezig zijn en ontstaat er het gevoel van 'samen komen we verder'.

De groep die aangeeft dat er in grote mate sprake is van een versterking van de sociale cohesie, geeft aan dat data zichtbaar is in het dorp door de oprichting van buurtplatforms, het samen doen van dingen en de trots die het initiatief creëert. Men is trots samen als dorp iets te doen (GEL01: Energie-initiatief in Gelderland, 2014; O3 energie, 2014). Daarbij worden er vrienden gemaakt dicht bij huis, terwijl er verschillende onderwerpen worden behandeld in gemengde groepen: katholiek en atheïsten bij elkaar (Duurzaam Hoonhorst, 2014). Dit duidt op een positief effect op de sociale cohesie en op wat Putnam (2000) bridging noemt. Het versterken van sociale cohesie kan ook een startpunt zijn van het initiatief (NH04: Energie-initiatief in Noord-Holland, 2014) (het vormt het

draagvlak voor de activiteiten) of een van de doelen (Energiecoöperatie Oss, 2014) (een band opbouwen op het gebied van duurzaamheid).

Het tegenovergestelde van meer sociale cohesie kan worden gevonden bij windmolenparken. Spanning tussen voor- en tegenstanders wordt toegeschreven aan een nimby-gevoel, wat niet een vergrootte cohesie in het gehele dorp met zich meebrengt (Meerwind, 2014). Het hangt daarom van het project af of het positief of negatief is voor de sociale cohesie (Zeeuwind, 2014). Betrokkenen mee laten beslissing in een vroeg stadium van de plannen is essentieel voor het laten slagen van plannen. Dit lijkt in te gaan tegen McLaren Loring (2007), Walker (2008) en Rogers et al. (2008) die stellen dat een initiatief meer sociale acceptatie/cohesie van duurzame projecten creëert, maar in hoofdlijnen wordt datgene wat McLaren Loring (2007), Walker (2008) en Rogers et al. (2008) stellen herkend. Slechts in enkele gevallen heeft een initiatief een negatieve werking op de acceptatie van projecten. Dit zijn voornamelijk de windmolens, waar over het algemeen meer weerstand tegen is (Wolsink, 2007).

Samenvattend kan worden gesteld dat een groot deel van de initiatieven van mening is dat de initiatieven een positieve werking hebben op de sociale cohesie van het dorp of de wijk. Een klein deel is nog te kort geleden gestart om er uitspraken over te doen. Een laatste deel geeft aan dat er geen effect is op de sociale cohesie of een negatief effect op de sociale cohesie van het dorp. Voor een tiende van de initiatieven is het versterken van de sociale cohesie of leefbaarheid een van de doelen of het startpunt.

SAMENWERKEN

Veel aspecten hangen samen in de energietransitie met de lokale duurzame (energie) transitie. Groeien is gezien als een van de belangrijke mogelijkheden om lokaal duurzaam te worden. Dit is vaak vastgelegd in doelen van initiatieven. Identiteit speelt daarbij een rol, maar bij groeien worden de doelen vaak belangrijker geacht dan de identiteit.

Belangrijk voor kunnen groeien en verduurzamen is dat iets samen wordt ondernomen. Een aantal initiatieven geeft aan dat het wiel opnieuw moeten uitvinden niet handig is. Samenwerken met verschillende partijen is daarmee belangrijk. Drie belangrijke groepen actoren zijn de overheid, de burgers en de markt (zie bijvoorbeeld de positioneringdriehoek van Mouwen, 2004). Deze actoren zijn verschillend en werken vanuit verschillende punten. Samenwerking tussen die actoren verbetert het verduurzamingproces van de samenleving (IEA, 2010). De overheid heeft de mogelijkheid om wetten te maken die bedrijven en burgers in de richting van een meer duurzame samenleving sturen en kan op allerlei manieren de initiatieven ondersteunen. De markt heeft de mogelijkheid om te veranderen, het heeft de middelen, maar het ontbreekt hen aan de slagkracht van de overheid op

het gebied van wet- een regelgeving. Burgers zijn afhankelijk van de kaders van de overheid. Zij beschikken vaak wel over middelen, maar kennis en technologie komt vanuit de markt.

Actor 1: de overheid

De overheid heeft gemeenschappelijke onderwerpen met de burgerinitiatieven, zoals op het gebied van duurzaamheid, sociale cohesie en burgerparticipatie (Klopstra en Schuurs, 2013). Samenwerken is belangrijk (van der Heijden, 2011). De overheid kan verschillende rollen hebben bij een lokaal duurzaam energie-initiatief. Klopstra en Schuurs (2013) onderscheiden vijf verschillende rollen: die van coach, facilitator, dienstverlener, participant en coproducent. Samenwerken zorgt voor gezamenlijke doelen en is effectiever, omdat het duurzaamheidsprobleem niet door een van de drie actoren apart kan worden benaderd (IEA, 2010).

De decentrale overheid heeft meer bevoegdheid gekregen omtrent duurzaamheid. Gemeentes komen voor de keus te staan hoe er wordt omgegaan met lokale duurzame energie-initiatieven (Klopstra en Schuurs, 2013). Vaak is er geen antwoord op de burger die het initiatief neemt op het gebied van energietransitie (VNG Denktank, 2013). De ministeries van EZ en Financiën zijn bepalend voor het handelingsperspectief van de initiatieven, omdat zij verantwoordelijk zijn voor beleid en subsidies (Elzenga en Schwenke, 2014). Desondanks zijn het vaak de gemeentes die voor de keuze staan om met deze burgerinitiatieven samen te werken.

Iedere gemeente gaat anders om met lokale duurzame energie-initiatieven (Elzenga en Schwenke, 2014; NL Energie en Klimaat, 2010). Dit komt zowel door de verschillen tussen de gemeentes als door de verschillen tussen de initiatieven. De initiatieven is gevraagd welke rol zij de overheid zouden willen zien hebben. De vraag is open gesteld, maar de antwoorden bieden mogelijkheid om ze te groeperen naar de indeling van Klopstra en Schuurs (2013). In tabel 6 zijn de rollen van de overheid genoemd en het aantal malen dat door de initiatiefnemers een bepaalde rol is genoemd.

Tabel 6. Mogelijke rollen van de overheid.

Mogelijke rol van de overheid (naar Klopstra en Schuurs, 2013)	Aantal maal genoemd
Geen rol	1
Coach/informatieverstrekker/overlegpartner	6
Facilitator	23
Dienstverlener	4
Participant	5
Coproducent	1
<i>Ander open antwoord</i>	11

Niet alle antwoorden passen binnen het model van Klopstra en Schuurs (2013). Open antwoorden zoals 'niet te veel', liever niet teveel samenwerking' waren niet te plaatsen en zijn ondergebracht

onder het kopje ander open antwoord. Uit de tabel valt op te maken dat een groot deel van de initiatieven de overheid een faciliterende rol wil laten hebben. Een ander open antwoord is dat de wijkidentiteit bij samenwerken met de overheid verloren zou gaan (ZH03). Slechts een initiatief stelt dat het geen taak voor de overheid is om samen te werken met lokale duurzame energie-initiatieven. Dit geeft aan dat vrijwel elk initiatief openstaat voor een mate van hulp of samenwerking met de overheid. Zij zien zich niet als grassroots organisatie die niets met de overheid te maken moet hebben, maar zijn van mening dat er een nut of noodzaak is in de samenwerking met de overheid. Hieronder volgt per rol een korte uitleg wat de gewenste rol van de overheid is, volgens de initiatieven.

De rol van coach of informatieverstrekker

De identiteit en onafhankelijkheid mogen niet worden geschaad (ECNoordseveld, 2014; DR05: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) in een samenwerking met de overheid. Adviseren (ECNoordseveld, 2014) en informatie verschaffen (DR07: Energie-initiatief in Drenthe, 2014; WestFriese WindmolenCoöperatie, 2014) of een helpende hand bieden zonder te bepalen wat er gebeurd is wat centraal moet staan (Zon Deventer, 2014). De overheid kan ook aangeven voorstander te zijn van dergelijke initiatieven (Zeeuwind, 2014).

De rol van facilitator

De rol van facilitator is die van een overheid die belemmeringen weghaalt (Pekela Duurzaam, 2014) en op het gebied van regelgeving (beleid) de initiatieven helpt (Wattpiekt Assen, 2014; Zon in Nijmegen, 2014; NB03: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014; LB03: Energie-initiatief in Limburg, 2014), zoals op het gebied van het belastingregime. Riebeek (2013) vond dit – evenals financiering – als een van de randvoorwaarden voor succes van een initiatief. De overheid kan procesgeld geven, om een initiatief een duwtje in de rug te geven (Energie-Rijk Zeijen, 2014; GEL04: Energie-initiatief in Gelderland, 2014; LB03: Energie-initiatief in Limburg, 2014). Daarnaast kan het koffiegeld betalen bij een informatieavond (Duurzaam Hoonhorst, 2014) of een ruimte ter beschikking stellen (Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier, 2014). Daarbij is het van belang dat de overheid maatschappelijke veranderingen (zoals een overstap naar een participatiesamenleving) niet doet uit bezuinigingsoverwegingen, maar door burgers meer verantwoordelijkheden te geven (Zon in Nijmegen, 2014). Daarbij moet het vertrouwen op de kracht van de burgers (Blijstroom, 2014) en niet de neiging hebben zich een initiatief toe te eigenen (LB01: Energie-initiatief in Limburg, 2014). Ook kunnen overleggen met de initiatieven behoort tot de rol van facilitator (Meerwind, 2014), evenals een stimulerende/ ondersteunende overheid (UT01: Energie-initiatief in Utrecht, 2014; Berhezer Energie coöperatie; DR08: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) dat een netwerk kan delen met een initiatief (Energiecoöperatie Oss).

Dit idee komt overeen met de nog uit te werken ideeën rondom de participatiesamenleving. Daarin is de burger de initiatiefnemer en de overheid faciliteert (Rijksoverheid, 2013).

De rol van dienstverlener

De dienstverlenende overheid geeft financiële middelen aan initiatieven om de door hen losgelaten nutsvoorzieningen terug te krijgen in de vorm van de initiatieven (DR09: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Via startsubsidies kunnen initiatieven verder worden geholpen (FR04: Energie-initiatief in Friesland, 2014), maar ook met informatie- en netwerkdeling (De Groene Reus, 2014) en de ontwikkeling van projecten (GEL01: Energie-initiatief in Gelderland, 2014).

De rol van participant

De overheid als participant houdt in dat de overheid een gelijkwaardige partner in de samenwerking is (Stichting Duurzaam Waterland, 2014), bijvoorbeeld op beleidsmatig niveau (NB02: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014), cofinanciering en lange termijn doelstellingen (LB04: Energie-initiatief in Limburg, 2014). Samen projecten uitvoeren is het idee (Venloenergie, 2014; OV04: Energie-initiatief in Overijssel, 2014).

De rol van coproductent gaat verder, waarbij de overheid invloed heeft op het beleid van het initiatief. Ook kan er een vorm worden bedacht waarbij de overheid een medewerker van het initiatief in dienst neemt die als tussenpersoon kan dienen tussen de overheid en het initiatief (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014).

Overige antwoorden geven aan dat de overheid mag samenwerken, mits het bijdraagt aan het resultaat. Dit kan door meer te focussen op lokale duurzaamheid. Volgens enkelen is de overheid er niet toe in staat om samen te werken, aangezien de kennis ontbreekt bij de lokale overheid.

Het allergrootste deel van de initiatieven wil dus samenwerken met de overheid, maar de overheid mag dan geen invloed hebben in het beleid van het initiatief. De initiatieven willen de macht in eigen hand houden en geen gezamenlijke plannen maken met de overheid. Slechts een aantal ziet ook de voordelen van een verdergaande samenwerking met de overheid, waar samen met de overheid beleid wordt bepaald.

Actor 2: de markt.

De energietransitie is een transitie die door de maatschappij (de overheid, de bedrijven en de burgers) moet worden omarmd. Daarvoor is samenwerking belangrijk (SER, 2013). In de positioneringdriehoek van Mouwen (2004) komt naar voren dat bij burgerorganisaties ook de markt van belang is. Echter is niet duidelijk wat de precieze rol van de markt kan zijn. Bedrijven op verschillende schaalniveaus hebben te maken met lokale duurzame energie-initiatieven, zoals in het

geval van het creëren van een lokale economie (Elzenga en Schwencke, 2014). De mate van samenwerking kan sterk verschillen. Bedrijven ruimte ter beschikking stellen, zoals op daken, om zonnepanelen op neer te leggen. Daarnaast zijn energieleveranciers nodig voor de teruglevering van de elektriciteit aan het lichtnet. In sommige gevallen zijn gespecialiseerde bedrijven nodig voor het aanleggen en aansluiten van de zonnepanelen. Op het gebied van regelgeving en economische en technische haalbaarheid kunnen opkomende lokale energie-initiatieven geholpen worden (Dunning en Turner, 2005). Ook kennisuitwisseling is mogelijk. Een verdergaande samenwerking kan bestaan uit cofinanciering of het gezamenlijk opzetten van het initiatief. Dit laatste komt niet voor in de steekproef. Een samenwerking tussen overheid, bedrijven en burgers wel.

Een klein deel van de respondenten waren gestart door bedrijven. Zij stellen dat de energiebedrijven niet zijn geïnteresseerd om samen te werken, of dat ze de initiatieven lastig vinden (NB01: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014; UT01: Energie-initiatief in Utrecht, 2014).

Initiatieven die zijn gestart bij een samenwerking tussen bedrijven, burgers en overheid geven aan dat samenwerken geen probleem is (ZH01: Energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014) altijd beter kan (DR04: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Er wordt echter ook gezegd dat er moet worden opgepast voor het uit handen geven van ontwikkelingen aan grote partijen (zoals energiebedrijven), wat een verlies aan lokale voordelen zou betekenen (GEL03: Energie-initiatief in Gelderland, 2014).

In figuur 5 zijn meerdere rollen van de markt genoemd. Deze rollen gaven verschillende maten van samenwerking aan tussen bedrijven en lokale duurzame energie-initiatieven. Uit de antwoorden van de initiatieven is niet op te maken in hoeverre een samenwerking mag gaan op de schaal van figuur 5. Daarmee is figuur 5 niet te gebruiken als schaalverdeling en zal er ingegaan worden op de overeenkomsten van de antwoorden van de initiatieven.

De samenwerking die initiatieven voor ogen hebben verschilt. Het allergrootste gedeelte heeft geen moeite met samenwerken met marktpartijen of werkt al samen met bedrijven. De eerste vorm van samenwerken wordt gevonden in het beschikbaar stellen van daken door bedrijven, zodat er zonnepanelen op kunnen worden geplaatst (FR02: Energie-initiatief in Friesland; FR03: Energie-initiatief in Friesland; NB01: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014; Duurzaam Hoonhorst, 2014; ZH03: Energie-initiatief in Zuid-Holland, 2014).

Het inhuren van expertise is een vorm van samenwerken waar een deel van de initiatieven gebruik van maakt (Kennemerwind, 2014, Duurzaam Diepenveen, 2014), want meer kennis is meer macht (De Windvogel, 2014). Grote partijen zijn alleen wenselijk als adviesdienst (GEL03: Energie-initiatief in Gelderland, 2014). Samenwerken met energiebedrijven is samenwerken met de duivel, aldus O3

energie (2014), maar desondanks belangrijk. Samenwerken is nodig, maar daarbij moet een initiatief bij de centrale waarden en identiteit blijven (NB06; DR05). Het behouden van de eigen identiteit is belangrijk (GEL04). In het verlengde daarvan stelt Meerwind (2014) dat een bedrijfsvoering waarbij je de deskundigheid van de leden kunt gebruiken de voorkeur heeft. Dit bespaart kosten. Samenwerken met leveranciers is ook een van de samenwerkingsvormen, waarbij er een klant en leverancierverhouding bestaat.

Een aantal initiatieven heeft geen moeite met samenwerken met marktpartijen, zolang het geen eenrichtingsverkeer wordt (men moet op gelijke voet handelen) en waarbij de commercie van ondergeschikt belang blijft. Dit ligt in het verlengde van Porter en Kramer (2011) die stellen dat bedrijven niet alleen naar economische winst moeten kijken, maar ook naar maatschappelijke winst. Als maatschappelijke winst wordt meegenomen in de beslissing tot samenwerken, dan krijgt de commercie een kleinere rol.

Vrijwel de helft van de initiatieven geeft aan (zeer) positief tegen samenwerking aan te kijken, of werken al samen. Als reden daarvoor wordt het bereiken van het verdienmodel genoemd (ECNoordseveld, 2014), alsmede de regionale economie (FR04: Energie-initiatief in Friesland, 2014) en imagoverbetering van lokale bedrijven zoals een verkeersoverlastveroorzakende supermarkt (Zon in Nijmegen, 2014). Daarnaast zijn bedrijven ook burgers en kunnen burgers en ondernemers in de regio samen het duurzame energie-initiatief dragen (Zeeuwind, 2014).

Concluderend wordt samenwerken met de markt door bijna ieder initiatief positief of niet negatief benaderd. Er is vooral sprake van niet verregaande samenwerking, zoals bij informatievoorziening, de levering van materialen en het ter beschikking van dakruimte. Enkele initiatieven werken nauwer samen, maar geven aan dat het belangrijk is de eigen identiteit en waarden niet uit het oog te verliezen.

Actor 3. Samenwerken met andere initiatieven, koepels en belangenorganisaties

Het aller grootste deel van de initiatieven is positief over samenwerken met andere initiatieven, koepelverenigingen en belangenorganisaties. Echter stellen ze wel dat er moet worden gekeken naar hoe en wat er wordt gedaan. Een deel van de initiatieven geven aan dat de samenwerking lokaal moet gebeuren (FR02: Energie-initiatief in Friesland, 2014; NB02: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014), ook als het gaat om koepels (NB03: Energie-initiatief in Noord-Brabant, 2014). Anderen geven aan dat samenwerking van geval tot geval moet worden bekeken (zoals FR03: Energie-initiatief in Friesland, 2014). Daarbij mag er niet sprake zijn van eenrichtingsverkeer, waar de input of macht van een kant komt (LB04: Energie-initiatief in Limburg, 2014; Buurtcoöperatie duurzaam

Garenkokerskwartier, 2014). Dit kan gebeuren als de initiatieven die samenwerken verschillend zijn. Er moet niet teveel verschil zijn tussen de initiatieven, zoals in de structuur (Energie Actief Soest, 2014). Samenwerking die niet goed afgewogen is, kan vertragend werken (GEL03: Energie-initiatief in Gelderland, 2014).

De initiatieven willen het nut inzien van een samenwerking. Daarbij stelt men zich de vraag: wat kan je van elkaar leren en wat kan je elkaar geven? (Energiecoöperatie Oss, 2014). Meerwaarde van samenwerken staat daarin centraal (Energie-Rijk Zeijen, 2014), waarbij de samenwerking voor beide partijen interessant moet zijn (GEL01: Energie-initiatief in Gelderland, 2014). Daarnaast moet er in de gaten worden gehouden of de doelen wel worden bevorderd door de samenwerking (Stichting Duurzaam Waterland, 2014).

Argumenten voor samenwerken richten zich op meerdere aspecten. Allereerst zorgt samenwerken voor kansen op het gebied van groeien. Als grootste voordeel van samenwerken wordt het delen van kennis genoemd (onder andere door 14 initiatieven) Kennisdeling voorkomt dat initiatieven opnieuw het wiel moeten uitvinden (Duurzaam Diepenveen, 2014). Echter kost netwerken veel tijd, terwijl die tijd ook besteed had kunnen worden aan projecten (Duurzaam Hoonhorst, 2014). De koepelorganisaties worden gezien als nuttig voor het verspreiden van kennis en informatie (Stichting Duurzaam Rijssen, 2014). Het kan initiatieven ook op nieuwe ideeën brengen. Naast kennisdeling is er ook sprake van kostendeling, in het geval van het inhuren van een adviserende partij. Praktisch advies/specialistische kennisvergaring is daarom ook een voordeel van samenwerken. De samenwerking met andere burgerinitiatieven wordt ook bestempeld als belangrijk omdat het de maatschappelijke beweging beter duidt (Zon in Nijmegen, 2014). Dat het van onderuit komt wordt met samenwerken beter aangeduid: dan zijn het niet groepjes individuen die bottom-up de maatschappij proberen te veranderen, maar dan is het een netwerk van burgers dat de maatschappij wil veranderen.

Ten tweede is er de mening dat duurzaamheid alleen vruchten kan afwerpen op het moment dat er wordt samengewerkt (DR07: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Er is volgens een deel van de initiatieven een wildgroei van initiatieven en het overzicht is weg. Samenwerken kan er dan voor zorgen dat de initiatieven elkaar helpen, maar het kan er ook voor zorgen dat het kaf van het koren wordt gescheiden (DR07: Energie-initiatief in Drenthe, 2014). Samenwerken bevordert daarnaast de duurzaamheid (DR08: Energie-initiatief in Drenthe, 2014), omdat er samen kan worden gewerkt aan de verduurzaming van de samenleving. Dit is voor de meeste initiatieven de reden geweest om te starten.

Argumenten tegen samenwerken zijn dat het overbodig is, omdat het alleen maar extra overleg creëert (Zon Deventer, 2014) en dat het beperkte voordelen heeft, omdat sommige partijen zich als speler op de markt begeven (UT01: Energie-initiatief in Utrecht, 2014, NH07: Energie-initiatief in Noord-Holland, 2014). Vercommercialisering van samenwerking ligt volgens een klein deel van de initiatieven op de loer. Tijd is een belangrijk aspect, omdat veel initiatieven worden gerund door vrijwilligers (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014), die er niet alle tijd in willen en kunnen stoppen. Dit kwam ook naar voren bij de dataverzameling voor dit onderzoek. Enkele initiatieven meldden dat ze geen tijd hadden voor het onderzoek, omdat ze tijd wilden besteedden aan de projecten of omdat het moest worden gedaan door vrijwilligers die er niet alle tijd voor hebben.

In sommige gevallen wordt hulp door nieuwe initiatieven geweigerd, wat leidt tot frustratie bij initiatieven die hun kennis willen delen (DR04: Energie-initiatief in Drenthe, 2014) en anderen willen helpen. Samenwerken klinkt heel nuttig en voordelig, maar in de realiteit blijkt dat de initiatieven niet voor niets van onderaf beginnen: men is eigenzinnig en wil soms een eigen plan trekken (Duurzaam Energiecoöperatie Haaren, 2014).

Al met al zien de meeste initiatieven positieve aspecten aan het samenwerken met andere initiatieven, waarbij kennisdeling het meest wordt genoemd. Daarnaast is de gedachte dat je samen sterker staat. Echter wijst een deel van de initiatieven erop dat er goed moet worden afgewogen in hoeverre er wordt samengewerkt. Een klein deel geeft aan dat er te weinig positieve kanten zitten aan samenwerken.

CONCLUSIE

Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in lokale duurzame energie-initiatieven en hun mogelijke rol in de energietransitie. Daarbij lag de focus op de eigenheid van de initiatieven en hoe er vanuit de initiatieven wordt gedacht over verschillende aspecten. Deze aspecten (groeien, samenwerken) spelen een rol bij de initiatieven en deze aspecten zijn van belang in de energietransitie. Ook de eigen identiteit en sociale aspecten spelen een rol in dit onderzoek en in de eigenheid van lokale duurzame energie-initiatieven. Al deze aspecten zijn in het theoretisch kader naar voren gebracht als belangrijke onderwerpen voor het vergroten van het positieve effect van de initiatieven op de energietransitie. De energietransitie is de transitie naar een duurzamer energiegebruik in Nederland en wereldwijd. De lokale duurzame energie-initiatieven houden zich bezig met duurzame energie, van energiebesparing tot energieopwekking.

HOOFDVRAAG

De hoofdvraag die in dit onderzoek centraal staat is: hoe kunnen lokale duurzame energie-initiatieven, vanuit hun eigenheid, een bijdrage leveren aan de energietransitie van de maatschappij? De eerste deelvraag die is gebruikt om de hoofdvraag te beantwoorden is wat de energietransitie inhoudt.

CONCLUSIES UIT HET THEORETISCH KADER

In het theoretisch kader is uitgebreid ingegaan op energie in Nederland en de noodzaak tot verduurzaming van het energiegebruik van de samenleving. Dit kan worden bereikt door substitutie van energiebronnen en energiebesparing. In het kort is dit het idee van de energietransitie. Lokale energie-initiatieven kunnen een bijdrage leveren aan de energietransitie. De tweede deelvraag richt zich op de actoren die een rol spelen in de energietransitie. In de paragraaf Actorennetwerk in het theoretisch kader zijn de groepen actoren burgers, bedrijven, overheden en lokale duurzame energie-initiatieven genoemd. Dit zijn de actoren die een rol spelen in de energietransitie.

In het theoretisch kader is ingegaan op wat er wordt verstaan onder lokale duurzame energie-initiatieven. Daarbij is naar voren gekomen dat de plaats een rol speelt, evenals duurzaamheid en het feit dat het in veel gevallen burgers zijn die een initiatief starten. De eigenheid van de initiatieven bestaat uit de identiteit, de reden van oprichting, het lokale sociale aspect en de activiteiten van de initiatieven. Vanuit de eigenheid worden door de initiatieven doelen gesteld. Deze doelen houden vaak verband met waarom men is gestart met het initiatief.

Deze aspecten zijn behandeld in het theoretisch kader en geven een algemeen beeld over de energietransitie, de lokale duurzame energie-initiatieven en groepen actoren die van belang zijn bij de energietransitie.

CONCLUSIES UIT DE RESULTATEN

Allereerst zal er worden ingegaan op de eigenheid, vervolgens op hoe die eigenheid te gebruiken is in de energietransitie, kijkend naar de verschillende aspecten.

De eigenheid bestaat uit een heel aantal factoren. Allereerst is er gekeken naar de werkzaamheden. Die werkzaamheden houden allemaal verband met energie. Uit de resultaten komt naar voren het grootste deel van de initiatieven zich bezighouden met het verstrekken van informatie en materiaal. Daarnaast richten veel initiatieven zich op het inkopen, verkopen en opwekken van elektriciteit. Al deze activiteiten dragen bij aan de energietransitie.

De eigenheid bestaat ook uit de grootte en organisatiestructuur. Initiatieven kunnen groeien en zijn vaak opgericht in de vorm van een coöperatie, wat leden mede-eigenaar maakt. Dit sociale aspect draagt bij aan de participatiesamenleving, waarin de burger meer het initiatief neemt. Dit doen zij gelijkwaardig en samen.

Ook beweegredenen dragen bij aan de eigenheid van een initiatief. Driekwart van de initiatiefnemers geeft aan dat duurzaamheid een belangrijke motivatie was om het initiatief te starten. Dit houdt in dat het doel van die organisatie gelijk is aan het indirecte doel van de energietransitie: de onduurzame situatie rondom energie veranderen. In de categorisatie van Elzenga en Schwencke (2014) is vrijwel elk initiatief begonnen met een reden die valt binnen de categorie 'energietransitie versnellen' en 'duurzaamheid'. Energiekosten reduceren is ook een belangrijke drijfveer, evenals het verkrijgen van meer zeggenschap over de eigen energievoorziening en de leefomgeving. Energie in eigen hand nemen wordt ook belangrijk gevonden.

Als laatste is de identiteit bepalend voor de eigenheid. Die identiteit wordt voor een deel van de initiatieven gevormd door de plaats, voor een ander deel is buurtgerichtheid belangrijk. Ook de werkwijze, de naam, de website en de identiteit van initiatiefnemers is van belang. Aan de eigen identiteit wordt waarde gehecht, vooral als de identiteit gevormd wordt door de plaats. Enkele initiatieven hechten meer waarde aan het resultaat dan aan de identiteit. Voor een deel is het belangrijk voor de herkenbaarheid. Hiermee is de vierde deelvraag beantwoord, die zich richtte op waar een identiteit uit blijkt of wordt gevormd.

De eigenheid een aantal aspecten. Vanuit de beweegredenen en activiteiten dragen lokale duurzame energie-initiatieven bij aan de verduurzaming van de samenleving. En vanuit die eigenheid wordt er op een bepaalde manier tegen groeien en samenwerken gekeken. Groeien in aantal leden en samenwerken zijn beide onderzocht.

Om het effect van de initiatieven te vergroten, is groeien van de organisatie mogelijk. Dit heeft als voordeel dat er meer draagvlak is, meer projecten kunnen worden gerealiseerd en dat er meer duurzame elektriciteit wordt opgewekt op lokale schaal. Samenwerken wordt als veelbelovend bestempeld, omdat die drie actoren (overheid, markt en burger) samen meer kunnen bereiken dan wanneer zij alleen handelen. Lokale initiatieven bieden de mogelijkheid de overheid, markt en burgers bijeen te brengen om de energietransitie vorm te geven. Het allergrootste deel van de initiatieven wil groeien, maar ze willen wel lokaal blijven. Daarnaast is groeien niet altijd mogelijk door de postcoderegeling. Een deel van de initiatieven wil niet groeien, omdat het ten koste kan gaan van de herkenbaarheid, de kleinschaligheid of omdat het betekent dat het initiatief moet professionaliseren.

Kijkend naar de meningen over groeien en identiteit, zijn de meningen verdeeld. Deelvraag 6 gaat over de vraag in hoeverre er sprake is van een frictie tussen groeien en de eigen identiteit. Een deel stelt dat de doelen belangrijker zijn dan de identiteit. Echter stelt een ander deel dat er aan de eigen identiteit waarde wordt gehecht en dat ze lokaal willen blijven opereren. Het spanningsveld tussen groeien en identiteit wordt door de initiatieven herkend en ze gaan er verschillend mee om.

Samenwerken met de overheid wordt als positief gevonden door vrijwel elk initiatief. Daarbij kan de overheid faciliterend ondersteunen, aldus meer dan de helft van de initiatieven. Een vijfde van de initiatieven wil dat de overheid meer doet, en ziet de overheid als dienstverlener, participant of coproductent. Deelvraag 8 beantwoordend staat het grootste deel van de initiatieven positief tegenover samenwerken en worden de voordelen ervan ingezien.

Samenwerken met bedrijven wordt door bijna ieder initiatief positief of niet negatief benaderd. Bedrijven kunnen faciliterend zijn (dak ter beschikking stellen, elektriciteit afnemen), maar ook informatie delen. Ook het inhuren van expertise wordt belangrijk geacht, waar samenwerken met bedrijven voor nodig is. Een aantal initiatieven geeft aan dat beide partijen profijt moeten hebben van de samenwerking.

Samenwerken met andere actoren (zoals belangenverenigingen of overkoepelingorganisaties) en met elkaar wordt zeer positief benaderd door de meeste lokale duurzame energie-initiatieven. Argumenten daarvoor zijn vooral kennisdeling en samen sterker staan.

De conclusie op de hoofdvraag is dat eigenheid van de initiatieven een bijdrage kan leveren aan de energietransitie van de maatschappij. De eigenheid laat zien dat door het grootste deel van de initiatieven wordt gehandeld vanuit duurzaamheidsmotieven. Het doel van veel initiatieven is om duurzaam energie op te wekken, of om te verduurzamen door bijvoorbeeld isolatie. Dit draagt bij

aan de verduurzaming van de samenleving. Vanuit de eigenheid staan lokale duurzame energie-initiatieven positief tegenover groeien en samenwerken. Zowel groeien als samenwerken kunnen bijdragen aan de verduurzaming van de samenleving. Lokale duurzame energie-initiatieven kunnen dus door te groeien en door samen te werken met overheden, de markt en elkaar vanuit hun eigenheid een bijdrage leveren aan de energietransitie.

Sociale cohesie is een zijpad van het onderzoek. Het is verwoord in deelvraag 7 en het is opgenomen in het conceptueel onderzoeksmodel. Het is in het onderzoek opgenomen, omdat lokale groepen ook een sociaal effect kunnen hebben, naast een duurzaam effect. Een groot deel van de initiatieven is van mening is dat de initiatieven een positieve werking hebben op de sociale cohesie van het dorp of de wijk. Een klein deel is nog te kort geleden gestart om er uitspraken over te doen. Daarnaast kan er ook een negatief effect zijn op de sociale cohesie. Voor een tiende van de initiatieven is het versterken van de sociale cohesie of leefbaarheid een van de doelen of het startpunt. De sociale effecten verschillen dus per initiatief.

REFLECTIE

Dit onderzoek is gebaseerd op redelijk veel data. Mede vanwege het feit dat ik het grootste deel van de initiatieven alleen via de mail kon benaderen, had ik verwacht dat de responsratio laag zou zijn. Echter bleek dat een kwart van de aangeschreven initiatieven mee wilde werken aan dit onderzoek, mede vanwege de eerder genoemde kennisdeling, waar initiatieven positief over zijn. Ook meewerken aan onderzoek is een vorm van samenwerking, waarbij kennis over initiatieven wordt gedeeld en waar iedereen die dat wil wat van kan leren.

Dit onderzoek richt zich op een doelgroep en onderwerp dat veel wordt onderzocht, waardoor ik had verwacht dat initiatieven minder geneigd zouden zijn aan dit onderzoek mee te willen doen. Het enthousiasme van veel initiatieven heeft mij verbaasd. Dataverwerking van alle antwoorden was een hele opgave. Dit is iets om bij de volgende keer bij stil te staan. Open vragen leveren wel veel informatie op, maar al die informatie is lastig te verwerken.

Wanneer ik dit onderzoek opnieuw zou moeten doen, zou ik er meer tijd voor nemen, zodat er ruimte ontstaat om initiatieven te interviewen. Daarnaast zou ik qua planning adviseren niet in de zomervakantie de vragenlijsten te sturen, omdat veel mensen op vakantie zijn en zich na de vakantie door veel mail moeten werken.

De resultaten van mijn onderzoek hebben mij niet verbaasd. Een groot deel komt overeen met de verwachting dat ik kreeg naar aanleiding van het schrijven van het theoretisch kader. Wat wel

opvallend is, is dat een deel waarde hecht aan de identiteit, maar vervolgens stelt dat doelen belangrijker zijn. Samenwerken met overheden en bedrijven wordt gedaan op een laag niveau, waarbij er wel voordelen ontstaan voor de initiatieven, maar ze wel de baas blijven over wat ze doen. Ook dit is niet verassend.

Dit onderzoek heeft zich gericht op lokale duurzame energie-initiatieven die zijn opgericht door burgers. Echter zijn er ook initiatieven en projecten die opgericht zijn door bedrijven of door overheden. De overheid ziet een maatschappij voor zich waarin samenwerken meer centraal komt te staan. Als advies voor vervolgonderzoek zou ik willen adviseren dit onderzoek te doen naar de meningen van bedrijven en de overheid. Daarmee wordt een goed beeld gevormd over de meningen van burgerinitiatieven (dit onderzoek) en meningen van bedrijven en overheden (vervolgonderzoek).

Identiteit wordt gevormd aan de hand van een heel aantal aspecten. Vanuit cultureel geografisch oogpunt is de sociale organisatie op een bepaalde plek interessant om te onderzoeken. Mijn advies voor vervolgonderzoek is om vanuit de geografie de sociale organisaties te onderzoeken.

BRONNENLIJST

- Ackermann, T., Andersson, G. en Söder, L. (2001). Distributed generation: a definition. *Electric Power Systems Research*. 57(3), 195-204.
- Adams, W.M. (2006). *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*. Rapport van de IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29 tot 31 januari 2006. Geraadpleegd op 11-09-2014 via http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf
- Agterbosch, S. (2006). Empowering wind power. Geraadpleegd op 12 december 2012 via <http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2006-1130-200326/index.htm>.
- Alders, H. (2013). Die 16% duurzaam wordt een gigantische opgave. *Energie Actueel*. 16(3), 4.
- Allen, S. R., Hammond, G. P. en McManus, M. C. (2008). Prospects for and barriers to domestic micro-generation: A United Kingdom perspective. *Applied Energy*. 85(2008), 528-544.
- Arentsen, M. en Bellekom, S. (2014). Power to the People: Local energy initiatives as seedbeds of innovation? *Energy, Sustainability and Society*. 4(1), 2
- Aristoteles. (350 voor Christus). Politics. In S.M. Meagher (Red.)(2003), *Philosophy and the city: classic to contemporary writings* (pp. 33-39). Albany: State University of New York Press.
- Baarda, B. (2009). *Dit is onderzoek!: Richtlijnen voor het opzetten, uitvoeren en evalueren van kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff.
- Belastingdienst (2014). *Aanvraagformulier aanwijzing voor het verlaagde tarief energiebelasting voor lokaal duurzaam opgewekte elektriciteit*. Geraadpleegd op 21-05-2014 via http://download.belastingdienst.nl/belastingdienst/docs/aanvraag_verlaag_tarief_energiebelasting_ml0482z1fol.pdf
- Bell, D., Gray, T. en Haggett, C. (2005). The 'Social Gap' in Wind Farm Siting Decisions: Explanations and Policy Responses. *Environmental Politics*. 14(4), 460-447.
- Berg, van den E., Houweligen, P. en Hart, de J. (2011). *Informeel groepen: verkenning van eigentijdse bronnen van sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bergman, N. en Eyre, N. (2011). What role for micro generation in a shift to a low carbon domestic energy sector in the UK? *Energy Efficiency*. 4(2011), 335-353.
- Birchall, J., & Simmons, R. (2004). What Motivates Members to Participate in Co-operative and Mutual Businesses?. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 75(3), 465-495.
- Bhuyan, S. (2007). The "People" Factor in Cooperatives: An Analysis of Members' Attitudes and Behavior. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. 55(3), 275-298.
- Bijl, R., Boelhouwer, J. en Pommer, E. (2007) *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Blokhuis, E., Advokaat, B. en Schaefer, W. (2012). Assessing the performance of Dutch local energy companies. *Energy Policy*. 45(2012), 680-690.
- Boer, J. de en Zuidema, C. (2013). Towards and Integrated Energy Landscape. *AESOP-ACSP Joint Congress*. Dublin.
- Bomberg, E. en McEwen, N. (2012). Mobilizing community energy. *Energy Policy*. 51(2012), 435-444.
- Bontenbal, H. (2012). Te raadplegen via <http://henribontenbal.wordpress.com/>.
- Boon, F. P. (2012). Local is Beautiful: The emergence and development of local renewable energy organisations. *Master thesis Environment Policy Management, Universiteit Utrecht, faculteit Geowetenschappen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Boon, F. P. en Dieperink, C. (2014). Local civil society based renewable energy organisations in the Netherlands: Exploring the factors that stimulate their emergence and development. *Energy Policy*. 69(2014), 297-307.
- Bradshaw, M. en Stratford, E. (2010). Qualitative Research Design and Rigour. In Hay, I. (red). *Qualitative Research Methods in Human Geography* (pp. 69 - 80). Ontario: Oxford University Press.
- Burgerlijk Wetboek (2014). *Boek 2, artikel 54*. Geldend op 12-05-2014.
- Cass, N., Walker, G. en Devine-Wright, P. (2010). Good Neighbours, Public Relations and Bribes: The Politics and Perceptions of Community Benefit Provision in Renewable Energy Development in the UK. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 12(3), 255-275.
- Chan, J., To, H. en Chan, E. (2006). Reconsider Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. *Social Indicators Research*. 75(2). 273-302.
- Coffé, H. en Vandeweyer, J. (2002). Sociaal kapitaal en partijkeuze. *Paper gepresenteerd op de tiende sociaal-wetenschappelijke studiedagen op 30 & 31 mei te Amsterdam*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Compendium voor de Leefomgeving (2013). *Energieverbruik per energiedrager*. Geraadpleegd op 18-09-2014 via <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl0054-Energieverbruik-per-energiedrager.html?i=6-40>
- Compendium voor de Leefomgeving (2014). *Hernieuwbare elektriciteit, 1990-2013*. Geraadpleegd op 26-06-2014 via <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl0517-Hernieuwbare-elektriciteit.html?i=6-139>
- Compendium voor de Leefomgeving (2014^a). *Energie en milieu*. Geraadpleegd op 26-06-2014 via <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/onderwerpen/nl0006-Energie-en-milieu.html?i=6>
- ConsuWijzer (2014). *Liberalisering van de energiemarkt*. Geraadpleegd op 05-08-2014 via <http://www.consuwijzer.nl/energie/energiemarkt/liberalisering/liberalisering-energiemarkt>

- De Gemeente (2014). *Wat doet de gemeente? Milieu en duurzaamheid*. Geraadpleegd op 04-09-2014 via <http://degemeente.nl/wat-doet-de-gemeente#milieu-en-duurzaamheid>.
- Denktank VNG (2013) Jaarbericht 2013. *Van eerste overheid naar eerst de burger. Over maatschappelijke initiatieven die de lokale overheid uitdagen*. Sl: Vereniging Nederlandse Gemeenten.
- Diani, M., (1997). Social Movements and Social Capital. A Network perspective on Movements Outcomes. *Mobilisation: An International Journal*. 2(september), 129-147.
- Doorn, F. A. & Pietermaat-Kros, M.E. (2011). *Wro en Wabo in één hand, instrumentarium en proces*. 2e druk. Den Haag: Sdu uitgevers.
- Drentse Koepel Energie Initiatieven (Drentse KEI) (2014). *Oogmerk*. Geraadpleegd op 28-08-2014 via <http://www.drentsekei.org/home-v16/oogmerk>
- Dunning, J. en Turner, A. (2005). Community-owned wind farms: aspirations, suspicions and reality. *Power UK*. 131(2005), 42-45
- Duurzame Energie Unie (DE Unie) (2014). *Duurzame Energie Unie: de coöperatie voor en door lokale coöperaties*. Geraadpleegd op 12-08-2014 via <http://www.duurzameenergieunie.nl/actueel/duurzame-energie-unie-de-cooperatie-voor-en-door-lokale-cooperaties/>
- ECN (2010). *Reference Projection Energy and Emissions 2010-2020*. Petten: Energy research Centre of the Netherlands
- Elgardus, M., Hooghe, M. en Smits, W. (2000). *Tussen burger en overheid. Een onderzoeksproject naar het functioneren van het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen*. TOR rapport 2000/43. Brussel: VUB-vakgroep Sociologie.
- Elzenga, H. en Schwencke, A. M. (2014). *Energiecoöperaties: ambities, handelingsperspectief en interactie met gemeenten. De energie samenleving in praktijk*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.
- Eurostat (2012^a). *Production and consumption of wood in the EU27; In the EU27, almost half of renewable energy comes from wood & wood waste*. News release 168/2012. Te downloaden via http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/5-29112012-AP/EN/5-29112012-AP-EN.PDF
- Eurostat (2014). *Share of renewable energy in gross final energy consumption, %*. Geraadpleegd 26-06-2014 via <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdcc110&plugin=1>. Brussel: Eurostat.
- Eurostat (2014^a). *Renewable energy in the EU28; Share of renewables in energy consumption to 14% in 2012*. News release 37-2014. Te downloaden via http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/8-10032014-AP/EN/8-10032014-AP-EN.PDF
- Faiers, A., Cook, M. en Neame, C. (2007). Towards a contemporary approach for understanding consumer behavior in the context of domestic energy use. *Energy Policy*. 35(2007), 4381-4390.

- Fine, G. A. en Harrington, B. (2004). Tiny Publics: Small Groups and Civil Society. *Sociological Theory*. 22(1), 3-15.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flyvbjerg, B. (2006). Making Organizational Research Matter: Power, Values and Phronesis. In Clegg, S. R., Hardy, C., Lawrence, T., & Nord, W. R. (red.) *The Sage handbook of organization studies* (pp 370-387). Thousand Oaks: Sage.
- Forrest, R. en Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*. 38(12), 2125-2143.
- Friedkin, N. E. (2004). Social Cohesion. *Annual Review of Sociology*. 30(2004), 409-425.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity.
- Ginkel, J. van (2014). *De Participatiesamenleving: van 'zorgen voor' naar 'zorgen dat'*. Interview door D-J. de bruijn. Geraadpleegd op 11-09-2014 via <http://www.managementsite.nl/43238/overheidsmanagement/participatiesamenleving-transitie-participatiemaatschappij.html>
- Gioia, D. A., Schultz, M. en Corley, K. G. (2000). Organizational Identity, Image, and Adaptive Instability. *Academy of Management Review*. 25(1), 63-81.
- Gough, I. en Olofsson, G. (red.) (1999). *Capitalism and Social Cohesion: essays on Exclusion and Integration*. Basingstoke: Macmillan.
- Groninger Energie Koepel (GrEK) (2014). Missie en visie. Geraadpleegd op 28-08-2014 via <http://grek.nl/over-grek/missie-en-visie/>
- Haar, I., Stijkel, A., Westendorp, P. en Zomer, S. (2011). *P-NUTS: Lokale duurzame energie in Nederland*. Amsterdam: NEWNRG.
- Habermas, J. (1973). The Public Sphere. In S.M. Meagher (red.) (2003), *Philosophy and the city: classic to contemporary writings* (pp. 143-145). Albany: State University of New York Press.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving: Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Hauber, J.S. en Ruppert-Winkel, C. (2010). Moving towards energy self-sufficiency based on renewables: comparative case studies on the social process of regional change. *Proceedings of ISEE Conference 2010, Advancing Sustainability in a Time of Crisis*. Oldenburg, Duitsland.
- Hibbing, J. R., & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*. New York: Cambridge University Press.
- Hieropgewekt. (2013). *Overzicht energie initiatieven*. Geraadpleegd op 25-10-2013 via <http://www.hieropgewekt.nl/initiatieven>

- Hieropgewekt (2014). *Duurzame initiatieven*. Geraadpleegd op 06-08-2014 via <http://www.hieropgewekt.nl/duurzame-initiatieven>
- Heijden, J. van der, Dam, R. van, Noortwijk, R. van, Salverda, I. en Zanten, I. van (2011). *Experimenteren met burgerinitiatief: van Doe-het zelf naar Doe-het-samen Maatschappij*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hinshelwood, E. (2001). Power to the people: community-led wind energy — obstacles and opportunities in a South Wales Valley. *Community Development Journal*. 36(2), 95–110.
- Hisschemoller, M. (2012). Local energy initiatives cannot make a difference, unless....*Journal of Integrative Environmental Sciences*. 9(3). 123-129.
- Hisschemöller, M en Sioziou, I. (2013). Boundary organisations for resource mobilisation: enhancing citizens' involvement in the Dutch energy transition. *Environmental Politics*. 22(5), 792-810.
- Hisschemöller, M. (2014). Geciteerd in: Energie+ (2014). *Vraagtekens bij postcoderoosregeling*. Geraadpleegd op 05-08-2014 via <http://www.energieplus.nl/nieuws/nieuws/vraagtekens-bij-postcoderoosregeling.383764.lynkx>
- Hoedemaker, C. (2014). Natuur en milieufederatie Groningen, in persoonlijk gesprek.
- Hoffman, S. M. en High-Pippert, A. (2005). Community Energy: A Social Architecture for an Alternative Energy Future. *Bulletin of Science, Technology & Society*. 25(5), 297-401.
- Höök, M., Sivertsson, A. and Aleklett, K. (2010). Validity of the fossil fuel production outlooks in the IPCC Emission Scenarios. *Natural Resources Research*. 19(2),63-81.
- Hopkins, R. (2008). *The transition handbook: from oil dependency to local resilience*. Totnes: Green books.
- Houwelingen, P., Boele, A. en Dekker, P. (2014). Burgernacht op eigen kracht?: Een brede verkenning van ontwikkeling in burgerparticipatie. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hvelplund, F. (2006) Renewable energy and the need for local energy markets. *Energy*. 31(2006), 2293-2302.
- InfoNu (2011). *Civil society: de kracht van de burgermaatschappij*. Geraadpleegd op 04-09-2014 via <http://mens-en-samenleving.infoanu.nl/politiek/79801-civil-society-de-kracht-van-de-burgermaatschappij.html>
- InfoNu (2014). *De Coöperatieve vereniging*. Geraadpleegd op 07-08-2014 via <http://zakelijk.infoanu.nl/zakelijk/10251-de-cooperatieve-vereniging.html>
- International Co-operative Alliance (2014). *Identity*. Geraadpleegd op 15-08-2014 via <http://ica.coop/en/blueprint-themes/identity>
- International Energy Agency (2008). *Energy technology perspectives, in support of the G8 Plan of Action, Scenarios and Strategies to 2050*. Parijs: OECD/IDA.

- International Energy Agency (2010). *Energy technology perspectives, Scenarios and Strategies to 2050*. Parijs: OECD/IDA.
- Jacobsson, S. en Johnson, A. (2000). The diffusion of renewable energy technology: an analytical framework and key issues for research. *Energy Policy*. 28(2000),625-640.
- Jordan, A., R.K.W. Wurzel and A.R. Zito (2005). The rise of 'new' policy instruments in comparative perspective: has governance eclipsed government? *Political Studies*, 53 (3), 477-496.
- Juridisch woordenboek (2014). *Coöperatie / coöpereren / gecoöpererd*. Geraadpleegd op 12-05-2014 via <http://jw.juridischwoordenboek.com/contentDefinition.asp?term=RechtsgebiedId=1004971&searchFor=&lastIdentifier=&dir=&pageSize=&immediate=>
- Kamer van Koophandel (2014). *Rechtsvormen*. Te raadplegen via http://www.kvk.nl/download/Rechtsvormen_tcm109-365627.pdf
- Kanne, P., Berg, J. van den en Albeda, H. (2013). *Niet iedereen is toe aan de 'participatiesamenleving': Handreiking voor een gesegmenteerde doe-democratie-strategie*. Sl: TNS NIPO. Te downloaden via <http://www.tns-nipo.com/getattachment/tns-nipo/Nieuws/Van/Participatiesamenleving/Artikel-segmentatie-participatiesamenleving-VOOR-DE-WEBSITE-%281%29.pdf/>
- Kemp, R., Rotmans, J. en Loorbach, D. (2007). Assessing the Dutch Energy Transition Policy: Hoe Does it Deal with Dilemmas of Managing Transitions? *Journal of Environmental Policy & Planning*. 9(3-4), 315-331.
- Klein, T. (2012). *Verduurzaming wordt economische noodzaak*. Interview met H. Seinen. Friesch Dagblad. Te downloaden via http://www.seinen-projectontwikkeling.nl/images/stories/Publicaties/Friesch_Dagblad.pdf
- Kloppenburg, J, Hendrickson, J. and Stevenson, G. W. (1996). Coming into the Foodshed. In W. Vitek and W. Jackson (eds.) *Rooted in the Land, essays on community and place* (pp.113-123). New Haven, CT: Yale University Press.
- Klopstra, A. en Schuurs, R. (2013). *Handreiking: De rol van lokale overheden bij lokale duurzame energie-initiatieven*. Rijkswaterstaat.
- Koelega, D. en Minten, V. (2013). *Partners in verduurzaming: kansenatlas voor de overheid*. Utrecht: DuurzaamDoor.
- Krohn, S. en Damborg, S. (1999). On Public Attitudes Towards Wind Power. *Renewable Energy*. 16(1999), 954-960.
- Krumdieck, S. en Hamm, A. (2009). Strategic analysis methodology for energy systems with remote island case study. *Energy Policy*, 37(2009), 3301-3313.
- Laurier, E. en Philo, C. (2006). Possible geographies: a passing encounter in a café. *Area* 38(4), 353-363.

- Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: a prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*. 23(1). 161-183.
- Lund, H. (2010). The implementation of renewable energy systems: Lessons learned from the Danish case. *Energy*. 35(2010), 4003-4009.
- Lysen, E. H. (1996). The Trias Energetica: solar Energy Strategies for Developing Countries. *Eurosun Conference*.
- Martin, S. L. (2009). Wind farms and NIMBYS: generating conflict, reducing litigation. *Fordham Environmental L. Rev.* 20, 427-448.
- Midden, C., Kaiser, F., & McCalley, T. (2007). Technology's four roles in understanding individuals' conservation of natural resources. *Journal of Social Issues*, 63(1), 155–174.
- Milieu- en Natuurplanbureau (2007). *Nederland en een duurzame wereld: armoede, klimaat en biodiversiteit. Tweede Duurzaamheidsverkenning*. Bilthoven: MNP.
- Milieucentraal (2014). *Isoleren en besparen*. Geraadpleegd op 18-09-2014 via <http://www.milieucentraal.nl/themas/energie-besparen/isoleren-en-besparen>
- Miller, F. Stanford Encycloperia of Philosophy, (2011). *Aristotle's Political Theory*. Geraadpleegd op 04-09-2014 via <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/#ConCit>
- McGuirk, P. & O'Neill, P. (2010). Using questionnaires in Qualitative Human Geography. In Hay, I. (red). *Qualitative Research Methods in Human Geography* (pp. 191 - 216). Ontario: Oxford University Press.
- McLaren Loring, J. (2007). Wind energy planning in England, Wales and Denmark: Factors influencing project success. *Energy Policy*. 35(2007), 2648-2660.
- McKinney, M. Schoch, R. M. en Yanovjak, L. (2007). *Environmental Science, systems and solutions*. 4de editie. Sadbury: Jones and Barlett Publishers.
- Mouwen, C. A. M. (2004). *Strategische Planning voor de moderne non-profit organisatie*. Assen: Koninklijke van Gorkum.
- National Renewable Energy Laboratory (1997). *Dollars from Sense: the Economic Benefits of Renewable Energy*. Washington: NREL.
- Nederlandse Omroep Stichting (NOS) (2014). *Steenkool steeds goedkoper*. Geraadpleegd op 11-08-2014 via <http://nos.nl/artikel/684588-steenkool-steeds-goedkoper.html>. Hilversum: Nederlandse Omroep Stichting.
- O'Leary, Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. London: Sage Publications Ltd.
- Oh, H., Chung, M-H. en Labianca, G. (2004). Group social capital and group effectiveness: the role of informal social ties. *Acadamy of Management Journal*. 47(6), 860-875.

- Oirschot, L. van, Slot, J. en Oirschot, E. van (2011). Voorspellers van vertrouwen in de buurt: sociale cohesie in Amsterdam. *Mens en maatschappij*. 86(1), 66-87.
- Parra, C. (2012). Social sustainability: a competing concept to social innovation? In Moulaert, F., MacCallum, D., Mehmood, A. and Hamdouch, A. (red.), *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research* (pp. 142-154). Chettenham: Edward Elgar Publishing.
- Planbureau voor de leefomgeving (PBL). (2010). *Balans van de Leefomgeving 2010*. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Postmes, T., Haslam, S. A. en Swaab, R. I. (2005). Social influence in small groups: An interactive model of social identity formation. *European Review of Social Psychology*. 15(2005), 1-42.
- Pozo, del, P. B. en González, P. B. (2012). Industrial heritage and place identity in Spain: from monuments to landscapes. *Geographical review*. 102(4), 446-464.
- Porter, M. E. en Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard business review*, 89(1/2), 62-77.
- Pröpper, I. en Steenbergen, D. (1999). *De aanpak van interactie beleid; elke situatie is anders*. Bussum: Coutinho.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. en Kaminoff, R. (1983). Place-Identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*. 3(1983), 57-83.
- Pursley, G. P. en Wiseman, H. J. (2011). Local Energy. *Emory Law Journal*. 60(4). 877-971.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Touchstone.
- PWC (2014). *Doelstellingen duurzame energie haalbaar?* Geraadpleegd op 17-09-2014 via <http://www.pwc.nl/nl/renewables/doelstellingen-duurzame-energie-haalbaar.jhtml>
- Rapoport, A. (1970). The Study of Spatial Quality. *Journal of Aesthetic Education*. 4(4), 81-95.
- Rees, W. E. (1995). Achieving Sustainability: Reform or Transformation? *Journal of Planning Literature*. 9(4), 343-361.
- Riebeek, A. S. (2013). Power to the people: de randvoorwaarden voor succes van een energievoorziening. *Master thesis Leiderschap, management en bestuur, Rotterdam School of Management*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Rijksoverheid (2013). Kabinet: overheidsparticipatie bij doe-economie: nieuwsbericht 09-07-2013. Geraadpleegd op 01-09-2014 via <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/07/09/kabinet-overheidsparticipatie-bij-doe-democratie.html>.

- Rijksoverheid (2014). *Meer duurzame energie in de toekomst*. Geraadpleegd op 06-08-2014 via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/meer-duurzame-energie-in-de-toekomst>. Den Haag: Rijksoverheid.
- Rogers, J. C., Simmons, E. A., Convery, A. en Weatherhall. (2008). Public perceptions of opportunities for community-based renewable energy projects. *Energy Policy*. 36(208), 4217-4226.
- Roo, G. de en Voogd, H. (2007). *Methodologie van planning. Over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*. 2^e herziene druk. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Roo, G. de en Porter, G. (red.) (2012). *Fuzzy Planning: the role of actors in a fuzzy governance environment*. Ahsgate Publishing.
- Rothengatter, R. en Mathijssen, R. (2008). *Milieu in ruimtelijke plannen: Gemeente: juridische mogelijkheden onder de Wet ruimtelijke ordening*. Projectbureau MILO/VNG, IPO en VROM. Boxtel: Tiel.
- Rotmans, J. (2011). Nederland mist de boot in groeisector nummer 1. *Trouw de Verdieping*. Geraadpleegd op 19-09-2014 via <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/2438056/2011/05/27/Nederland-mist-de-boot-in-groeisector-nummer-1.dhtml>
- Rutte, M. & Samson, D. (2012). *Bruggen slaan, regeerakkoord VVD-PVDA*. Den Haag.
- Saunders, M., Lewis, P. en Thornhill, A. (2009). *Research methods for business students*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Sawin, J. L. (2004). Mainstreaming renewable energy in the 21st century (Worldwatch Paper 169). Washington, DC: Worldwatch Institute.
- Scherpenzeel, van M. (2011). Mag ik bij u eens op werkbezoek komen? In Provero (red.), *De gemeentelijke digitale RO praktijk (uitgave 5)* (pp. 55-57). Maarsse: Provero.
- Schultz van Haegen, M & Atsma, J. (2010). *Beleidsbrief Infrastructuur en Milieu*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu.
- Selm, van M. en Jankowski, N. (2006). Conducting online surveys. *Quality and Quantity*. 40(2006), 435-456.
- Seyfang, G., en Haxeltine, A. (2012). Growing grassroots innovations: exploring the role of communitybased initiatives in governing sustainable energy transitions. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30(3), 381-400.
- Sociaal Economische Raad (SER) (2013). *Energieakkoord voor duurzame groei*. Geraadpleegd op 30-10-2013 via http://www.ser.nl/~media/files/internet/publicaties/overige/2010_2019/2013/energieakkoord-duurzame-groei/energieakkoord-duurzame-groei-09-09-2013.ashx
- Sociaal Economische Raad (SER) (2013^b). *Energieakkoord: Informatie voor belanghebbenden*. Den Haag: Sociaal Economische Raad.

- Solar Value (2014). *Kosten zonnepanelen*. Geraadpleegd op 14-09-2014 via <http://www.solarvalue.nl/producten/zonnepanelen/kosten-zonnepanelen/>
- Sorrell, S., Speirs, J., Bentley, R., Miller, R. en Thompson, E. (2012). Shaping the global oil peak: A review of the evidence on field sizes, reserve growth, decline rates and depletion rates. *Energy*. 37(1), 709-724.
- Splunder, L. A. van (1968). *Hoofdlijken van ruimtelijke ordening en volkshuisvesting*. Tweede druk. Deventer: Kluwer.
- Stamford, M. (2004). *Community ownership: the best way forward for UK wind power?* Msc. Dissertation. Norwich: University of East Anglia.
- Statline (2012). *Bevolking, kerncijfers*. Geraadpleegd 30-10-2012 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37296ned&D1=0-51&D2=0,10,20,30,40,50,%28l-1%29-l&VW=T>
- Statline (2014). *Hernieuwbare elektriciteit; binnenlandse prod., import en export, 1990-2013*. Geraadpleegd op 05-08-2014 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=70789NED&D1=a&D2=a&D3=0-11,16,21,26,31,36,41,46,51,56,61,66,71&HD=140806-1530&HDR=T&STB=G2,G1>. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek
- Steg, L. en Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*. 20(2009), 309-317.
- Stern, N. (2006). What is the Economics of Climate Change? *World Economics*. 7(2), 1-10
- Stokman, F. (2011). Positieve sociale effecten. *Dagblad van het Noorden*. 03-09-2011
- Storm Meeden (2014). *Beginpagina/ home*. Geraadpleegd op 31-08-2014 via <http://www.stormmeeden.net/>
- Sue, V. en Ritter, L. (2007). *Conducting Online Surveys*. London: Sage.
- Sulman, N. (2012). Duurzame elektriciteitsopwekking door decentrale overheden, ondernemers en burgers. *Paper minor people, planet profit*. Groningen: Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Tegenlicht (2012). *Power to the people*. Uitzending van 8 oktober 2012, te raadplegen via <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2012-2013/power-to-the-people.html>
- Texelenergie (2014). *Oprichting van TexelEnergie*. Geraadpleegd op 12-08-2014 via <http://www.texelenergie.nl/oprichting/118/>
- Tönnies, F. (1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Te raadplegen via http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/toennies_gemeinschaft_1887
- Ús Koöperaasje (2014). *Ús*. Geraadpleegd op 08-08-2014 via <http://uskooperaasje.nl/us/>
- Van Dale (2014). Woord van het jaar 2013. Geraadpleegd op 01-09-2014 via <http://vandale.nl/nl/woord-van-het-jaar/2013#.VAQ0-aNQTCs>

- Vaus, de D. (2002). *Surveys in Social Research*. 5de editie. Sydney: Allen and Unwin.
- Verbong, G. en Geels, F. (2007). The ongoing energy transition: Lessons from a socio-technical, Multi-level analysis of the Dutch Electricity system (1960-2004). *Energy policy*. 35(2007), 1025-1037.
- Vet, L. (2011). Schatkamers vol innovatie. *Milieu*. 7(november 2011), 6-7.
- Vliet, R. van (2013). *Programmamanagement, een effectief instrument voor complexe ruimtelijke opgaven*. Reader cursus programmamanagement. Rijksuniversiteit Groningen.
- Voogd, H. (1995). *Methodologie van ruimtelijke planning*. Bussum: Coutinho.
- Wachenheim, C. J., Hillerin, de R. en Dumler, M. (2001). Producer perceptions of hog marketing cooperatives. *Journal of Cooperatives*. 16(2001), 25-45.
- Walker, G. (2008). What are the barriers and incentives for community-owned means of energy production and use? *Energy Policy*. 36(2008), 4401-4405.
- Walker, G. en Cass, N. (2007). Carbon reduction, 'the public' and renewable energy: engaging with socio-technical configurations. *Area*. 39(2007), 458-469.
- Walker, G. en Devine-Wright, P. (2008). Community renewable energy: what should it mean? *Energy Policy*. 38(2008), 497-500.
- Walker, G., Hunter, S., Devine-Wright, P., Evans, B., & Fay, H. (2007). Harnessing community energies: explaining and evaluating community-based localism in renewable energy policy in the UK. *Global Environmental Politics*, 7(2), 64-82.
- Warren, C. R. en McFadyen, M. (2010). Does community ownership affect public attitudes to wind energy? A case study from south-west Scotland. *Land Use Policy*. 27(2010), 204-213.
- Watson, J. (2004) Co-provision in sustainable energy systems: the case of micro-generation. *Energy Policy*. 32(2004), 1981-1990.
- Weaver, P., Jansen, L., Van Grootveld, G. Spiegel, E. van, en Vergragt, P. (2000). *Sustainable Technology Development*. Sheffield: Greenleaf Publishing.
- Werken, van de, C. (2013). *Lokale duurzame energie*. Geraadpleegd op 21-05-2014 via <http://www.allesoverzonnepanelen.nl/lokale-duurzame-energie/>
- Wet Ruimtelijke Ordening (2006). Geraadpleegd op 21-09-2014 via http://wetten.overheid.nl/BWBR0020449/geldigheidsdatum_21-09-2014
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2005). *Vertrouwen in de buurt*, Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam University Press.
- Wijdeven, T. van de (2012). *Doe-democratie: over actief burgerschap in stadswijken*. Delft: Eburon.
- Wijdeven, T. van de en Hendriks, F. (2010). *Burgerschap in de doe-economie*. Den Haag: NICIS instituut.

- Winchester, H. P. M. en Rofo, M. W. (2010). Qualitative Research and Its Place in Human Geography. In Hay, I. (red). *Qualitative Research Methods in Human Geography* (pp. 3 - 25). Ontario: Oxford University Press.
- Wolsink, M. (2000). Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support. *Renewable Energy*. 21(2000), 49-64.
- Wolsink, M. (2007). Wind power implementation: The nature of public attitudes: Equity and fairness instead of 'backyard motives'. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 11(2007), 1188-1207.
- Wuthnow, R. (1998). *Loose connections*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Würstenhagen, R., Wolsink, M. en Bürer, M. J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy Policy*. 35(2007), 2683-2691.
- Zuidema, C. *Post-Contingency: Making Sense of Decentralization in Environmental Governance*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

BIJLAGE 1. LIJST MET GEREAGEERDE INITIATIEVEN

In totaal zijn er 51 reacties ontvangen. Een deel van de initiatieven heeft niet aangegeven met naam te willen worden vermeld in de resultatenlijst en is om die reden geanonimiseerd.

- GR01 Humsterland Energie (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- GR02 Pekela Duurzaam (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR01 ECNoordseveld (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR02 Wattpiekt Assen (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR03 Energie de Groeve (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR04 Energie-initiatief in Drenthe. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR05 Energie-initiatief in Drenthe. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR06 Energie-Rijk Zeijen, (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR07 Energie-initiatief in Drenthe. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR08 Energie-initiatief in Drenthe. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- DR09 Energie-initiatief in Drenthe. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- FR01 Energiecoöperatie Kubaard (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- FR02 Energie-initiatief in Friesland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- FR03 Energie-initiatief in Friesland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- FR04 Energie-initiatief in Friesland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- OV01 Duurzaam Diepenveen (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- OV02 Zon Deventer (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- OV03 Duurzaam Hoonhorst (2014). Telefonisch contact.
- OV04 Energie-initiatief in Overijssel. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- OV05 Stichting Duurzaam Rijssen (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- FL01 De Groene Reus (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- GEL01 Energie-initiatief in Gelderland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- GEL02 Zon in Nijmegen (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- GEL03 Energie-initiatief in Gelderland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- GEL04 Energie-initiatief in Gelderland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- NH01 Meerwind (2014). Persoonlijk e-mailcontact.
- NH02 Kennemerwind (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NH03 WWC (WestFriese Windmolencoöperatie) (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NH04 Buurtcoöperatie duurzaam Garenkokerskwartier (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NH05 Energie-initiatief in Noord-Holland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact

NH06 Stichting Duurzaam Waterland (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NH07 Energie-initiatief in Noord-Holland (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

ZH01 Energie-initiatief in Zuid-Holland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

ZH02 Blijstroom (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

ZH03 Energie-initiatief in Zuid-Holland. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

UT01 Energie-initiatief in Utrecht. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

UT02 EnergieActiefSoest (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

UT03 De Windvogel (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

ZL01 Zeeuwind (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB01 Energie-initiatief in Noord-Brabant. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB02 Energie-initiatief in Noord-Brabant. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB03 Energie-initiatief in Noord-Brabant. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB04 Energie-initiatief in Noord-Brabant. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB05 Energiecoöperatie Oss (2014). Telefonisch contact.

NB06 O3 energie (Oirschot) (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB07 Duurzaam Energiecoöperatie Haaren (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

NB08 Berhezer Energie coöperatie (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

LB01 Energie-initiatief in Limburg. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

LB02 Venloenergie (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

LB03 Energie-initiatief in Limburg. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

LB04 Energie-initiatief in Limburg. (2014). Persoonlijk e-mailcontact.

BIJLAGE 2. VRAGENLIJST LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN.

In deze bijlage zijn de open ruimtes waar de antwoorden konden worden getypt weggelaten.

Startvraag: Een aantal van de vragen zijn open. Zou ik van uw antwoorden citaten mogen gebruiken onder vermelding van de naam van uw initiatief/coöperatie? Antwoord:

Algemene vragen over uw initiatief.

Vraag 1.

Initiatieven hebben verschillende werkzaamheden en doelen. Kunt u aangeven welke van de volgende werkzaamheden u verricht? (**Dikgedrukt** maken wat van toepassing is, of weghalen wat niet van toepassing is).

1. Verstrekken van informatie en/of materiaal, zoals zonnepanelen of isolatiemateriaal.
2. Gezamenlijke inkoop van materiaal, zoals zonnepanelen en installaties.
3. Gezamenlijke inkoop van energie.
4. Verkoop van eigen/ingekochte elektriciteit aan leden.
5. Gezamenlijk opwekken van elektriciteit door de leden.
6. Anders, namelijk:

Vraag 2.

Hoeveel leden/klanten/sympathisanten heeft u?

Vraag 3.

Welke organisatiestructuur heeft u als initiatief?

1. Werkgroep
2. Vereniging
3. Stichting
4. Coöperatieve vereniging
5. Coöperatie
6. B.V. of andere bedrijfsvorm
7. Anders, namelijk:

Vraag 4.

Wat zijn, in het kort, uw doelen/werkzaamheden?

Vraag 5.

Door wie is uw initiatief gestart (burgers, overheden, bedrijven, belangengroepen, anders, of een samenwerking van deze actoren)?

Open vragen over uw initiatief.

Vraag 6.

Lokale energie-initiatieven worden gestart vanuit verschillende ideeën en beweegredenen. Wat waren uw belangrijkste redenen om uw initiatief te starten?

Vraag 7.

Veel initiatieven worden gestart door een aantal mensen dat elkaar (uit de buurt) kent. Dit kan in dorpsverband, maar ook binnen een wijk of in een straat. Daarmee krijgt een initiatief een eigen identiteit. Mensen voelen zich ermee verbonden. Het dorp en de mensen maken het initiatief tot wat het is.

- a. In hoeverre bent u het eens met de bovenstaande tekst?
- b. Waaruit blijkt een mogelijke eigen identiteit bij uw initiatief?
- c. In welke mate hecht u waarde aan de eigen identiteit?

Vragen over samenwerken.

Vraag 8.

Veel initiatieven zijn lokaal en klein begonnen, maar ze hebben de mogelijkheid te groeien (in leden/klantenaantal toenemen).

Hoe kijken u aan tegen groeien? Welke positieve en negatieve kanten ziet u aan het groeien als initiatief?

Vraag 9.

In hoeverre is het mogelijk dat de eigen (kleinschalige) identiteit verloren gaat of minder zichtbaar wordt door het groeien? Zou u dat een bezwaarlijk neveneffect van groeien vinden?

Vraag 10.

Lokale energie/duurzaamheidsinitiatieven zien zichzelf soms als een *grassroot* organisatie: een organisatie die losstaat van de overheid en waarbij het de burgers zijn die iets ondernemen. Echter kan de overheid wel een rol spelen om deze initiatieven te helpen.

Welke rol ziet u weggelegd voor de (lokale) overheid? In andere woorden: hoeveel invloed mag de overheid hebben op uw initiatief?

Vraag 11.

Omdat de initiatieven lokaal (zoals binnen een dorp) worden gestart, kan een initiatief een positief effect hebben op de leefbaarheid en sociale cohesie in het dorp of in de buurt. Veelal is dat het geval omdat mensen met elkaar in contact komen door het initiatief.

In hoeverre merkt u dat de sociale cohesie/leefbaarheid in het dorp, buurt of wijk wordt versterkt doordat mensen met elkaar in contact komen door uw initiatief?

Vraag 12.

Marktpartijen kunnen een bijdrage leveren aan kleine ondernemingen zoals de lokale energiecorporaties.

Hoe kijkt u aan tegen samenwerken met marktpartijen?

Vraag 13.

Ook samenwerken met andere initiatieven, met belangenorganisaties en overkoepelingorganisaties is mogelijk.

Wat is uw mening over samenwerken met dergelijke partijen? Welke voordelen biedt een dergelijke samenwerking?

Vraag 14.

Eventuele op/aanmerkingen, punten die u nog kwijt wil of nadere informatie: